

Çoklu Krizler Çağında
**İktisadi Kalkınma,
Büyüme & Ekoloji**

Mustafa Durmuş



TEZ-KOOP-İŞ
SENDİKASI



FİGEN EKİLOLU
ANKARA

Çoklu Krizler Çağında
İKTİSADİ KALKINMA,
BÜYÜME VE EKOLOJİ

Prof. Dr. Mustafa Durmuş

ANKARA 2025



POLEN EKOLOJİ
ENSTİTÜSÜ

TEZ-KOOP-İŞ TÜRKİYE TİCARET, KOOPERATİF, EĞİTİM, BÜRO VE GÜZEL SANATLAR İŞÇİLERİ SENDİKASI

Tel: 0312 213 34 44 Faks: 0312 213 34 30

sendika@tezkoopis.org

www.tezkoopis.org



/tezkoopissndk



/tezkoopis

Mebusevleri İller Caddesi No:7 Tandoğan/Ankara

Yasal Haklar

Bu kitapta yer alan yazı, makale, fotoğraf ve tasarım unsurlarının bir bölümü veya tamamı (elektronik ortamda çoğaltmak da dahil) alıntının kaynağı belirtilerek yapılabilir. Yazılardaki görüşler yazarına aittir ve sendika ve enstitü tüzel kişiliklerini hiçbir biçimde bağlamaz. Kitapta yazılan yazı, belge, fotoğraf gibi ürünler geri gönderilemez.

Baskı

Önka Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Sebze bahçeleri Cad. No: 80/32 Altındağ/Ankara

Tel: 0312 384 26 85 onkamatbaa@gmail.com

ISBN: 978-625-99879-7-2

1. Baskı, Nisan 2025 / Ankara



Tez-Koop-İş Sendikası
Eğitim ve Araştırma Yayınları

7

**Çoklu Krizler Çağında
İKTİSADİ KALKINMA,
BÜYÜME VE EKOLOJİ**

Prof. Dr. Mustafa Durmuş

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	5
“KALKINMA MI ÇEVRE Mİ?”	7
GİRİŞ: ÇOKLU KRİZLER ÇAĞI.....	11
KALKINMA, SANAYİLEŞME, SERMAYE BİRİKİMİ VE BÜYÜME KAVRAMLARI	16
KALKINMA YANILSAMASININ TARİHSEL ARKA PLANI.....	32
NEO-LİBERALİZM VE KALKINMA	44
BÜYÜME YANILSAMASI: BÜYÜME KALKINMA DEMEK DEĞİLDİR!... ..	47
KALKINMA, BÜYÜME VE EKOLOJİ İLİŞKİSİ	57
ANA AKIM İKTİSADIN SOL’UNDAN KALKINMA YAKLAŞIMLARI.....	63
MARKSİZM’İN KALKINMA PARADİGMASI	70
“KÜÇÜLME/ RADİKAL BOLLUK TEORİSİ”	78
YEŞİL KAPİTALİZM-YEŞİL BÜYÜME	85
TOPLUMSAL EKOLOJİ	92
DEMOKRATİK KATILIMCI EKONOMİ PARADİGMASI VE EKOLOJİ.....	93
EKO-SOSYALİZM.....	95
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA	107

ÖNSÖZ

Ülkemizde neo-liberal neo-muhafazakâr bir iktidarın kurulmasından bu yana tam 22 yıl geçti. Bu 22 yıl boyunca daha önce hiçbir siyasal partiye kismet olmadığı biçimde, siyasal iktidar bir tek parti tarafından ve koalisyonsuz olarak yönetildi.

Bu süre zarfında olumlu dış konjonktürün de etkisiyle trilyonlarca dolarlık dış kaynak ve vergi biçiminde iç kaynak kullanıldı. Başta inşaat-enerji/alt yapı ve finans olmak üzere rantı dayalı büyüme üzerinden ülke ekonomisi önemli ölçüde büyütüldü.

Ülke bir yandan büyük bir şantiyeye çevrilirken, ormanlar, zeytinlikler, yaylalar, meralar ve dağlar ve nehirler gibi müşterek doğal zenginliklerimiz yer altındaki kıymetli madenlerin çıkartılması ve HES'lerin kurulması için talan edildi. Bu nedenle su kirlendi, hava kirlendi, toprak kirlendi, gıda kirlendi, insan kirlendi, biyoçeşitlilik azaldı, iklimler değişti.

Bütün bunlar yapılırken ülke insanının refaha kavuşturulacağı, yeni istihdam yaratılacağı, dışa bağımlılığın azaltılacağı ve ülkenin üst gelirli ülkeler grubuna gireceği ileri sürüldü.

Tam tersine iktidarın başlardaki topluma verdiği söz olan 3Y: “Yoksulluk, Yolsuzluk ve Yasaklara son verilmesi” sözü tamamen tersine dönüştü. Ülke Küresel Yolsuzluk Endeksinde 100 üzerinden 34 puana kadar gerilerken ve organize suç örgütleri cenneti olarak ilan edilirken, yoksulluk tavan yaptı ve ülke nüfusunun % 80'i yoksulluk sınırının altında yaşar duruma geldi. Yasaklar daha da artınarak demokrasiden iyice uzaklaşıldı ve ülkede tam otoriter bir rejim inşa edildi.

Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra, ülke ekonomisi bu süre zarfında yılda ortalama % 5 büyümesine rağmen halk giderek yoksullaştı. Zira gelir ve servet bölüşümü ülke tarihinde daha önce görülmemiş ölçüde emekçilerin aleyhine döndü.

Ülkede sanayileşme ve kalkınma anlamında herhangi bir ciddi atılım gerçekleşmediği gibi, ülke daha ziyade tüketim harcamaları ve bunu fonlayan finans sektörü üzerinden büyüdü.

Ülke bırakın, dışa bağımlılığı azaltmayı, dışa özellikle de gıda, ara malı, sermaye malı, teknoloji ve sermaye hareketleri açısından daha da bağımlı ve çok daha kırılgan bir hale geldi. Bu da ülkede tarihinin en büyük enflasyonlarının yaşanmasına ve rantiyeye en yüksek faizlerin ödenmesiyle sonuçlandı. Kitlese işsizlik sosyal bir soruna döndü. Ülke sadece sanayisizleşmedi aynı zamanda hızla tarımsızlaştı.

Yer altı ve yer üstü zenginliklerimizi, müştereklerimizi birer ticari mala dönüştürme konusunda çok ısrarcı olan iktidar bu doğal zenginlikleri yerli ve yabancı sermaye gruplarına devretmekten çekinmezken, doğaya da müthiş zarar verdi.

Elinizdeki bu çalışma kapitalist dünyanın karşı karşıya bulunduğu ekonomik büyüme, ekonomik ve sosyal kalkınma ve ekolojik tahribat sorunlarını birlikte ele alıyor. Bu amaçla şu ana kadar ortaya atılmış olan değişik kuram ve yaklaşımları bir arka plan felsefesi olarak anlatıyor.

Çalışma, kapitalizmde sadece emeğin değil aynı zamanda doğanın da sömürüldüğü gerçeğinden yola çıkarak emek ve ekoloji hareketlerinin neden birlikte mücadele etmeleri gerektiğini de anlatıyor.

İşçi sınıfına, ekoloji mücadelesi verenlere ve “sömürsüz, sınıfsız, sınırsız ve doğa dostu, toplumsal cinsiyet eşitlikçi bir başka dünya mümkün” diyenlere faydalı olması dileğimizle.

Tez-Koop-İş Sendikası
Genel Başkanı
Haydar Özdemiroğlu

“KALKINMA MI ÇEVRE Mİ?”

Bu coğrafyada sanayileşme sürecinin yaklaşık iki yüzyıllık bir hikayesi var. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e egemenler “muasır medeniyet seviyesi” olarak Batı’yı yani ekonomik, siyasi ve de askeri olarak dünya üzerinde üstünlüğü ele alan kapitalist toplumu ulvi gaye olarak benimsediler. “Geri kalmış köylü toplumu”ndan “çıkış”ın tek yolu olarak da sanayileşme görüldü. İstanbul’u, Ankara’yı Paris, Londra gibi yapmak, “fabrikalaşmak”, “Türk Manchester”ı kurmak, “bataklıkları kurutmak”, “yurdu demir ağlarla örmek”, “milyonerlerimiz olsun”, “küçük Amerika olmak”... bütün bu iki yüzyılın ideolojisi oldu.

İlahi bir zorunluluk olarak görülen “Batılılaşmak” için geliştirilen bütün “kalkınma” planları demokrasi, eşitlik, adalet, özgürlük de vaat ediyordu. “Sınıfsız, zümresiz” bir yekûn olarak herkes “kalkınacaktı.” “Ekmede yok, biçmede yok, yemede ortak Osmanlı”da gün yüzü görmeyen Anadolu halkları için bu “sanayileşme”, “kalkınma”, gerçekleşmesi için bağrına taş bile basacağı bir vaaddi.

Bataklıklar, göller kurtuldu, ormanlar “fenni” işletmeye alındı, şehirler inşa edildi, Batı’nın sanayileri için Anadolu’nun ovaları şeker, pamuk tezgahına dönüştürüldü. İstanbul Boğazına köprüler, Fırat, Dicle, Kızılırmak üzerine dev barajlarla kement atıldı.

Böyle böyle “her mahallede bir milyonerimiz olacak” vaadi gerçekleştirildi ama halk iş, ekmek derdine çare bulamadı. “Kalkınma” için, toprağı, meraları, yaylaları “kamulaştırıldı”, köyü baraj suları altında kaldı, ormanı yakıldı, kesildi, temiz su içemez, temiz bir soluk alamaz oldu. “Taşı toprağı altın” İstanbul’a, İzmir’e, Başkent’e göçtü, fabrika etrafındaki önce barakalarda sonra gecekondualarda didindi durdu. Ama bir türlü “kalkınamadı.”

Hükümet her ne yapıyorsa “yetimin hakkı”, “kamu yararı”, “milletin çıkarı” için yaptığını söyledi. “Kuzgun leşe Devlet başa” diyen halk da “elbet bir bildikleri vardır” diyerek rızalık verdiler.

Gel zaman git zaman işler bir türlü yoluna girmede, zengin daha zengin fakir daha fakir oldu. Öyle ki eskiden hükümet göz koyarken halkın malına artık şirketler dadanmaya başlar oldu. Hem de her bir yerde! Karadeniz’in, Torosların bütün vadilerinde HES’ler, İda Dağında, Muğla ovasında, Gediz havzasında, Ege’nin zeytinliklerinde, incir bahçelerinde madenler, siyanür havuzları ve tepeleri, termik santraller, JES’ler, GES’ler, nükleer santraller...

Bir kıyamet anaforunda can havliyle “yaşam alanlarımızı savunacağız”, “nerede bu devlet” diyenlere de “kalkınmamızı istemeyen”, “yerli ve milli olmayan”, “dış mihraklar”ın oyuncağı, “çevreciler” diye celallendi, hükümet. Toprağına, deresine, yaylasına, ormana sahip çıkanlar “istihdam”ı engelleyen, işçinin ekmeği ile oynayanlar olarak da düşman ilan edildi. “Çevre mi istihdam mı, çevre mi kalkınma mı” gibi yapay tartışmalarla dimağlar çökertilmeye çalışıldı.

İş hepten çıkmaz hale geldi.

Her halükarda “kalkınma” sürüyor ama adalet, eşitlik hiç gelmiyor. Bizim bu hikâyemiz Afrika’nın, Güney Amerika’nın Uzak Asya’nın bütün halklarının hikayesi ile aynı.

Elimizdeki bu kitap işte bu hikâyenin bütün detaylarını açık ediyor. Kalkınma söyleminin kuruluşu, uygulanışı ve “başka türlü bir kalkınma”nın mümkün olup olmadığını araştırıyor. Kitap, kalkınma anlayışının tarihsel uğraklarını ve yayılışını ele alırken günümüze kadar olan değişimini de hesaba katıyor. Emperyalist kapitalizmin uzun bunalımı ve küresel ekolojik çöküşün bu bunalımdaki belirleyiciliğinin arttığı günümüz koşullarında “çoklu kriz” kavramı etrafında süren tartışmalar kalkınmanın yeni bir toplumsal düzen tahayyülündeki yerini de içeriyor. Ekososyalizm yaklaşımları iklim değişikliğinin şiddetiyle kapitalizmin sonunu getirmeye daha fazla odaklanıyor. Doğayla bütünleşmiş bir insanlığın kaderini ellerimizde tutmak için, bu yıkma ve yapmanın iç içe geçtiği dünyanın tarihsel önemi olan bir dönemde buna uygun bir stratejiye uygun eylemek zorundayız her eylemimizi.

Polen Ekoloji Enstitüsü Danışma Kurulu üyesi ve Türkiye Ticaret Kooperatif, Eğitim, Büro ve Güzel Sanatlar İşçileri Sendikası (TEZ-KOOP-İŞ) danışmanı değerli hocamız Mustafa Durmuş'un bu çalışmasının ekoloji mücadelesinin karşısına çıkarılan "kalkınma" söylemi üzerindeki ideolojik tüllerin kaldırılmasını, çıplak gerçeğin görülmesini sağlayacağına inanıyoruz. Bu çalışma vesilesiyle bir araya gelen emek ve ekoloji örgütleri olarak bir işbirliğini gerçekleştirmiş olduk.

Polen Ekoloji Enstitüsü adına katkıları için Mustafa Durmuş'a, bu işbirliği ve destekleri için de Tez-Koop-İş'e teşekkür ediyoruz. Emeğin ve doğanın ortak kurtuluşu için mücadelemizi hep birlikte büyüteceğiz.

Polen Ekoloji Enstitüsü

GİRİŞ: ÇOKLU KRİZLER ÇAĞI

Bazı iktisat tarihçilerine göre 500 yıl gibi uzun bir geçmişi olan kapitalizmin son 40 yılına damgasını vuran neo-liberalizm, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) "İnsani Gelişme Raporu" ve Dünya Ekonomik Forumu'nun 2023 "Küresel Riskler Raporu"nda da kabul edildiği gibi çoklu krizler (polycrisis) çağının önünü açtı.

Bu raporlara göre, 2021 yılında ülkelerin %51'inin İnsani Gelişme Endeksi değeri düşerken, dünyanın dört bir yanındaki insanlar artık kendilerini her zamankinden daha güvensiz hissetmeye başladılar. 20'nci yüzyılda yaşanan iki dünya savaşı dönemlerinde dahi geleceğe dair olumsuz beklentiler bu denli yüksek olmamıştı.¹

Önümüzdeki 10 yıl, altta yatan jeopolitik ve ekonomik eğilimlerin yönlenildiği çevresel ve toplumsal krizlerle karakterize edilecek. "Hayat pahalılığı krizi" önümüzdeki iki yılın en ciddi küresel riski olarak gösteriliyor. "Biyçeşitlilik kaybı ve ekosistem çöküşü" ise önümüzdeki 10 yılda en hızlı kötüleşen küresel risklerden biri olarak görülüyor ve altı çevresel riskin tümü, önümüzdeki 10 yıl içinde ilk 10 risk arasında yer alıyor.²

Yani ekonomik kriz (ekonomik istikrarsızlıklar; stagflasyon, resesyon), çevre krizi (iklim değişikliği, küresel ısınma, biyçeşitlilik yok oluşu), jeopolitik kriz (savaşlar ve uluslararası gerginlikler, çatışmalar), sosyal ve politik krizler (de-

1 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), "Belirsiz Zamanlar, Huzursuz Yaşamlar-İnsani Gelişme Raporu 2021-2022 Özet", Ekim 2022.

2 World Economic Forum, "Global Risks Report 2023", 11 Ocak 2023.

mokrasilerin erozyonu, otokrasi ve faşizme yönelim) ve pandemi ve teknoloji krizi gibi çeşitli krizler iç içe geçerek aynı anda yaşanmaya başladı.

Nitekim Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD), “küresel yavaşlama ve artan sosyal hoşnutsuzluk ortamında kalkınma stratejilerinin temelden gözden geçirilmesi” çağrısında bulunuyor. Örgüt, krizler ve iklim değişikliği nedeniyle zorlanan küresel ekonominin düşük büyüme ve zayıf yatırıma takılıp kaldığı ve kalkınma ihtiyaçlarını karşılayamadığı uyarısını yapıyor.³

Diğer yandan, Dünya Bankası’na göre⁴, küresel büyümenin 2025-2026 yıllarında %2,7’de kalması bekleniyor. Bu, Covid-19 Pandemisi öncesi 10 yıllık ortalama hız olan %3,1’in altında bir oran. Böylece küresel ekonomi, sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için yeterli olmayacak bir oranda büyüyecek. Yükselen piyasa ekonomileri ve az gelişmiş ekonomiler 21’inci yüzyılın ikinci çeyreğine, gelişmiş ekonomileri yakalamakta güçlü çeken bir yörüngede girmeye hazırlanırken, düşük gelirli ülkelerin çoğunun 2050 yılına kadar orta gelirli ülke statüsüne geçmesi söz konusu olmayacak.

Türkiye’de iktisadi büyümenin 2025 yılında %2,6’ya gerileyerek, 2020’den bu yana en düşük hızına ulaşacağı, 2026 yılında ise %3,8’e yükseleceği tahmin ediliyor. Sıkı para politikasının gecikmeli etkilerinin 2026’da da büyüme üzerinde baskı oluşturmaları bekleniyor. Enflasyonun (TÜFE -yıllık ortalama) %42 oranına düşebileceği öngörülmüyor.⁵

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü’nün (OECD) son raporunda da benzer tespitler yer alıyor. Buna göre, Türkiye ekonomisi uzun zaman sonra ilk kez dünya ekonomisinin ortalamasının altında büyüyecek. Bu yıl dünyada ekonomik büyüme ortalamasının %3,3; buna karşılık Türkiye ekonomisinin büyümesinin %2,6 olması bekleniyor. Enflasyon beklentileri %30-63

3 UNCTAD, “2024 Trade and Development Report”, Kasım 2024.

4 World Bank Group, “Global Economic Prospects”, Ocak 2025, s.35-39,42,66.

5 Agr. s. 63.

arasında değişirken, sanayi sektöründeki küçülme sürecektir, geniş tanımlı işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksulluk artacaktır.⁶

Diğer yandan, iklim değişikliği, küresel çapta yakın vadeli büyüme beklentileri için önemli bir risk teşkil etmesinin yanı sıra küresel kalkınmanın önündeki en büyük uzun vadeli zorluklardan biri olarak kendini dayatacaktır. Kademeli ısınma ve doğal afetlerin artan sıklığının olumsuz ekonomik etkileri olacaktır. Kısa vadede, iklim değişikliğinin doğrudan etkileri; altyapı hasarı, tarımsal kayıplar ve kuraklık, sel ve fırtınaların neden olduğu emtia fiyatlarındaki artışlarla ilişkili makroekonomik şoklar şeklinde olacaktır.

İklim değişikliğine bağlı riskler, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu Avrupa ve Orta Asya bölgelerindeki ülkeler için önemli bir sorun olmaya devam edecek. Bu bölgelerde nüfusun beşte birinden fazlası kuraklığa maruz kalabilir (bu oran dünyadaki en yüksek oranlardan biri). Bu ülkeler nehir taşkınları, mısır ve buğday üretimini etkileyen kuraklıklar ve yüksek sıcaklıklar nedeniyle artan çalışırken yaşanan ısı stresi tehditleriyle karşı karşıyadır. Bu koşullarda bir de savaş ya da ciddi çatışma içindeki ülkelerin uzun vadeli yaşam standartlarını iyileştirme şansı çok azdır.

Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kurumlar da şu ana kadar azgelişmişlikten kurtulma, kalkınma ve gelişme konularında alternatif bir çerçeve çizemediler. BM'nin yoksulluk ve eğitim gibi konulara odaklanan sekiz adet "Binyıl Kalkınma Hedefi" oluşturduğu kalkınma için sonuç temelli hedefleri 2000 yılına kadar gidiyor. Daha sonra, 2015 yılında, bunların yerini 2030 yılına kadar ulaşılması beklenen 17 adet "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi" alsa da her iki program da etkisiz ve temel bir teori ya da programdan yoksun geniş bir hedefler dizisi olmaktan öteye geçemedi.

Kitlelerin Yeni Afyonu: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

Kohei Saito, kapitalizm ve gezegen arasındaki ilişkiyi analiz eden "Antroposen'de Marx: Büyümenin Azaltılması Komünizmi Fikrine Doğru" başlıklı

6 Betschka, L., García Soto N., Glanville, M., "Resilience in Uncertain Times", 17 Aralık 2024.

kitabını tanıtırken Marx'ın din ile ilgili görüşüne atıfta bulunur ve “kitabımda sürdürülebilir kalkınma hedeflerini kitlelerin yeni afyonu olarak tanımlayarak bir cümleye başlıyorum” der:

“Ekonomik sistemle ilgili hiçbir şeyi değiştirmeden ekolojik poşetler ve şişeler satın almak... Sürdürülebilir kalkınma hedefleri sistemik sorunu maskeliyor ve her şeyi bireyin sorumluluğuna indirgerken, şirketlerin ve politikacıların sorumluluğunu gizliyor.”⁷

Özetle, kapitalizmin çoklu krizler çağında bu krizlerden emek ve doğadan yana çıkış stratejileri geliştirerek çıkmak kadar, “kalkınma”, “gelişme”, “büyüme” gibi sosyal ve ekonomik konuların artık daha farklı perspektiflerden ele alınması ve bu yapılırken de sadece emeği değil, ekolojiyi de gözeten paradigmlar, strateji ve modeller ortaya konulması gerekiyor.

Böyle bir radikal değişim perspektifi, çevremizde çoğalan ve yoğunlaşan çoklu krizleri solmakta olan çağın ölüm sancıları olarak görmelidir. Dahası, mevcut çıkmazın merkezinde yer alan çelişki (Gezegensel Evreyi doğurmak zorunda kalan Modern Çağ) açığa çıkıyor. Küreselleşmiş kapitalizme ve ulus devlet merkezli bir düzene dayanan bir ekonomi politik, artan tehlikelere karşı zayıf resmi tepkilerin de gösterdiği gibi, yarattığı karşılıklı bağımlılıkları ve istikrarsızlıkları yönetmek için uygun değil.⁸

Bir başka anlatımla, eş anlı olarak ortaya çıkan (artan enerji-yakıt fiyatları, iklim değişikliği ve aşırı hava olaylarının neden olduğu doğal afetler) ve aşırı yoksulluk ve açlık biçiminde kendini gösteren çoklu kriz olgusu küresel eşitsizliklerin daha da artmasıyla sonuçlandı. “Azgelişmiş” ülkelerdeki iç çatışmalar, savaşlar, otokrasilerin yaygınlaşması (son 16 yıldır küresel çapta demokrasiden ziyade otokrasiye olan yönelim arttı) ve bu gelişmelerin sivil özgürlükleri aşındırması, bu ülkelerin halklarını mağdur etti. Kapitalist sistemin kârı yaşamın üstünde tutması ise mevcut sorunların ana kayna-

7 Kohei Saito, *Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism*, Cambridge University Press, 2023.

8 Raskin, P., “Which Future Are We Living In? Opening Essay for a GTI Forum”, Kasım 2022.

ğı olmaya devam ediyor. Bu nedenle de ekonomik ve sosyal kalkınmaya yönelik yeni yaklaşımlara ihtiyaç var.⁹

Kuşkusuz, bu çoklu krizlerin kaybedenleri kadar kazananları da mevcut. Öyle ki küresel çapta ulusal ekonomilerin kalkınmışlık ve gelişkinlik düzeyleri arasındaki fark kapanmak yerine daha da açıldı. Ulusal düzeyde en zenginler önemli ölçüde daha da zenginleşirken, büyük şirketlerin kârları rekor seviyelere ulaşarak bir eşitsizlik patlamasına neden oldu. Yani çoklu kriz eşitsizliklerin daha da artmasıyla sonuçlandı.

Bu çalışmada, iktisadi ve sosyal kalkınma ve büyüme sorunları çoklu krizler perspektifinden ele alınmaktadır. Çalışmada yanıtları aranan sorulardan bazıları; “kalkınmanın aslında bir yanılsama olup olmadığı”, “bu kavramın azgelişmişliğin sürdürülebilmesinin bir aracı olarak kullanılıp kullanılmadığı”, “kapitalizmin özellikle de mevcut çağında, geri bıraktırmış ülkelerin iktisadi ve sosyal olarak kalkınma şanslarının hala var olup olmadığı”, “iktisadi büyüme ve kalkınmanın aynı şeyler olup olmadığı”, “kalkınma ve büyüme çabası içindeyken ortaya çıkan doğa tahribatının kaçınılmaz olup olmadığı”, “‘Küçülme’, ‘Yeni Yeşil Düzen’ gibi yaklaşımların kalkınırken doğa tahribatına yol açıp açmadığı” ve son olarak “‘Ulusal Kalkınmacı Model’, ‘Demokratik Katılımcı Ekonomi Paradigması’ ve ‘Eko-sosyalizm’ yaklaşımlarının çözüm olup olmadığı”, biçiminde sıralanabilir.

9 Metcalfe, S. “Can Development Respond to The Challenge of Polycrisis”, 01 Şubat 2023.

Ana Akım İktisatta KALKINMA, SANAYİLEŞME, SERMAYE BİRİKİMİ VE BÜYÜME KAVRAMLARI

İktisat bilimi, iktisadi kalkınmayı “üretici güçlerde ve teknolojide kesintisiz bir gelişme ve dinamizm, sanayileşme ve ekonomik alt yapının değişerek insan yaşamının ilerlemesi, birey ve toplum refahının artması” olarak tanımlıyor. Bu bağlamda kavramlar arasındaki ilişki ise şöyle açıklanıyor: “Sanayileşme, kaynakların tarımdan sanayiye kaydırılmasını içeren bir kalkınma aşamasıdır. İktisadi büyüme ise böyle bir iktisadi kalkınma sürecinin lokomotifidir.”¹⁰

Böylece dar anlamda iktisadi kalkınma, “sanayileşme”, “sermaye birikimi” ve “ileri teknoloji” ile ilişkilendirilir. Nitekim bu bakış açısı altında Nicholas Kaldor, iktisadi olarak kalkınmış ülkelerin belli bir sermaye birikimine ulaşmış, sanayileşmiş ülkeler olduğunu vurgular.¹¹

“İktisadi ve sosyal kalkınma” ise, toplumsal ilerlemeyi ve toplum refahının artırılmasını hedefleyen, iktisadi ve sosyal dönüşüm süreçlerindeki değişimi ifade eden bir kavram. Yani iktisadi büyüme ve kalkınmayı da (sanayileşme dahil) içeren sosyoekonomik yapısal bir dönüşümü anlatır. Öyle ki büyüme olmadan kalkınmanın gerçekleşmesi mümkün olmazken,

10 Mustafa Durmuş, *Maliye Politikaları, Teori ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi, Yaklaşım Yayınları, Aralık 2003, s. 2.*

11 Kaldorcu Büyüme Kanunları ile ilgili olarak bkz: Nicholas Kaldor, *Strategic Factors in Economic Development, New York State School of Industrial and Labor Relations, Cornell University, Ithaca, Newyork, 1967.*

kalkınmaksızın bir ekonomiyi büyütebilmek mümkündür. Bu anlamda kişi başı gelirin yüksekliği tek başına bir ülkenin iktisadi ve sosyal kalkınmışlığının göstergesi olarak kabul edilmemelidir.

Bir başka anlatımla, geniş anlamda iktisadi ve sosyal kalkınma; sanayileşme, kişi başı gelir artışı (büyüme), adil bir gelir dağılımı, etkin bir kaynak tahsisi, ileri teknoloji, sosyokültürel ilerleme, demokrasi ve insan hakları, nitelikli eğitim, sağlık, barınma ve sosyal güvenliğin insan hakkı olarak kabul edilmesi, çevre bilincinin gelişmesi, hakkaniyetli bir kamu yönetimi, ekolojik olarak sürdürülebilir bir ekonomi ve bir bütün olarak adil bir toplum kurmayı anlatır.

İktisadi Kalkınma ve Büyüme İlişkisi

Bu iki kavram genellikle birbirine karıştırılır. Oysa aralarında nitelik farklılıkları mevcuttur. Öyle ki kalkınma, daha önce de vurgulandığı gibi; üretici güçlerde kesintisiz bir değişme ve gelişme ve dinamizm, ekonomik, sosyal, toplumsal ve siyasal yapıların değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanlarda ilerlemesi, birey ve toplum refahının artması, yani sosyoekonomik yapısal bir dönüşümü anlatır. İktisadi büyüme ise kalkınma sürecinin ilerleticisidir, kişi başı milli gelirdeki artışla ifade edilir.

İktisadi büyüme kabaca üç yolla gerçekleşir: (i) Mevcut üretim kapasitesinin daha yoğun kullanımı (kapasite kullanımında artış), (ii) potansiyel hasıla ile fiili hasıla arasındaki açığın kapatılmasına yönelik olmak üzere kaynakların yeniden tahsisi (etkin kaynak tahsisi), (iii) işgücü kullanımına göre fiziki sermayenin ve/veya teknolojinin hızlandırılması (toplam faktör verimliliği artışı).

Az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan ve daha ziyade yerkürenin güneyinde yer alan ülkeler açısından kalkınmanın, büyümeden çok daha önemli bir konu olduğu kabul edilir. Çünkü bu ülkeler genelde gelişmişlerden daha hızlı büyüseler de (örneğin Türkiye) kapitalist bir üretim tarzı içinde kalkınmıyor ya da sanayileşemiyor. Kaldı ki Türkiye dahil az gelişmiş

ülkelerin kapitalist sistem içinde sanayileşebilmesi ve iktisadi anlamda dahi kalkınabilmesi artık kapitalizmin uzun süreli krizleri ve durgunlukları çağında çok zordur. Bir dönemin küreselleşme savunucuları (Yakınsama Teorileri) az gelişmişlerin, gelişmişlerden daha hızlı büyüyerek kalkınma açığını kapatacaklarını ileri sürmüş olsalar da bu şu ana kadar gerçekleşmedi, tersine ıraksama yaşanıyor. Yani Türkiye örneğinde olduğu gibi tek başına yüksek iktisadi büyüme bütüncül bir kalkınmayı sağlamazken ülkedeki başta gelir ve servet eşitsizlikleri olmak üzere eşitsizlikleri daha da artırdı.

“Kalkınma Açığı”

Geçtiğimiz yüzyılda, özellikle de sanayileşme vurgusu yapan kalkınma iktisatçıları ülkeler arasındaki gelişmişlik farkını kalkınma açığı kavramı ile açıklamaya çalıştılar. Bu bağlamda az gelişmiş ülkelerdeki düşük kişi başı gelir, yoksulluk, yüksek işsizlik, eğitim, sağlık hizmetleri ve gıda temini yetersizliği, yüksek gelir dağılımı eşitsizliği ve temel ihtiyaçlara tam olarak erişememe durumu, gelişkin ekonomilerle olan kalkınma açığının temel göstergeleri olarak kabul edildi.¹²

Celso Furtado ise kalkınma açığının temel nedeninin sanayileşme düzeyi farklılıkları olduğunu ileri sürer. Ona göre, bazı ülkelerin geri kalmalarının nedeni sanayileşme konusundaki geri kalmışlıklarıdır. Az gelişmişlik, üretim faktörleri ile bu faktörlerin eksik kullanımı arasındaki dengesizlikten kaynaklanır. Örneğin, eğer 1850 tarihine kadarki 6000 yıllık insan ömrünü 1 gün ile ifade edersek geçtiğimiz yüz yıl ½ saatten biraz fazla eder. Ancak bu son ½ saatte toplam 1 günden çok daha fazla üretim yapıldı ve gelir yaratıldı. Nitekim, ona göre, gelişmiş dünyadaki yaşam standardının 1850’den bu yana geçmişte hiç olmadığı kadar hızla artması kalkınma yolunun hala sanayileşmekten geçtiğini ortaya koymaktadır.¹³

12 A.P.Thirlwall, *Growth and Development, (7th Edition), Palgrave Macmillan, 2003, s. 78.*

13 C. Furtado, “Development and Underdevelopment”, Berkeley; University of California Press, 1964, s. 141-143.

Bu savı destekleyen A.P. Thirlwall'a göre, modern sanayiler eş anlı olarak ve eksiksiz bir şekilde üretim faktörlerinin kullanılmasına izin verirken, böyle sanayilerden yoksun ülkeler geri kalıyorlar. Ülkeler arasındaki gelir düzeyi farklılıklarının sadece Sanayi Devriminden bu yana ortaya çıkması, öncesinde hemen hemen bütün ülkelerin asgari geçimlik düzeye sahip oldukları ve aralarında temel farklılıkların bulunmadığı gerçeği bu savı destekliyor. Sanayi Devrimiyle beraber bazı ülkeler planlı olarak ve bazıları da şanslı bir şekilde büyüebildiler ancak büyümeyi asıl etkileyen faktör sermaye birikimi, sanayileşme ve teknolojik ilerleme oldu.

Kalkınma Açığı Kapanır mı?

Thirlwall'ın hesaplarına göre, kapitalist dünya sistemi altında 2020 yılında az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında 2003 yılında hâlihazırda mevcut olan kalkınma ya da gelişmişlik açığının aynen korunabilmesi için az gelişmiş ülkelerin yılda en az %12 oranında büyümeleri; aynı yıl her iki grubun da aynı gelir düzeyinde olabilmelerinin sağlanabilmesi (örneğin 45,000 dolar) için bu ülkelerin yılda en az %20 oranında büyümeleri gerekiyor. Bu, az gelişmiş ülkelerin mevcut büyüme hızlarını altı kat artırmaları ve milli gelirlerinin en az %50'sini tasarruf ederek yatırıma ayırmaları ve bu kaynağı israf etmeden etkin bir biçimde kullanmaları gerektiği anlamına geliyor. Nitekim yıllık ortalama %6 ile büyüyen Malezya'nın bu düzeye gelebilmesi için 64 yıl boyunca kesintisiz büyümesi gerekiyor.¹⁴

Bu, pratikte gerçekleşmesi imkânsız bir durumdur. Zira az gelişmiş ülkeler içinde gayrisafi sermaye oluşumunun GSYH içindeki payı açısından en yüksek orana sahip ülke olan Çin dahi bu hedefin altındadır (%40'ın üzerinde). Türkiye'de ise bu oran %20-22 civarındadır. Bu veriler büyümenin niteliksel özelliklerinden kaynaklanan sorunlarının yanı sıra niceliksel olarak da mevcut kapitalist yoldan gelişmişlik ya da kalkınmışlık farkını ortadan kaldıramayacağını ortaya koyuyor.

14 Thirlwall, agk. s. 64-67.

“Kalkınma, Özgürlükler ve Kapasiteler”

Kalkınma iktisatçısı Denis Goulet, kalkınmanın üç olmazsa olmaz koşulu olduğunu ileri sürer: Zorunlu ihtiyaçların karşılanması, özgüven-bağımsızlık ve özgürlük. Yani ona göre, (i) yurttaşlarının konut-barınma, gıda, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi zorunlu ihtiyaçlarını bedelsiz olarak karşılayamayan, (ii) emperyalistlerce kaynakları sömürülen ve diğer ülkelerle ilişkilerini eşit bir zeminde sürdüremeyen ve (iii) halklarının, insanların kendi geleceklerini demokrasi içinde, özgürce belirleyebilme hak ve özgürlüklerine sahip olmadığı bir ülke, bir toplum ya da bir ekonomi gerçek anlamda kalkınmış sayılmaz.¹⁵

Özgürleşerek Kalkınmak

Amartya Sen ise iktisadi kalkınmayı, öz itibarıyla “insani kapasitenin ve özgürlüklerin geliştirilmesi” olarak tanımlar. Ona göre, asıl kalkınma unsuru, insanların tercih yapabilme anlamında kapasiteleridir. Bu kapasitelerin varlığı, insani gelişimin odağında yer alır. Kapasiteler koşullarla, değerlerle değişir ve arzularla gelişir. Aşırı yoksunlukla sınırlandırılmış olan temel kapasitelere sahip bulunmak bugün artık yeterli değildir. İnsanların kendi yaşam öyküleri için geliştirilmiş kapasiteler giderek zorunlu hale gelir. Bu yüzden de ekonomik büyüme tek başına kalkınma için yeterli değildir. Sen, herkesin daha uzun yaşamak, iyi sağlık, eğitim, toplumsal yaşama aktif katılım gibi temel kapasitelere erişme hakkının kabul edilmesini kalkınmanın ilk koşulu olarak kabul eder.¹⁶

Bir başka anlatımla, Sen’e göre, kapitalizmin neden olduğu sorunlarla baş edebilmenin ve sosyoekonomik kalkınmanın yolu “bireyin özgürleştirilmesini işin merkezine almak” tır. Ancak bireysel özgürlükleri belirleyen ya da kısıtlayan sosyal, politik ve ekonomik koşullar ve fırsatlar da çok önemlidir. Dolayısıyla birey ve sosyal düzenlemeler birbirini tamamlayan şeylerdir,

15 D. Goulet, “The Cruel Choice: A New Concept on The Theory of Development”, New York, Atheneum, 1971, s. 19-32.

16 Amartya Sen, *Development as Freedom*, Oxford University Press, 1999, s. 35-43.

birbirinden kopuk değildir. Kalkınma için sosyal ve kurumsal düzenlemeler yapılması şarttır. Özetle, eş anlı olarak birey özgürleşmesini merkeze aldığımız kadar sosyal etkilerin bu bireysel özgürleşmeyi etkilediği gerçeğini de kabul etmek durumundayız. Bu yüzden bireysel özgürlük toplumsal bir taahhüt olarak görüldüğünde sözü edilen yoksunluklarla mücadele etmek mümkün olabilir.

John Rawls'a (1987 [1971]) göre kalkınma, "tüm bireylerin temel haklara, özellikle de herkesin potansiyelini mümkün olduğunca gerçekleştirmesini sağlayacak bir çerçevede faaliyet gösterme hakkına sahip olduğunun kabul edilmesi" olarak tanımlanabilir. Bu anlayış, salt ekonomik vizyona kökten karşı çıkan ve kalkınmayı sosyal, politik ve ekonomik düzende özgürlükle özdeşleştiren bir tanımda en uç biçimini bulur.¹⁷

Bu bağlamda Türkiye'nin de aralarında olduğu birçok azgelişmiş ülke bugüne kadar bu kapasiteleri yaratmadan ekonomik büyümesini sağladı. Eğer büyümenin meyvesini sadece zenginler yiyecekse (iyi evi olanlar, iyi eğitilmişler, yüksek gelirli) büyümenin bu kapasiteleri geliştirmede yeterli olmayacağı açıktır.

Gelişmişlik (!)

Dünya Bankası, bir ülkenin ya da ekonominin gelişmişliğini üç kriterle göre tanımlar: (i) Kişi başı gelirin yüksekliği, (ii) sanayileşme düzeyi ve (iii) kamusal hizmetlerin yeterlilik düzeyi.

İlk kriterle göre, kişi başı geliri 12,536 ABD doları ve üstündeki bir ülke yüksek gelirli dolayısıyla da gelişmiş bir ülkedir. Bu eşik altında kalanlar ise gelişmekte olan ülkelerdir. Bunlar da alt gruplara ayrılırlar: Kişi başı geliri 1,035 doların altında olanlar düşük gelirli ülkeler; 1,036 dolar- 4,045 dolar olanlar düşük-orta gelirli ülkeler ve 4,046 dolar-12,535 dolar arasında olanlar üst-orta gelirli "gelişmekte olan" ülkelerdir.¹⁸

¹⁷ Rawls'tan aktaran Sen, agk. s. 63-65.

¹⁸ Jacob Assa, "What is a Developed Country?", Ekim 2022.

Bu yaklaşım, gelişmişliği bütünüyle niceliklerle-sayılarla ilişkilendiren bir yaklaşımdır. Buna göre, milli gelirini sürekli olarak yükselten bir ülke belli bir eşiği aştıktan sonra gelişmiş bir ülke haline gelebilecektir.

Böyle bir yaklaşımın en önemli sorunu, bazı ülkelerin kişi başı geliri bu eşiğin üstünde olsa da diğer açılardan azgelişmişlik özelliklerine sahip oldukları gerçeğidir. Örnek olarak, Ekvator Gine'sinde kişi başı gelir 6,460 dolardır (2019), yani ülke üst-orta gelir grubuna dahil bir ülkedir. Buna rağmen bu ülkedeki ortalama yaşam süresi sadece 58,4 yıl ve ortalama okula gitme süresi (eğitim) sadece 9,2 yıldır. Bu nedenle de UNDP'nin düzenlediği İnsani Gelişme Endeksi'ne göre bu ülke ancak 144'üncü sırada yer alabiliyor. Buna karşılık ortalama insan ömrü 73,2 yıl ve okula gitme süresi 12,5 yıl olan Samoa, kişi başına geliri 5,885 dolar olmasına rağmen, 111'inci sırada (daha yüksek bir insani gelişme düzeyi) yer alıyor.

İkinci kriter, daha eski bir gelişmişlik tanımını esas alır ve gelişmişlik düzeyini sanayileşme düzeyi ile ilişkilendirir. Buna göre, gelişmiş bir ülkede ekonomik gelişme/kalkınma, sanayileşme ile başlar ve emek ve sermayenin tarımdan sanayiye kaydırılmasıyla ilerler. Zira tarımda ölçeğe göre sabit ya da azalan getiri, sanayide ise artan getiri, artan verimlilikler ve artan gelirler söz konusudur. Bu bağlamda gelişmiş bir ülke aynı zamanda sanayileşmiş bir ülkedir.¹⁹

Böyle bir yaklaşım Soğuk Savaş döneminde dünyayı kapitalist dünya ve sosyalist dünya (1960'larda SSCB ve Doğu Bloku sanayi düzeyinde Batı'yı yakaladı, hatta geçti) biçiminde iki gelişmiş blok olarak ikiye bölerken, sanayileşmemiş diğer ülkeleri "Üçüncü Dünya Ülkeleri" olarak sınıflandırdı.

3. kriterle geçmeden önce, önemli bir olguyu, sanayisizleşmeyi vurgulamakta fayda var.

Sanayisizleşme

Genelde sanayileşme düzeyi, imalat sanayinin GSYH içindeki payının büyüklüğü, kişi başı gayrisafi sınavi hasılanın payının büyüklüğü, kişi başı

¹⁹ Agm.

enerji tüketiminin büyüklüğü ve toplam ihracat içinde sınai ürünler ihracatının payının büyüklüğü gibi ölçütler temel alınarak tanımlanır. Ancak bu konu hala Üçüncü Dünya Ülkeleri olarak da tanımlanan azgelişmiş ülkelerin gündemini meşgul ederken, gelişmiş ülkelerde sanayisizleştirme (de industrialization) tartışılıyor, yani kaynakların hizmetler sektörüne aktarımı önemseniyor.

Diğer yandan, ortalama bir OECD ülkesinde kişi başı gelir 40,115 doları bulurken bu ülkelerin büyük bir kısmı “tersine sanayileşme” ya da “sanayisizleştirme” yaşıyor. Öyle ki sanayinin GSYH içindeki payı, 1960’larda %22 iken 2019 yılında %9,8’e kadar düştü. Buna karşılık, daha önce bir tarım toplumu olarak değerlendirilen Güney Kore’de bu oran (aynı yıllarda) %11’den %25’e yükseldi (bu ülkedeki kişi başı gelir 33,720 dolar). Fransa’daki kişi başı gelir ise 42,400 dolar. Kısaca gelişmiş bir ülke olmak, bu konuda yapılan tanıma ya da ölçüte göre değişiyor. Türkiye’de sanayinin GSYH içindeki oranı %20 civarında bulunuyor.²⁰ Yani durum tersine döndü ve sanayisizleşme önce gelişmiş ekonomilerde, daha sonra da birçok orta gelirli ve hatta düşük gelirli ekonomide görülmeye başlandı. Sanayisizleşme zaman içinde yoğunlaştı, kişi başı gelirin daha düşük seviyelerinde ve ülkelerin istihdam ve gayrisafi yurtiçi hasıllarında (GSYH) imalatın payının daha düşük olduğu dönemler başladı.

Erken Sanayisizleşme

Bir ülke, uluslararası standartlara göre normal olandan daha düşük bir kişi başı gelir seviyesinde sanayisizleşiyorsa, bu “erken sanayisizleşme” olarak kabul edilebilir. Sadece orta gelirli ülkeler arasında değil düşük gelirli ülkeler arasında da erken sanayisizleşmenin yaygın olduğu, ampirik eğilimlerden açıkça görülüyor. Erken sanayisizleşme, gelişmiş ekonomilerin “olgunlaşması” ile ilişkili aşamalı bir süreç olmanın aksine, karakteristik olarak politikadaki değişimlerden kaynaklanır veya tetiklenir. Erken sanayisizleşme ile ilişkilendirilen olgu ise ticaretin liberalizasyonu, ürün piyasala-

20 Jacob Assa, “What is a Developed Country?”, Ekim 2022.

rının liberalizasyonu, sıkı para politikası ve finansal liberalizasyon gibi tipik neo-liberal ekonomi politikalarıdır.²¹

Kalkınma ile sanayileşme arasında zorunlu bir bağ olduğunu ileri süren Kaldor, yaşam standardının düzeyi ile sanayileşme düzeyi arasında doğrudan bir ilişki kurar. Ona göre, çok yoksul ülkelerde hemen hemen hiç sinai faaliyete rastlanmazken, yüksek gelirli ülkelerde kaynakların %20 -40'ının sanayi sektörüne ayrıldığı görülür. Dünyada sadece Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada tarım üzerinden zenginleşebilirken, diğer zengin ülkeler bunu sanayileşme yolu ile sağlayabildiler. Sinai büyüme ile GSYH büyümesi arasındaki doğrusal ilişkide itici güç, imalat sanayindeki büyüme hızıdır. Bunun nedeni ise imalat sanayindeki emek gücü verimliliğinin görece olarak diğer sektörler için daha yüksek olmasıdır. Çünkü “imalat sanayinde ölçeğe göre artan getiri ve yaparak öğrenme gibi önemli olgular emek gücü verimliliğinin artmasını” sağlamaktadır. Bu yüzden de Kaldor’a göre, sanayileşme doğrultusundaki yapısal dönüşümler piyasa mekanizmasına bırakılamaz. Az gelişmiş ülkeler yalnızca korumacılıkla sanayileşebilirler. Nitekim İngiltere dışında bugünün hiçbir gelişmiş ülkesi serbest ticaret yoluyla gelişmedi. Yeni sanayileşmiş ülkeler adı verilen ülkelerde de bebek sanayiler korundu ve devletin ekonomiye müdahaleleri esas oldu.²²

Üçüncü kritere göre, bir ülkenin gelişmişliği kamusal hizmetlerin düzeyi ile belirlenir. Bu tanım altında ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin, gelişmişlik açısından OECD ülkelerinin çoğunluğunun gerisinde kaldıkları görülür. Zira örneğin bu ülkelerde, 10.000 kişi başına düşen daha az hastane yatağı mevcuttur. Üstelik bu ülkelerde daha fazla yoksulluk ve eşitsizlik söz konusudur. Böylece, sadece kişi başı gelir, sanayileşme-teknoloji gibi ölçütlere değil kamusal hizmetler gibi toplumun bütününün refahını dikkate alan ölçütlere de odaklanan bir gelişmişlik tanımına ihtiyaç var.

21 Fiona Tregenna, “Deindustrialization and premature deindustrialization”, *Handbook of Alternative Theories of Economic Development*, Edward Elgar Publishing Ltd, 28 Ocak 2016 içinde, s. 710-728.

22 Kaldor (1967) agk.

Yani gelişmiş bir ülke sadece bir avuç zenginin çıkarlarına hizmet eden bir ülke olmaktan ziyade, toplumun bütününün refahını eşitlikçi bir biçimde artıran bir ülke olarak tanımlanabilir. Depremler ve diğer doğal felaketler, pandemiler karşısında yetersiz kalan, bu felaketlere zamanında müdahale edemeyen ülkelerin gelişmişliği son derece tartışmalıdır.

Son olarak, gelişmişliği sadece ekonominin ya da teknolojinin gelişmişliğine de indirgememek gerekir. Gelişmişlik ya da gelişme, özü itibarıyla, bireyin ve toplumun gelişmişliğidir. Bunun iktisadi nedenleri olduğu kadar, demokratik değerlerle, eğitimle, kültürle, inançla, tarihle ilgili pek çok nedeni olabilir. Bu bağlamda, iki dünya savaşı arasında dünyanın birçok gelişmiş ekonomisinde insanlık düşmanı ırkçı faşist rejimlerin işbaşına gelmesi, o toplumların bireylerinin de insanlaşma anlamında yeterince gelişmiş olmadıklarını gösterir. Günümüzde burjuva demokrasilerinin başta ABD, Almanya, İtalya olmak üzere gelişkin dünyada otoriter-faşizan rejimlere doğru yol alması insani ve toplumsal gelişimle ilgili sorunların hala devam ettiğinin bir kanıtıdır.

Kalkınma ve Sermaye Birikimi

Genelde kalkınamamış ekonomilerin sermaye birikiminin yetersiz olduğu kabul edilir. Sermaye birikimi ise, ana akım iktisatta, “bir ekonomide üretimi artırmayı hedefleyen, sermaye stokuna net ilaveler” olarak tanımlanır. Dar anlamda özel ve kamusal yatırım harcamaları sermaye birikiminin temel unsurları iken, geniş anlamda sermaye birikimi; fiziki sermaye mallarını (fabrikalar, makineler ve işyerleri/binalar), alt yapı harcamalarını (yol, baraj, enerji santralleri ve hava limanları) ve beşerî sermayeyi (eğitim ve sağlık yatırımları) kapsar. Sermaye birikimi, iktisadi büyümenin temel hedefi ve amacı, kapitalistlerin servet biriktirme biçimi, kapitalist krizlerin (yavaşlaması durumunda) temel nedenidir.

Kapital’de sermaye, işçilerin kendilerinin yarattığı ama sonuçta kendilerine karşı bir silaha dönüşen bir ürün; araç, alet, makine gibi işçinin zihinsel ve

el emeğine dayalı faaliyetlerinin sonucunda üretilen ve işçinin geçmişteki ve hâlihazırda devam eden emeğinin sömürülmesi (artık değer) sonucunda ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlanır.²³

Ancak bu gerçek kolayca anlaşılmaz çünkü emek sömürüsü yeterince açık değildir. Aksine, işçinin emeğini patrona sattığı ve bunun da karşılığını aldığı algısı yaratılır (örneğin, ücretlerin saat ücreti olarak hesaplanıp ödenmesi biçimindeki uygulama bu görüntüyü güçlendirir). Öyle ki tüm emek sanki ödenmiş emekmiş gibi ortaya çıkar. Böylece çalışılan bir günün “gerekli” ve “artık emek”; “ödenmiş” ve “ödenmemiş emek” biçiminde iki parçalı olduğu gerçeği gizlenir. Bu yanılsama, sermayenin kaynağının işçilerin ödenmemiş emekleri olduğu gerçeğini de gizlemek için yaratılır.

Oysa sermayenin büyümesinin ön koşulu, artık değerın büyümesidir. Bu nedenle sermaye sıradan bir üretimin geliştirilmesinin değil, artık değer üretimini artıracak ve onu realize edecek gelişmelerin peşindedir. Yani sermaye seçici davranır ve verimlilik artışının meyvesini toplama derdindedir. Bilim ve teknoloji uygulamaları da bu bağlamda sermayeye hizmet eder.

Sermaye ayrıca geçmiş ve yaşayan sosyal emeğin, sosyal mirasın bir sonucudur. Sosyal miras (geçmiş kuşaklarca üretilen değer) sermaye sahiplerine ait oldukça, işçiler sermayenin kontrolü altında kalmaya devam ederler. Bu yüzden de sermayenin geçmiş ve yaşayan sosyal emeğin bir sonucu olması, onun toplumsal mülkiyete ait olmasını haklı ve gerekli kılar.

Klasik ekonomi politikçilerin iddia ettiklerinin aksine, Marx’a göre, sermaye üretim faktörü kategorisine indirgenemez. Çünkü sermaye toplumsal, siyasal ve yönetsel bir ilişkidir. Özü itibarıyla ne fizikseldir ne de finansaldır, özü güçtür. Yani kapitalistlere karar alma ve işçilerden artık değer çıkartma yetkisi veren bir güçtür.

23 Karl Marx, *Kapital 1. Cilt-Sermayenin Üretim Süreci*, (Çev. Mehmet Selik; Nail Satılğan), 2. Baskı, Yordam Kitap, 2011, s. 545- 567.

Beşerî Sermaye

“Beşerî sermaye” terimi ise insan varlığını cansız nesnelerle birleştiren bir terimdir. Ana akım iktisatta beşerî sermaye “ekonomideki ajanların gelir yaratmaya dönük üretken kapasiteleri” olarak tanımlansa da bu tanım işçilerin yaşam ve çalışma koşullarını içermez. Bu nedenle de işçilerin okullarda aldıkları eğitimin süresi ile ilişkilendirerek ölçüm yapılır. Eğitim almayan, ağır işlerde ve düşük ücretlerle çalışanların mevcut durumları (düşük pozisyon ve ücretlerle çalıştırılmaları) bu kavram ile meşrulaştırılır. Eğitimin ırka, cinsiyete ve sınıfsal konumlara göre nasıl değiştiği gerçeği de inkâr edilir. Bu kavram işçiyi insan olmaktan çıkartıp, işyerinde cansız, sabit bir sermaye malı konumuna indirger. Oysa bir insan olarak işçiler sadece pasif, aldıkları emirleri uygulayan araçlar değildir. İşçiler kapasiteleri, arzuları, umutları olan varlıklardır. Bu kavram insanı diğer sermaye biçimlerine indirger.²⁴

Sanayileşme ve İşçi Sınıfı

Sanayileşmenin ekonomik büyümeyi (dolayısıyla da sermaye ve servet birikimini) belirgin bir biçimde artırırken, bunun öznesi olan işçi sınıfını nasıl ezdiği ve çok ağır çalışma koşullarına mahkûm ettiğinin en güzel örneği, F. Engels’in 19’uncu yüzyılda Sanayi Devriminin gerçekleştiği İngiltere’deki genç kadın işçilerin çalışma koşullarını ele aldığı çalışmasından görülebilir.

F. Engels, Sanayi Devrimi sırasında İngiltere’de işçi sınıfının içinde bulunduğu durumu şöyle anlatır:

“Ortalama mevsimlerde, el dokumacısı haftada altı ya da yedi şilin kazanabilirse kendini şanslı sayar, oysa bu miktara ulaşmak için günde on dört ila on sekiz saat dokuma tezgahının başında oturması gerekir. Çoğu dokuma ürünü, atkının kopmasını önlemek için nemli bir dokuma odası gerektirir ve kısmen bu nedenle, kısmen de daha iyi konutlar için ödeme

24 Michael Perelman, “The Invisible Handcuffs of Capitalism”, Monthly Review Press, 2011, s. 57, 305.

yapmalarını engelleyen yoksullukları nedeniyle, bu dokumacıların çalışma odaları genellikle ahşap veya asfalt zeminden yoksundur. Bu tür dokumacıların ücra, aşağılık avlularda ve ara sokaklarda, genellikle mahzenlerde bulunan birçok evinde bulundum. Çoğu evli olan bu el tezgâhı dokumacılarından yarım düzinesi, bir ya da iki çalışma odası ve bir büyük uyku odası olan bir kulübede birlikte yaşıyorlar. Yiyecekleri neredeyse sadece patates, belki yulaf lapası, nadiren süt ve nadiren etten oluşur. Büyük bir kısmı İrlandalı ya da İrlanda kökenli. Ve bu zavallı el tezgâhı dokumacıları, her krizden ilk zarar görenler ve en son kurtulanlar olarak, burjuvaziye fabrika sistemine yönelik saldırıları karşılamada bir tutamak olarak hizmet etmelidir. Bakın, diye haykırıyor burjuva, muzaffer bir edayla, değirmen işçileri gelişirken bu zavallı yaratıkların nasıl açlık çektiğini görün ve sonra fabrika sistemini yargılayın! Sanki el tezgâhı dokumacılarını bu kadar utanç verici bir şekilde ezen tam da fabrika sistemi ve ona ait makineler değilmiş gibi ve sanki burjuvazi bunu bizim kadar iyi bilmiyormuş gibi! Ama burjuvazinin çıkarları söz konusudur ve bu yüzden bir iki yalan ve biraz ikiyüzlülük çok önemli olmayacaktır”²⁵.

...

“İngiltere’de büyük kentlerde esas olarak işçiler yaşar ama bu işçilerin kendilerine ait hiçbir mülkleri yoktur ve genellikle elden ele geçen ücretlerle yaşarlar. Tamamen atomlardan oluşan toplum onlar için hiçbir endişe duymaz; onları kendilerine ve ailelerine bakmakla baş başa bırakır ancak bunu etkili ve kalıcı bir şekilde yapmaları için hiçbir araç sağlamaz. Bu nedenle her çalışan işçi sürekli olarak iş ve yiyecek kaybına, yani açlıktan ölüme maruz kalmakta ve birçoğu bu şekilde yok olmaktadır. İşçilerin konutları her

25 Friedrich Engels, Condition of the Working Class in England, 1844/1845/1887/1969 (Panther Edition), s. 109.

yerde kötü planlanmış, kötü inşa edilmiş ve en kötü durumda, kötü havalandırılmış, nemli ve sağlıklı tutulmuştur. Konut sakinleri mümkün olan en küçük alana hapsedilmiştir ve genellikle her odada en az bir aile uyumaktadır. Konutların iç düzenlemesi, en gerekli mobilyaların bile tamamen yokluğuna kadar çeşitli derecelerde yoksulluk içindedir... İşçilerin giysileri de genellikle yetersizdir ve büyük bir çoğunluğu paçavralar içindedir. Yiyecekler genel olarak kötüdür, çoğu zaman neredeyse kullanılamaz durumdadır ve çoğu durumda, en azından zaman zaman, miktar olarak yetersizdir, öyle ki aşırı durumlarda açlıktan ölümle sonuçlanır... Büyük şehirlerdeki işçi mahallelerinin pisliği halk sağlığı üzerinde en kötü etkiye sahiptir çünkü tam olarak hastalık yaratan gazları üretirler... İşçiler büyük şehirlere çekilirler ve buralarda kırdakinden daha kötü bir atmosfer solurlar, her türlü temizlik aracından, sudan mahrumdurlar çünkü borular ancak parası ödendiğinde döşenir ve nehirler bu tür amaçlar için işe yaramayacak kadar kirlenmiştir; Tüm sakatat ve çöpleri, tüm kirli suları, çoğu zaman tüm iğrenç drenaj ve dışkıları, bunları bertaraf etmek için başka araçları olmadığı için sokaklara atmak zorunda kalıyorlar... Akla gelebilecek tüm kötülükler yoksulların başına yığılır. Eğer büyük şehirlerin nüfusu genel olarak çok yoğunsa, en dar yere tıkıştırılanlar da özellikle onlardır. Sokakların kirli atmosferi yetmezmiş gibi, geceleri soludukları hava bile onları boğmaya yetecek şekilde, düzinelerce tek kişilik odalara tıklmışlardır. Onlara nemli konutlar, alttan su geçirmeyen mahzenler ya da üstten su sızdıran garajlar veriliyor. Evleri öyle inşa edilmiştir ki nemli hava dışarı çıkamaz. Onlara kötü, yırtık pırtık ya da çürümüş giysiler, katkılı ve hazmı zor yiyecekler verilir... En heyecan verici zihinsel durum değişikliklerine, umut ve korku arasındaki en şiddetli titreşimlere maruz kalırlar, bir av hayvanı gibi avlanırlar ve zihin huzuruna ve sakin bir yaşam zevkine ulaşmalarına izin verilmez. Cinsel düşkünlük ve sar-

hoşluk dışındaki tüm zevklerden mahrum bırakılırlar, her gün zihinsel ve fiziksel enerjileri tamamen tükenene kadar çalıştırılırlar ve böylece sürekli olarak ellerindeki tek iki zevkte en çılgın aşırılığa teşvik edilirler. Ve tüm bunların üstesinden gelirler bile, o zamana kadar kendilerine bahşedilen azıcık şeyin de ellerinden alındığı bir kriz anında işsizlik kurbanı olurlar... Böylece toplumsal düzen, işçiler için aile yaşamını neredeyse imkânsız hale getirir. Konforsuz, pis, sadece geceleri barınmaya yetecek kadar iyi olmayan, kötü döşenmiş, çoğu zaman ne yağmur geçiren ne de sıcak olan, insanlarla dolu odaları dolduran kötü bir atmosfere sahip bir evde, hiçbir ev içi konfor mümkün değildir. “Koca bütün gün çalışıyor, belki karısı ve büyük çocukları da, hepsi farklı yerlerde; sadece gece ve sabah buluşuyorlar, hepsi sürekli içki içmenin cazibesi altında, bu koşullar altında hangi aile hayatı mümkün olabilir? Yine de çalışan adam aileden kaçamaz, aile içinde yaşamak zorundadır ve bunun sonucu hem ebeveynler hem de çocuklar için en moral bozucu olan aile sorunları, aile içi kavgaların sürekli olarak birbirini izlemesidir”. Tüm ev işlerinin ihmal edilmesi, özellikle de çocukların ihmal edilmesi, İngiliz emekçileri arasında çok yaygındır ve toplumun mevcut kurumları tarafından çok güçlü bir şekilde teşvik edilmektedir. Ve bu vahşi şekilde, bu moral bozucu etkilerin ortasında büyüyen çocukların sonunda iyi huylu ve ahlaklı olmaları bekleniyor! Kendinden memnun burjuvanın emekçiden talep ettiği şeyler gerçekten de çok safça!”²⁶

Bugün dünyanın sanayi devi olarak tanımlanan Çin'deki işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşulları 1840'lardaki İngiltere'den çok da farklı değildir:

“Çin'de her yıl kentlere göç eden insan sayısı 1 milyon civarında. Şu anda (2011), göçmen işçilerin toplam sayısı yaklaşık 200-300 milyon ve bunun 140 milyonu büyük şehirlerde çalışıyor.

26 Agk. s. 71, 85, 102.

Bu işçiler şimdi Çin işçi sınıfının önemli bir bileşeni konumunda. Göçmen işçilerin sadece %40'ının ilkokul, %9'unun ortaokul düzeyinde eğitimi var. Bu nedenle sadece en zor, en yorucu ve en sıkıntılı işlerde çalışabiliyorlar. Yaşam şartları genelde çok kötü, çoğu viran evlerde, çadırlarda, hatta araç kasalarında veya köprü altları ve tünellerde yaşıyorlar. Ücretleri çok düşük ve çoğu zaman bu ödemeler gecikiyor. Temel iş ve sağlık güvenliği ekipmanları ve önlemleri mevcut değil.”²⁷

Türkiye’de pamuk, fındık veya çay tarlalarında çalıştırılmak üzere ülkenin Güneydoğu ve Doğusundan getirilen Kürt köylülerin ve emekçilerin ya da başta Gaziantep, Maraş ve İstanbul olmak üzere sanayi kentlerinde kayıtsız çalıştırılan Suriyeli ve Afgan sığınmacıların yüzyılımızdaki çalışma ve yaşam koşullarının 200 yıl evvelkinden çok da farklı olduğunu ileri sürebilmekse oldukça zordur.

27 Chinese Workers Research’s Editorial Collective, “The Current and Future Condition of China’s Working Class”, China Left Review, Issue 4, 2011. <http://chinaleftreview.org>, 27 Ocak 2025.

KALKINMA YANILSAMASININ TARİHSEL ARKA PLANI

Kalkınma kavramının ekonomi politik bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için onun nasıl bir tarihsel dönemde ortaya atıldığının bilinmesi gerekir.

Bu kavram, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge halkların dünya sahnesine çıkıp biçimsel de olsa siyasal bağımsızlıklarını elde ettikleri döneme rastlar. Nitekim savaş sonrasında ABD’de Truman başkan olduğunda, konuşmasını dört temaya dayandırmıştı: “Barış”, “bolluk”, “özgürlükler” ve “kalkınma”. Bunların içinde diğerlerinin önüne geçen kavram “kalkınma” oldu. Böylece Truman yönetimi, Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınmasına yardım (!) edecekti.

Bu projenin arkasında aslında, savaş sonrasında dünya sistemlerinden biri haline gelen sosyalizmin Batılı halklar ve işçiler üzerindeki etkisini kırmak gibi bir niyet söz konusuydu. Özellikle de sömürgecilik dönemi sonrasında azgelişmiş ülkelerde, sosyalizmin ve Marksist görüşlerin etkisiyle ciddi bir uyanış dönemi başlamıştı. Bu ülkeler küresel eşitsizlikleri ve geri kalmışlığın nedenlerini sorgulamaya başlamışlardı.

İdeolojik Arka Plan: Rostowgil Kalkınma Aşamaları

Batı’nın egemen güçlerinden, azgelişmiş ülke halklarının bu uyanışını manipüle etmeye yönelik ilk müdahale Amerikalı bir akademisyen olan Walt Whitman Rostow’dan geldi. Çünkü aranan çözüm onun bir çalışmasında fazlasıyla mevcuttu (Büyüme Aşamaları-Komünist Olmayan Manifesto, 1960). ABD başkanlarının dış politika danışmanlığını da yapan Rostow için

“azgelişmişlik politik değil, sadece teknik bir sorundu.” Bunun Batı’nın izlediği (sömürgeci) politikalar ya da azgelişmiş dünyaya dönük müdahalelerle herhangi bir ilgisi yoktu. Yoksul ülkeler kalkınmak istiyorlarsa Batı’nın tavsiyelerini ve yardımını kabul etmeliydiler, serbest piyasa politikalarını uygulamalıydılar ve Batı’nın modernleşme çizgisini izlemeliydiler.

İdeolojik olarak kararlı bir anti-komünist ve Soğuk Savaş yanlısı olan Rostow, “geleneksel toplum” dan, “kalkış için hazırlık”, “kalkış”, “olgunluğa geçiş” ve son olarak “kitlese tüketim çağı”na uzanan evrensel ve doğrusal bir gelişim yolu kuramlaştırdı. Eğitimin, “rasyonel” ekonomik teşvikleri “irrasyonel” geleneklere tercih edecek girişimci bir sınıfın ortaya çıkmasına yardımcı olacağını savundu. Bunun da yüksek oranda yatırıma ve ekonomik çeşitliliğe yol açacağını ve nihayetinde Küresel Kuzey’de halihazırda başarıldığı iddia edilene benzer bir tüketim toplumuyla sonuçlanacağını iddia etti.²⁸

Böylece kalkınma sorununun, kalkınmamış ülkelerin bir iç sorunu olduğu ileri sürülüyor ve küresel kapitalist sistemin neden olduğu eşitsizlikler gizlenmiş ve aklanmış oluyordu. Kısaca, 1960 ve 1970’lerde Rostow’un teorisi küresel eşitsizliklerin azgelişmiş ülkelerde politikleştirilmesine ket vuran bir işlev gördü.

Rostow’un bu savı “Komünist Olmayan Manifesto” olarak da anılır ve Rostow’un Marx ve Engels’in hazırladığı “Komünist Manifesto” yu taklit ettiği (tersinden) ileri sürülür. Zira her iki savda da toplumsal gelişim beş aşamalıdır. Ancak Marx ve Engels’in Komünist Manifesto’sundaki son aşama olan “komünizm aşaması”, başta emek sömürsü olmak üzere tüm sömürü biçimlerinin, sınıfların, devletin, ulusal sınırların ortadan kalktığı ve insanların her anlamda özgürleştiği bir dönem olarak tanımlanırken; Rostow’un “gelişmiş toplum” olarak tanımladığı beşinci ve son aşama “kitle tüketimine dayalı toplum aşaması”dır. Yani maksimum üretim-tüketim, maksimum kâr ve maksimum ekolojik tahribat, bu savda (absürt bir biçimde) toplumların ulaşabileceği en gelişmiş aşama olarak tanımlanır.

28 W.W. Rostow, İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, (Çev. Erol Güngör), Kalem Yayıncılık, İkinci Baskı, 1980, s.18-35.

Modernleşme Teorisi

Rostow'un teorisi, Arthur Lewis gibi iktisatçıların peşinden giderek ekonomik büyümenin, artık emeğin esas olarak kırsal ve tarımsal geleneksel ekonomiden kentsel ve endüstriyel kapitalist ekonomiye yeniden tahsis edildiğinde gerçekleşeceğini savunan İkinci Dünya Savaşı sonrası modernleşme teorilerinin bir karikatürüydü. Öyle ki Rostow ve diğer Modernleşme Teorisyenleri kalkınmayı kapitalizme geçiş olarak görüyorlardı.²⁹

Modernleşme Teorisi ise 1950'lerden 1980'lere kadar IMF ve Dünya Bankası için kalkınma paradigmasını tanımladı. Ancak Üçüncü Dünya'da bir "kalkış" yaratmadaki başarısızlığı, doların istikrarlı ve nispeten düşük faiz oranlarına bel bağlamış olan ülkeleri vuran "Üçüncü Dünya Borç Krizi" nedeniyle etkisini yitirdi. ABD Merkez Bankası FED 1979'da faiz oranlarını hızla yükselttiğinde, gelişmekte olan ülkeler için mevcut krediler azaldı ve bu durum (1982'de Meksika ekonomisinin iflası da dahil olmak üzere) birçok tehlikeli mali krize neden oldu.

"Washington Uzlaşısı"

Modernleşme Teorisi iflas edince bu kez IMF ile Dünya Bankası'nın Washington Uzlaşısı gündeme getirildi. Bu yeni paradigmayla birlikte bu ikili, sömürgecilikten kurtulan uluslara kemer sıkma ("denk bütçe" olarak adlandırdıkları), özelleştirme ve ticaretin ve finansın serbestleştirilmesi kombinasyonunu dayattı. Bu durum, Küresel Güney'deki devletlerin kalkınma süreçlerini yürütme ve "bebek endüstrileri" koruma kapasitelerini ellerinden aldı. Ortaya çıkan dengesizliklerle başa çıkmak için IMF, bu kez, az gelişmiş ülkeleri sık sık özel sermaye piyasalarından borçlanmaya teşvik ederek onların daha fazla borç tuzağına düşmelerine yol açtı.

Bu arada Dünya Bankası da tarihsel olarak Küresel Güney için büyük ölçekli sanayileşmeden başka bir şey önermeyen bir gündem izledi.

29 Tricontinental: Institute for Social Research, "Towards a New Development Theory for the Global South", Dossier 84, 14 Ocak 2025.

1990'lara gelindiğinde Dünya Bankası, kalkınma için kaynakların harekete geçirilmesinde her derde deva olarak finansal serbestleşmeyi teşvik etmenin kodu olan “finansal derinleşme”yi dayatmaya başladı. Sonrasında her iki örgüt de odağı ulusal ve hane halkı düzeyinde borç köleliğinin devam etmesine hizmet edecek olan hizmet sektöründe kalkınmaya ve küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarını desteklemeye kaydıldı. Bu durum azgelişmiş ülkeleri, Samir Amin'in genelleştirilmiş tekelci sermaye olarak adlandırdığı, hem yukarı yönlü (hammadde, teknoloji ve sermaye) hem de aşağı yönlü (dağıtım, pazarlama ve tüketici erişimi) kontrol ağlarında takılı kalmaya mahkûm etti.³⁰

Kısaca, Washington Uzlaşısı da sömürgeci azgelişmişlik modelini pekiştirmekten başka bir işe yaramadı ve kolayca ödenemeyecek borç yükleri yarattı. Tahvil sahiplerinin ülkenin ekonomik durumuna bakmaksızın acımasızca geri ödeme ve faiz arayışına girmesiyle borç sarmalı, sağlık, eğitim, üretken sanayi ve altyapı için yeterince kaynak ayırlamamasıyla sonuçlandı. IMF'nin baş ekonomisti Raghuram Rajan'ın dediği gibi, IMF'nin politikaları “finansal sömürgeciliğin yeni bir biçimi oldu”.³¹

Sonuç olarak, Kuzey'in zengin ülkeleri ile Güney'in yoksul ülkeleri arasındaki gelir ve refah farkının, emperyalist sömürü ve sömürgecilikten kaynaklandığı gerçeği gizlenerek; sorun yoksul ülkelerin iç yetersizliğine indirgenerek meşrulaştırıldı. Sorunun “kalkınma açığı/ kalkınma düzeyi farklılıkları” ile açıklanarak Batılı ülkelere yapılacak sözde kalkınma yardımları ile çözülebileceği ileri sürüldü.

Böylece hem emperyalizm olgusu gizlendi hem Batı'nın fazla sermaye birikimi nedeniyle düşen kâr oranlarının, bu aşırı sermayenin Güney ekonomilerine transfer edilerek, tekrar yükseltilmesi sağlandı. Ayrıca Kuzey'in zengin devletleri Güney'in kurtarıcısı kahramanlar olarak ilan edildiler.

³⁰ Agm.

³¹ Raghuram Rajan, *Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy*, New Jersey: Princeton University Press, 2010, s. 93'ten aktaran *Tricontinental: Institute for Social Research*, 14 Ocak 2025.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin (SKH) savunucuları da “bu hedeflerin başarısını arttırmanın yolunun kalkınma için ayrılan yardımları/fonları arttırmaktan geçtiğini” ileri sürerek bu ideolojik kampanyaya yardımcı oldular.

Oysa bu anlayış, Kuzey’in finans sisteminden Güney’in yoksul ekonomilerine yeterince fon sağlanamadığı gerçeğini göz ardı ediyor. Mevcut durumda, 2030 yılına kadar SKH hedeflerine ulaşılması için gereken fonlarda yıllık 4 trilyon dolarlık bir açık bulunuyor. Küresel Kuzey ülkelerinin 1970 yılında Gayri Safi Milli Hasılanın (GSMH) %0,7’sini Resmi Kalkınma Yardımlarına (yani dış yardımlara) ve dolayısıyla da SKH programına harcamaya taahhüdünü yerine getirilmedi. Öyle ki 2023 yılında ABD, GSMH’sinin yalnızca %0,24’ünü, Fransa %0,5’ini ve Birleşik Krallık %0,58’ini kalkınma yardımlarına harcadı. Diğer yandan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeleri 2014 yılında savaş harcamalarını GSMH’nin %2’sine çıkarmaya taahhüdünde bulundular. Her ne kadar kendi kalkınma programlarını SKH’lere uyarlayan ülkeler IMF kredilerine daha rahat erişebiliyor olsalar da bu ülkeler kalkınma için yatırım çekmek amacıyla daha fazla borç almak ya da ekonomilerini Batılı finansörlere açmak zorunda kalıyor. Bu durum ülkeleri borç batağına sürüklerken azgelişmişliklerinin de perçinlenmesiyle sonuçlanıyor. Bu yüzden de Küresel Güney için, SKH’ler gibi girişimlerin aşırı iddialı hedeflerinin ya da IMF’nin başarısız yaklaşımının ve borç kemer sıkma rejiminin ötesine geçebilecek yeni bir kalkınma teorisine şiddetle ihtiyaç var. Bilimsel bir kalkınma teorisi olmadan kalkınma programı da olamaz.³²

Nitekim François Partant’a göre:

“Kalkınma fetihlerde ve sömürgecilikte geçerli olan düşünce-den esinlenen bir projedir. Aynı çıkarılara hizmet etmekte ve sömürgecilik dönemindekine benzer sonuçlar doğurmaktadır. Bu akıl almaz bir yutturmacadır... Kalkınma kavramının kendisi de düzmece ya da tarihsel olarak yanlışlanmış bir kavramdır. Bize en ilkel görünenler de dahil toplumların tümü

32 Tricontinental: Institute for Social Research, “Towards a New Development Theory for the Global South”, Dossier 84, Ocak 2025.

gelişmiştir. Hepsi de türün evriminin ürünüdür. Az veya çok yavaş bir evrim zorunlu olarak aynı doğrultuyu izleyemezdi... Kalkınma ikili bir potansiyelin tedrici gerçekleşmesi olabilir. Bir yandan insan toplumunun ve onu oluşturan bireylerin temsil ettiği potansiyel, diğer yandan insan topluluğunun içinde yaşadığı varlığını sürdürmek ve gelecek kuşakların yaşamını güvenceye almak için kullandığı fizik çevrenin temsil ettiği potansiyel.”³³

Özetle, onlarca yıldır kalkınma sözcüğü yanıltıcı bir biçimde gündeme oturtuldu. Üniversiteler kalkınma programları üzerinden diploma sunarken, STK’ların üzerinden az gelişmiş ülkelerin yardıma muhtaç hale getirilmiş insanlarına birkaç dolarlık yardım yapılarak mesele özünden saptırıldı.

Bunun bedeli ağır oldu. Jason Hickel’in dediği gibi, geri bırakılmış ülkelerde, iptal edilen sanayi üretiminin yanı sıra özellikle de tarım üretimi durma noktasına geldi. Çünkü ABD’den ithal edilen ve ulus devletler tarafından sübvans edilen gıda ürünleri yerli üretimi bitirirken, küçük köylülüğü de yok etti. Kamusal hizmetler sunulamaz konuma getirildi zira Batılı bankalardan alınan dış borç servisi öncelikli hale geldi ve sosyal harcamalar için bütçede kaynak kalmadı. Bütün bu gelişmeler küresel kapitalizmin işleyiş biçimi altında gerçek anlamda bir kalkınmanın gerçekleşemeyeceğini ortaya koydu³⁴.

Fikret Başkaya ise kalkınma sorununun aslında bir sömürgeleşme süreci olduğunun altını çizer:

“Türkiye’nin iki yüzyılı aşkın ‘asrileşme’, ‘muasırlaşma’, ‘batılılaşma’, ‘çağdaşlaşma’, ‘kalkınma’, ‘çağ atlama’ problemiği, sömürgeleşme sürecinden başka bir şey değildir. Söz konusu olan, süreklilik gösteren bir çizgidir...Cumhuriyetin kurulmasıyla bir kopukluk ortaya çıkmamıştır. Cumhuriyet re-

33 François Partant, *Kalkınmanın Sonu- “Bir Alternatif mi Doğuyor?”*, (Çev. Fikret Başkaya), Birinci Baskı, Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s. 26-27.

34 Jason Hickel, *The Divide- A Brief Guide to Global Inequality and Its Solutions*, Penguin Random House, 2017, s. 18-19.

jimi, Türkiye'nin emperyalist batı ile olan ilişkilerinde ve kapitalist dünya sistemi içindeki konumunda köklü bir değişikliği temsil etmiyor. Dolayısıyla bir 'yenilgi tuzağı'nı temsil eden paradigmanın dışına çıkmak söz konusu değildir.”³⁵

Küresel Kapitalizmin İstikrarı İçin Azgelişmişlik

Kapitalizmin istikrarı, paranın değerine yönelik enflasyonist tehditlerin önlenerek paranın değerinin merkezde sabit tutulmasını gerektirir. Bunun için sadece önemli miktarda küresel emek rezervi bulundurulmakla kalınmamalı, aynı zamanda artan arz fiyatına tabi olan metallerin arzının, üretimlerinde herhangi bir fiili artış olmaksızın sermaye birikiminin yarattığı artan talebi karşılayacak şekilde elde edilmesini sağlamak için gelir deflasyonu uygulanmalıdır (çünkü üretimde böyle bir artış, artan arz fiyatı olgusunu devreye sokacaktır). Kapitalizmde paranın değerinin istikrarı için bu gerekliliklerin yerine getirilmesi, azgelişmişliğin üstesinden gelinmesini engeller.³⁶ Kısacası, dünya kapitalizminin istikrarı dünyanın üçte ikisini oluşturan bir coğrafyadaki azgelişmişliğin devamını gerekli kılıyor.

Böylece, yüzlerce yıl iktisat bilimi, kendini iktisadi kalkınmaya adanmış bir bilim, sanat ve pratik olarak algılanırken, bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişti ve devletin resmileştirdiği bir ideolojiye dönüştü. Örnek olarak, Jacop Viner “eşitsiz gelişimi” ana akım dış ticaret teorisinden “iktisadi denge nosyonu ile uyumlu olmadığı” gerekçesiyle çıkarttı.³⁷

İktisat, kapitalizmin neden olduğu sorunları çözmeye yardımcı olacak bir sosyal bilim olmaktan ziyade, kapitalist sistemin egemen sınıfı burjuvazinin çıkarlarını korumaya dayalı statükoyu sürdürme doğrultusunda ihtiyaç duyduğu ideolojik bir aygıtla dönüştürüldü. Kalkınma iktisadı ise içeriği bo-

35 Fikret Başkaya, *Paradigmanın İflası, Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, 14. Baskı, Özgür Üniversite, 2009, s. 2.

36 Prabhat Patnaik, “Marxist theory and the ‘underdeveloped economies’”, *Handbook of Alternative Theories of Economic Development*, 31 Mart 2017 içinde, s. 307-323.

37 Erik Reinert, Jayati Ghosh and Rainer Kattel, “Understanding economic development and demolishing neoliberal development myths”, Mart 2017.

şaltılarak, sadece yoksulluğun azaltılmasını sağlamayı hedefleyen bir dala indirildi. Bu bakış açısı altında kalkınma sorunu, piyasa mekanizması aracılığıyla daha fazla gelir yaratılması, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı serbest dış ticaret ve iktisadi büyüme gibi yollarla çözülebilirdi.

Yapısalcılık ve Bağımlılık Tezleri ve Azgelişmişlik-Kalkınma Sorunu

20'nci yüzyılda eleştirel akımların kalkınma sorununa dair ilk kuramsallaştırması Merkez'in sanayileşmesinin karşılığı Çevre'nin azgelişmişliği biçiminde oldu.

Örneğin İngiliz tekstil endüstrisinin yükselişi, Hint tekstil endüstrisini neredeyse yok etti. Latin Amerikalı akademisyenler azgelişmişlik için başka bir teori öne sürdüler: “Dünya ticareti, birincil kaynakları satın alıp mamul malları sattıkları ve oldukça elverişli ticaret koşullarından yararlandıkları için önde gelen sanayileşmiş ülkelerin yararına olacak şekilde düzenlendi. Bu bağımlılık, rantiyeye olarak adlandırılabilir ve tamamen farklı bir sosyoekonomik rejimin ortaya çıkması ve direnç göstermesi anlamına geliyor.”³⁸

Bir başka deyişle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bir başka Amerika'da (Latin Amerika) Yapısalcılık ve Bağımlılık Tezleri ön plana çıktı. Aralarında önemli ölçüde çeşitlilik farklılıkları olmasına rağmen, bu entelektüel geleneklerin önemli bir özelliği, artan bir bölgesel “az gelişmişlik” bilinciyle ilişkili olmalarıydı. Yani evrimsel bir bakış açısıyla, Çevre'nin yoksul ülkelerinin, Merkez'in sanayileşmiş ülkelerinin sosyo-politik ve ekonomik yapılarına yaklaştırması beklenen kalkınma yolunda ilerlemediğine dair artan farkındalıkları söz konusuydu.

Yapısalcı Kalkınma Teorileri-Bağımlılık Teorileri

Dolayısıyla genel kanı, Latin Amerika'nın düzgün bir şekilde gelişmişlere “yetişmek” yerine, giderek bir tür evrimsel çıkmaz sokağa hapsediği yö-

38 Robert Boyer, “Development and régulation theory”, Handbook of Alternative Theories of Economic Development, 31 Mart 2017, içinde, s. 352-386.

nündeydi. Yapısalcılar (örneğin Prebisch) açısından bu kaderden kurtulmak için gereken şey, bölge ekonomilerinde, dinamik ölçek ekonomilerinden, artan getirilerden ve benzerlerinden yararlanacak kümülatif nedensellik süreçlerini harekete geçirmek için gereken dışsallıklara ve yayılma etkilerine sahip ekonomik faaliyetleri teşvik ederek, onları yeniden canlandırmaya yardımcı olacak çok özel bir dizi yapısal değişiklik tasarlamaktır.

Bağımlılık Teorisi yanlıları (örneğin Frank) için ise bunun yerine ihtiyaç duyulan şey, bölgeyi siyasi olarak radikal bir şekilde yeni bir yöne çevirmektir. Yani, yapısalcılar yeni bir ekonomik yapı ve bu yapıya ulaşmada devletin ve gelişmekte olan sanayi burjuvazisinin öncü bir rol oynaması çağrısında bulunurken, Bağımlılık Yaklaşımı soldan daha radikal ve vizyoner bir siyasi liderlik şeklinde yeni bir eylemlilik biçimi talep ediyordu.³⁹

Böylece klasik kalkınma iktisadı, özellikle de yapısalcı yaklaşımlar, imalat sektörünün ekonomik büyümenin motoru olarak özel niteliklere sahip olduğunu kabul eder. Bu bakış açısına göre sanayileşme, gelişmekte olan ekonomilerin gelişmiş ekonomileri yakalaması için kilit rotadır.

Az gelişmişlik

Bağımlılık Teorilerine göre, sanayileşmiş Merkez ile sanayileşmemiş Çevre arasındaki dış ticaret hadlerinin Çevre aleyhine kötüleşmesi, Çevre ülkelerdeki az gelişmişliği ve istikrarsızlığı körükler. Çevre ülkeler büyük ölçüde işlenmemiş mallar üretir, bu mallar düşük maliyetle diğerlerince satın alınır ve çok uluslu şirketler aracılığıyla Merkeze satılır, Merkez de sanayi kapasitesini kullanarak işlenmiş, daha yüksek değerli mallar üreterek, bunları tekrar Çevre ülkelere satar. Merkez ve Çevre arasındaki ticaret koşulları, Merkezde kapitalist birikimin gerçekleşmesine olanak tanır ve bu birikim daha sonra yeni ürün ve teknolojilerin inovasyonu için kullanılır. Bu bilimsel ve teknolojik gelişmeler de Merkeze, sistemin kontrolünü elinde tutmasını

39 José Gabriel Palma, "The dependency school and its aftermath: why Latin America's critical thinking switched from one type of absolute certainties to another", Handbook of Alternative Theories of Economic Development, 31 Mart 2017 içinde, s. 386-416.

sağlayan ilerlemeler sağlar. Andre G. Frank bu durumu “azgelişmişliğin gelişimi” olarak niteler.⁴⁰

Paul Baran: “Kapitalist Azgelişmişliğin Kaçınılmazlığı”

Küba Devrimi (1959) öncesinde, bir kısım Marksist, Çevre ülkelerindeki kapitalizmi hala tarihsel olarak ilerici olarak görüyor ancak gerekli olan “burjuva demokratik” devrimin, ilerleme ve dönüşümün iki ana düşmanı olan emperyalizm ve geleneksel elitler arasındaki yeni bir ittifak tarafından engellendiğini savunuyordu. Burjuva demokratik devrimi, bu bağlamda, ortaya çıkan yeni üretici güçlerin kapitalizm öncesi eski üretim ilişkilerine karşı isyanı olarak anlaşıyordu. Bu devrimdeki temel savaş hattının, yükselen sanayi burjuvazisi ile geleneksel oligarşiler arasında; yani sanayi ile toprak, kapitalizm ile kapitalizm öncesi ayrıcalık biçimleri (feodal, yarı-feodal) arasında olması gerekiyordu. Ekonomik ve siyasi açıdan yolu tıkanan yükselen bir sınıfın baskısının sonucu olduğu için bu devrim sadece siyasi kurtuluş değil, ekonomik kalkınma ve ilerleme de getirecekti.

Ulusal Burjuvazinin Öncülüğünde “İlerlemecilik”

Bu yaklaşım altında mücadelenin temel hedefi Amerikan emperyalizmi olarak belirlendi. Aynı mantıkla, bu mücadelenin müttefik kampı da emperyalizmle müttefik olan iç gruplar (geleneksel oligarşiler) hariç herkesi kapsıyordu. Dolayısıyla, antiemperyalist mücadele aynı zamanda kapitalist kurtuluş ve hızlı sanayileşme mücadelesiydi. Yerel devlet ve “ulusal” burjuvazi, kapitalist gelişmenin potansiyel öncüleri olarak ortaya çıktığında, bu durum sosyalizme doğru gerekli bir aşama olarak görülüyordu.

Küba Devrimi sonrası Marksist analiz bu yaklaşımın özünü sorgulamaya başladı ve çevredeki ulusal burjuvazilerin artık “ilerici” bir toplumsal güç olarak var olmadığına; anlamlı bir üretken birikim ya da rasyonel siyasi

40 Andre Gunder Frank, “The Development of Underdevelopment”, Monthly Review 18, No. 4, 1966.

faaliyetten aciz, tüketimcilikleriyle harap olmuş ve kendi uzun vadeli çıkarlarına kör “lumpen” hale geldiklerinde ısrar etti. İşte bu çerçevede bağımlılığın ana kolu sahneye çıktı.

“Kapitalist az gelişmişliğin kaçınılmazlığı teorisi” olarak bağımlılık ilişkisine bu yaklaşımı ortaya atan Paul Baran’dır. Baran’ın temel katkısı, emperyalizmin ekonomik ve siyasi ihtiyaçları ile Çevre ülkelerin sanayileşme ve kalkınma süreci arasındaki çelişkilerin sözde çözülemez doğasına ilişkin Komintern’in 6. Kongresi’nin görüşünü esas almasıdır. Uluslararası tekeli sermaye, çıkarlarını savunmak için, Çevrenin ucuz kaynaklarına sürekli kolay erişim sağlamak amacıyla, ilerici kapitalist dönüşümü engellemeyi amaçlayan kapitalizm öncesi yerli oligarşilerle başarılı ittifaklar kuracaktı. Geleneksel seçkinler ise geleneksel artık değer çıkarma yöntemlerini ve iktidar tekeli sınırlıydı zira ekonomik artık büyük ölçüde yabancı sermaye tarafından gasp ediliyor ya da geleneksel oligarşiler tarafından çarçur ediliyordu. Tek çıkış yolu politikti. Çok erken bir aşamada, kapitalizm, aslında çevrede geliştiği şekliyle, üretici güçlerin gelişimi üzerinde bir pranga haline gelmişti ve bu nedenle tarihsel rolü başarıyla engellenmiş ve erken bir sona ulaşmıştı.⁴¹

Baran’ın analizinden yola çıkan Frank ise, tek çözümün hemen sosyalist karakterli bir devrim olduğu tezini kanıtlamaya çalıştı. Frank, basitçe, Çevrenin hiçbir zaman feodal olmadığını ve her zaman dünya kapitalist sistemine dahil olduğunu, dolayısıyla da sömürgecilik döneminin başından beri “kapitalist” olduğunu ileri sürdü. Ona göre, az gelişmişliği üreten, metropol-uydu sömürü ilişkileriyle birlikte kapitalizmdir (ve kapitalizmden başka bir şey değildir). Seçim açıktır: Bu iğdiş edilmiş kapitalizm içinde sonsuza kadar az gelişmişliğe devam etmek ya da derhal sosyalist bir devrime doğru ilerlemek. Bu koşullar altında, “burjuvazi tarih sahnesinde çoktan oynadığı rolde desteklemek hainliktir.”⁴²

41 John Bellamy Foster, “The Imperialist World System, Paul Baran’s Political Economy of Growth After Fifty Years”, Monthly Review 59, No.1, Mayıs 2007.

42 Frank, agm.

Özetle, Marksist teori “azgelişmişliği” kapitalizmin küresel düzeydeki işleyişinin bir sonucu olarak görür. Bu nedenle, genel olarak sorunun, kapitalist gelişmenin “azgelişmiş ülkeler” içinde sadece ulusal olarak tekrarlanması yoluyla aşılamayacağına inanır. Böyle bir kopyalama ancak bu toplumlar içinde daha fazla farklılaşma ya da bir azgelişmiş ülkeyle diğeri arasında daha fazla farklılaşma üretebilir. İkincisi gerçekleştiğinde, bazı ülkelerin azgelişmişliğin üstesinden gelmedeki görünür başarısı kapitalizmin başarısı olarak iddia edilir. Ancak gözden kaçırılan nokta, azgelişmiş dünyayı bir bütün olarak ele aldığımızda, bazı ülkelerdeki bu başarının diğer ülkelerdeki yoksullaşmayla birlikte ortaya çıktığıdır.

Nitekim 1970’ler ve 1980’lerde bazı Marksistler, Merkez ve Çevre arasındaki değişim ilişkilerine aşırı vurgu yaparken Çevre’deki iç toplumsal ve siyasi ilişkileri ihmal ettikleri gerekçesiyle bağımlılıkçıları “Neo-Smithçi Marksistler” olmakla suçladılar.⁴³

Azgelişmişliği bir ülkenin kalkınmamış olmasıyla açıklayan ana akım görüş (örneğin Kuznets), Marksistler tarafından sistematik olarak reddedildi. Bu görüş, bir benzetmeyle açıklamak gerekirse, kalkınmayı ülkeler arasında bir yarış olarak görür; bu yarışta bazıları öne geçerken diğerleri geride kalmış ya da hiç başlanamamıştır. Bu durumun nedeni ülkelerin kendi iç engelleridir. Böylece azgelişmişliğin üstesinden gelme sorunu, bu görüşe göre, bu içsel engellerin üstesinden gelmekten ibarettir. Marksist teori ise bu görüşü temelden reddeder. Azgelişmişliği, Avrupa’da gelişen kapitalist üretim tarzıyla etkileşime girmelerinin bu toplumlara dayattığı özel bir gelişme biçimi olarak görür.⁴⁴

43 Tricontinental: Institute for Social Research, “Towards a New Development Theory for the Global South”, Dossier 84, Ocak 2025.

44 Prabhat Patnaik, “Marxist theory and the ‘underdeveloped economies’”, Handbook of Alternative Theories of Economic Development (31 Mart 2017) içinde, s. 307-323.

NEO-LİBERALİZM VE KALKINMA

Kalkınma ve gelişme sorunu sömürgecilik dönemi ile sınırlı bir sorun değildir. Öyle ki kapitalizmin neo-liberalizm döneminde de kapitalist sistem içinde kalınarak bu sorunların ortadan kaldırılması mümkün değildir. Çünkü yaşam kalitesindeki iyileşmeye rağmen, Çevre ekonomileri temiz suya, güvenli gıdaya erişim ve yaygın işsizlik, derin yoksulluk gibi önemli alanlarda ciddi sorunlarla boğuşuyor. Azgelişmişliğin üstesinden gelmek öncelikle bu alanlarla ilgili olarak tanımlanması gerektiğinden, bu ekonomilerde hasıla büyüme oranı ne kadar yüksek olursa olsun böyle bir üstesinden gelme söz konusu değildir.

Üstelik neo-liberal dönemde kapitalist kalkınma ve gelişme içi boş bir söyleme dönüştü. Bu söylem neo-liberal ideolojiyi savunanlarca üç yönden temellendiriliyor ve destekleniyor: (i) Kalkınma küçük burjuva üretiminin giderek ortadan kaldırılması ve böylece kapitalist sektörün büyümesi ile mümkündür. Küçük üretim sektörlerinde istihdam edilenler emek gücü verimliliklerinin daha yüksek olduğu kapitalist sektörlerle kaydırılarak işsiz kalmaları önlenir, böylece gelirleri daha da artar. (ii) Bu gelişmenin sağlanabilmesi için bu dönüşümün önündeki engeller ortadan kaldırılmalı, sermaye birikiminin önü açılmalıdır. (iii) Bu gelişmeler nedeniyle bazı köylüler de topraklarından kopartılarak toprakları ellerinden alınmış olabilir ama bu durum geçici bir durumdur. Zira bu topraklara yapılacak olan fabrikalarda bu insanlar çalışarak gelir sağlayabileceklerdir.⁴⁵

45 Prabhat Patnaik, "Capitalism's discourse on 'development'", 2 Ağustos 2018.

Bu bağlamda, bu yaklaşıma göre, küçük üretimi ya da küçük üreticileri korumak için kapitalist sektörün gelişmesine karşı çıkmak gericiiliktir, politik ya da popülist bir tavidir ve asla ekonomik bir rasyonalitesi mevcut değildir.

Bu söylem tarihte Batı Avrupa'nın sanayileşmesi örneği ile haklı gösterilmeye çalışıldı. Örneğin İngiltere'de köylülerin topraklarına, yükselmekte olan sanayicilerce el konulduğunda bunun köylülerin lehine bir durum olduğu çünkü kapitalist sektörde bu köylülerin daha fazla gelir elde ettikleri ileri sürüldü. Benzer gerekçelerle Türkiye'de son 22 yılda, tarım arazileri köylülerden alınarak üzerine fabrika, konut, AVM türü inşaatlar yapıldı; zeytinlikler sökülüp bu verimli tarım arazilerinde maden çıkarılmasına izin verildi.

Benzer bir gerekçeyi ana akım iktisat teorisi de savunur. Çünkü ona göre kapitalist sektörde ekonomik artık çok daha fazladır. Arthur Lewis'in İki Sektörlü Gelişim Modelinde olduğu gibi, ekonomik artık sermaye birikimi için kullanıldığında ekonomik büyüme hızlanır, bu da yeni gelir ve istihdam yaratırken köylülerin yoksulluğu da ortadan kalkar. Bu nedenle, teoriye göre, azgelişmiş ülkeler sermaye birikimini destekleyen bir atmosfer yaratmalı ve girişimciliği teşvik etmelidirler.⁴⁶ Oysa kapitalist sektörde Lewis'in ileri sürdüğü gibi teknoloji sabit değildir. Teknoloji geliştikçe işsizlik kaçınılmaz olarak artar. Bu nedenle de yerlerinden edilmiş olan küçük üreticilerin ya da köylülerin iş bulmaları garanti değildir. Tarihsel olarak Batı Avrupa'da işsizlik, istihdam fazlasının yeni sömürgelere ve yeni ele geçirilen topraklara (Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya, Güney Afrika gibi) gönderilmesiyle çözümlendi. Yani sömürgeci Merkez ekonomilerin kendileri işsizliği yok etmedi.

Özetle, kapitalist kalkınma-gelişme söylemi ne teorik olarak ne de tarihsel olarak geçerlidir. Ayrıca bu gelişme yüzünden artan eşitsizlikler ekonomik büyümenin önünde bizzat engel olmakta, yeni istihdam yaratılmasını önle-

46 Mauro Boianovsky, "When the history of ideas meets theory: Arthur Lewis and the classical economists on development", CHOPE Working Paper, No. 2017-08, Duke University, Center for the History of Political Economy (CHOPE), Durham, NC., Nisan 2017.

mektedir. Günümüzde kapitalist gelişme küçük üreticileri, yoksul köylüleri iş sahibi yapıp yoksulluktan kurtarmaktan ziyade, gelir ve servet bölüşümünün daha adaletsiz gelişmesiyle, bir uçta yoksulların yığıldığı, diğer uçta ise az sayıda zengin ve servet sahibinin yer aldığı bir kutuplaşma yaratıyor. Bu durum, özellikle de köylülerin ellerinden alınan topraklarına, orman ve su kaynaklarına kapitalist amaçlar için (özellikle de otoyollar, santraller, alt yapı yatırımları, konut-emlak-AVM inşaatları ve otel, motel gibi tesisler) el konulması, onların durumunu daha da kötüleştiriyor. Kısaca kapitalizm altında gerçek bir ekonomik ve sosyal kalkınma mümkün olmadığı gibi ezilen sınıfların topyekûn mülksüzleştirilmesi söz konusudur.

BÜYÜME YANILSAMASI: BÜYÜME KALKINMA DEMEK DEĞİLDİR!

ABD’de 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Depresyonun etkilerini ölçerek ona karşı uygulanacak politikalarda kullanılmak üzere bir makro ekonomik büyüklük bulma çabası, Rusya’dan ABD’ye göç etmiş ve her şeyi ölçme konusunda takıntılı bir sosyal bilimci olan Simon Kuznets tarafından GSYH kavramının ortaya atılmasına neden oldu. Böylece para ile ölçülebilen her türden mal ve hizmete ait işlem bu kavrama dahil edildi. Kişi başı GSYH büyümesi de iktisadi büyüme olarak tanımlandı.

Aslında Kuznets’in felsefesi, tüm faaliyetlerin kaba bir toplamından ziyade refahı yansıtacak bir ölçüm yaratmaktı. Ona göre yasa dışı faaliyetler, savunma ve pek çok devlet harcaması gibi sosyal olarak zararlı olduğu kabul edilen ekonomik faaliyetler bu hesaplamanın dışında bırakılmalıydı. Yani Kuznets’e göre kullanılacak kavram “toplumun iyi olma halinin bir göstergesi” olmalıydı, bu nedenle de reklamlar ve güvenlik harcamaları gibi harcamalar buna dahil edilmemeliydi. Zira bu tür harcamalar arttığında hükümetler bunu bir başarı ölçüsü gibi sunabilirlerdi. Ancak İkinci Dünya Savaşı başladığında Keynes’in görüşleri hâkim oldu ve savaş sanayi üretimi ve harcamaları gibi zararlı üretim ve satış faaliyetleri de GSYH’nin içine (dolayısıyla da büyümenin içine) dahil edildiler. Keynes, silah alımlarının (hükümetin yaptığı alımlar) GSYH hesabına dahil edilmediğinde, ekonomi büyürken GSYH hasılanın düşeceğini ileri sürerek bu tür harcamaların hesaba dahil edilmesi gerektiğini ileri sürdü.⁴⁷ (Türkiye’de savunma sanayi

47 Hickel, The Divide, agk. s. 280-286.

üretimi ve harcamaları GSYH içinde sayılıyor.) Aslında, GSYH ekonomik ve sosyal refahı değil, üretimi ve ekonomik faaliyetlerin parasal değerini ölçer.⁴⁸

Diğer yandan, böyle bir ölçme biçimi sermaye sınıfı açısından işlevseldir. Zira bu ölçüt, sermayeye; hem ticari işlemlerle ilgili enformasyon kolaylığını sunarak hem de “piyasaların etkin çalıştıkları” biçimindeki yaygın yanılsamayı güçlendirerek hizmet eder.

Bir yazara göre, “iktisadi büyüme her şeyimizi feda edeceğimiz bir adak taşına (altar) dönüştü. Sadece iktisat biliminde sonsuz büyüme bir erdem olarak kabul ediliyor oysa biyolojide böyle bir büyümenin adı kanserdir. Büyüme geçmişte büyük bir buluştu, şimdi onu unutmamızın tam zamanıdır.”⁴⁹

İktisadi Büyüme Kavramına İlişkin Eleştiriler

Böylece bu kavram ortaya atıldığından bu yana, ait olduğu ideolojiyle, kapsayıcılığıyla ve ölçme metodolojisiyle ilgili olarak ciddi eleştiriler yapıldı: Öncelikle, iktisadi büyüme GSYH’deki yüzdesel artışla ölçülüyor. Ama bu ölçüm tatmin edici değil zira insana ait maliyetleri ve faydaları, emek ve emekçilerin çalışma koşullarını göz ardı ederken, ticari işlemlerin değerleri üzerinde yoğunlaşır. Sadece belirli piyasa işlemlerinin değerini ölçer. Üretimi ya da örneğin özgün bir biçimde faydalı mal üretimini göstermez. Bunun nedeni ölçmenin malların “değişim değerine” dayandırılması, kullanım değerlerinin göz ardı edilmesidir. Parasallaşmamış faaliyetler bu kavrama dahil edilmez (eğer bir araba tamircisiyle evlenirseniz GSYH düşer zira artık arabanızı bedavaya tamir ettirebilirsiniz). “Kimler, nasıl çalışır?” gibi konular istatistiklerde yer almaz. Emek gücü, sadece piyasada bir işlem olarak yer aldığı anda hesaba katılır. Bir akademisyenin ekonomiye ilişkin olarak yazdığı bir makale bilimsel olarak ciddi katkı sağlasa da yazar ünlü

48 Diana Coyle, “GDP: A brief but affectionate history”, 16 Kasım 2015.

49 David Pilling, *The Growth Delusion: Wealth, Poverty, and the Well-Being of Nations*, Tim Duggan Books, 30 Ocak 2018.

bir pop şarkıcının elde ettiği gibi yüksek bir geliri elde edemediğinden, şarkıcının iktisadi büyümeye katkısı yazardan çok daha fazla olur.

GSYH içinde, dolayısıyla da ticari işlemler arasında yer almayan çok sayıda faaliyet toplum için, insanlık için temel bir öneme sahiptir. Örneğin bugün barış çabaları, silah üretmekten daha değerlidir ama GSYH'ye doğrudan herhangi bir katkı sağlamaz. Diğer taraftan askeri üretim yüksek düzeyde maliyetlidir ve gerçek bir değer katmasa da GSYH'yi artırır. Keza kamusal eğitim daha düşük maliyetli olduğundan, erdemi çok yüksek olsa da GSYH'yi askeri harcamalar kadar artırmaz.

Ana akım iktisadın en kötü yanı, eğer bir şey fiyatlanmıyorsa onu yok saymasıdır. Böylece GSYH fiilen olduğundan küçük gösterilir. Nitekim bu kavram ev içi kadın emeğini görmezden geldiği gibi toplumsal refahı ve barışı artırmaya dönük ancak piyasada fiyatlanmayan faaliyetleri de dikkate almaz (kendi seyahat rezervasyonunuzu kendiniz yaparsanız bu işi yapan birini işinden etmiş ve GSYH'yi de düşürmüş olabilirsiniz).

Hangi faaliyetlerin GSYH'ye dâhil edileceği keyfe keder bir durumdur. Örneğin hazır paketlenmiş anne sütü GSYH'ye dâhil edilir zira marketlerde paketlenmiş halde satılır ama ev annelerinin sütü bu hesaba dâhil edilmez. Oysa Avustralya'da yılda 4,2 milyar dolar değerinde anne sütü üretiliyor. Amerikalı annelerin katkısı ise 58 milyar dolar. Bunlara GSYH hesaplamalarında verilmez (hasta kayınpederine evinde bakan bir gelinin emeği iktisadi olarak değersizdir ama aynı kişi bir yaşlı bakım evinde çalıştığında bu GSYH hesabına dâhil edilir).⁵⁰

Finansal sektörün GSYH'ye olan katkılarını ölçmek zordur. Spreadlere (risksiz bir varlık ile borç verme faiz oranı arasındaki fark) bakılır, sonra da bu spread kredi miktarıyla çarpılır. 2008 krizinde, belirsizlikler spreadleri yükselttiğinde, yanıltıcı bir biçimde finansal sektörün ekonomiye katkısı da artmış oldu.⁵¹

50 Agk.

51 Alexander Tziamalis, "Why Our Obsession With GDP Ignores Harm Done to Welfare And The World", 13 Şubat 2018.

Ayrıca, bu kavram en güçlü olduğu ileri sürülen özel tüketim harcamasını ölçmede de yetersizdir

Öyle ki günümüz teknolojisi sayesinde fiziki olarak bir müzik aletine gerek kalmaksızın daha fazla müzik dinleyebiliyoruz ya da uzun mesafe telefon görüşmesi yapabiliyoruz. Bunlar şu an görece olarak ucuz olduğundan GSYH'ye katkısı çok az. Keza kayıt dışı faaliyetler GSYH hesaplarında yer almaz. Kayıt dışılık oranının yüksek olduğu ülkelerde GSYH gerçek durumu göstermekten çok uzaktır.

“GSYH Eşitsizlikleri Gizliyor”

GSYH kavramıyla ilgili yapılan en önemli eleştirilerden birisi gelir dağılımı adaletsizliğini gizlemesidir. Çünkü kavram milli gelirin ülkede yaşayanlar arasında nasıl dağıldığına ilişkin bir şey söylemez, toptancı ve ortalama-cıdır. Yani eşitsizlik GSYH'ye yansımaz. Oysa gelir ve servetin son derece adaletsiz paylaşıldığı bir dünyada, ekonomik faaliyetlerin miktarsal büyüklüğünden ziyade, asıl araştırılması gereken konu bu faaliyetlerin sonucunda yaratılan zenginliklerden hangi sınıfların ne kadar pay aldığı ve bu paylaşımın eşit ve adil olup olmadığıdır.

Nitekim 2019 Nobel ekonomi ödülü sahipleri Abhijit Banerjee ve Esther Duflo'ya göre,

“Daha yüksek bir ekonomik büyüme, mutlaka insanların daha iyi durumda olacakları anlamına gelmiyor (özellikle de bu refah/gelir eşit dağıtılmadığında). Dahası yüksek bir kişi başı gelir bazen toplum açısından zararlı olabiliyor. Ne teori ne de pratik araştırmalar en yüksek kişi başı gelirin genelde arzu edilir olduğunu gösteriyor. Büyüme hedefinden ziyade toplumun daha iyi eğitim, sağlık ve sosyal gelişmeye erişebilir hale getirilmesi çok daha önemlidir. Yanlış bir ekonomik büyüme eşitsizlikleri, ölüm oranını ve kutuplaştırmayı artırıyor. Büyümenin neması bütünüyle zenginlere gidince sosyal felaketler kaçınılmaz hale geliyor.”⁵²

52 John Cassidy, “Can We Have Prosperity Without Growth”, 3 Şubat 2020.

“GSYH Arttıkça Sosyal Gelişme Kötüleşebiliyor!”

İktisadi büyümenin (kişi başı GSYH büyümesi) bir ülke halkının iyi olma halinin iyi bir göstergesi olmadığı yönündeki eleştiriler giderek artıyor. Çünkü bu kavram piyasa işlemlerinin ölçeğini gösterebilir olsa da insan hayatlarının kalitesini ya da doğanın/çevrenin durumunu göstermez. Kuşkusuz kavramın bu yetersizliği, politikacıların ekonomi politikasının hedefi olarak bu kavrama odaklanmalarını önlemeye yetmiyor.

Ancak böyle bir öncelik vermenin de önemli bir toplumsal bir maliyeti söz konusudur. Örneğin, bir raporda durum şöyle ifade ediliyor:

“ABD, Macaristan ve Türkiye’de GSYH büyürken, sosyal ve çevresel göstergeleri kapsayan 2020 Sosyal Gelişme Endeksinin gerilediğini ortaya koyuyor. Gerilemenin nedenleri olarak; sağlık ve eğitim hizmetlerine erişim yetersizliği, farklı kimliklere karşı uygulanan ayrımcılık, şiddet ve olarak gösteriliyor. Ayrıca medya üzerindeki sansür ve insan haklarına dönük saldırılarla birlikte, büyük boyuttaki karbon emisyonları artan kötüleşen hava kirliliği sosyal gelişmeyi olumsuz etkiliyor. Rapora göre eğer bu trend aynen böyle sürerse Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine 2082 yılına kadar (en erken) erişilemeyecek. Sonuçta daha büyük ekonomilerimiz olacak ama insanlarımızın ve gezegenin durumu daha kötü olacak.”⁵³

Kısaca, bu kavram özellikle de otoriter rejimler tarafından ciddi ekonomik ve sosyal sorunların üstünü örtmede kullanılıyor.

“İktisadi Büyüme Ekolojiji Tahrip Ediyor”

Ekonomik büyüme ilgili olarak yapılan bir diğer eleştiri, bunun ekolojije verdiği büyük zarardır. 2010 yılında Gulf Körfezi’nde BP petrolü aktığında ABD GSYH’si büyüdü zira temizleme işine yapılan harcama yüksek bir düzeydeydi. Aynı şekilde Amazon ormanlarını kesme işi GSYH’yi büyüttü. Keza Türkiye’de yaşanan son depremlerin ardından yeniden inşa ve imar faaliyetleri ekonomik büyümenin önemli bir kaynağını oluşturuyor.

53 Great Transition Initiative, “GDP Up, Progress Down”, 18 Eylül 2020.

Diğer yandan, ülkede inşa edilen HES'ler ve ülke coğrafyasının neredeyse %80'ini kapsayan bir alanda verilen maden arama ruhsatları yüzünden GSYH büyüse de ekolojik zarar artıyor.

İşin gerçeği GSYH hiçbir zaman sosyal refahı ya da ekolojik sürdürülebilirliği ölçmek için tasarlanmamış, sadece kapitalist sistem için işlevsel role sahip bir ölçüttür. Nitekim Dünya Bankası⁵⁴ dünyanın el değmemiş ekosisteminin değerini 33,7 trilyon dolar olarak belirliyor. Fikirler gibi maddi olmayan insan sermayesinin değeri 520 trilyon dolar ve üretilen maddi şeyler yani küresel GSYH sadece 120 trilyon dolar. Buna rağmen GSYH kavramı ekolojinin kendisine ise hiçbir değer atfetmiyor.

Kapitalist ekonomik büyüme, emeği olduğu kadar doğayı da tahrip ediyor. Ancak bu tahribat sırasında yok edilen ormanların ve diğer canlı türlerinin, çok fazla çalışmanın neden olduğu sağlıkla ilgili hasarların ve hastalıkların yol açtığı zararlar ölçüme dahil edilmiyor. 60 yıl önce dünyada 1,6 milyar hektar tropik olgun orman vardı. Bugüne kadar bunun yarısından fazlası yok edildi. Gezegenin ekilebilir arazilerinin %40'ı yeni çiftçilik teknolojileri ve kimyasalların kullanılmasıyla yok edildi. Balık rezervlerinin %85'i yok edildi. Her yıl 140.000 bitki ve hayvan türü ortadan kalkıyor. Böyle bir yok oluş sanayileşme öncesi dönemin 100 ila 1000 katı civarında. Bu durum bilim insanlarınca "66 milyon yıldan beri ortaya çıkan altıncı büyük yok oluş" olarak niteleniyor.⁵⁵

"İktisadi Büyüme Yoksulluğu Azaltmıyor"

Yoksulluk her ne kadar tüketilen kalori ya da gıda maddesi gibi maddi bazı ölçülerle tanımlansa da gerçekte sosyal ilişkilerin bir sonucudur. Bu bağlamda GSYH büyümesinin yoksulluğu nasıl etkilediği, bu büyümenin ortaya çıktığı sosyal ilişkilerin doğasına bağlıdır. Neo-liberalizm altındaki iktisadi büyümeyi ortaya çıkartan sosyal ilişkiler, iktisadi büyüme arttığında dahi yoksulluğu artıran ilişkilerdir. Yani ekonomi büyürken yoksulluğun ve açlığın artması, neo-liberal kapitalizmin karakterize ettiği sosyal ilişkilere

54 Pilling, agk.

55 Cassidy, agm.

rin doğasının bir sonucudur. Çünkü neo-liberal düzen küçük üretime çok büyük zarar veriyor. Bu tesadüfen ortaya çıkan bir durum değil, neo-liberal rejime özgü bir durumdur. Çünkü bu rejimde küresel finans kapitalin hâkimiyeti söz konusudur. Bu da ulus devletlerden oluşan bir dünyada devletlerin uluslararası finans kapitalin kaprislerine boyun eğmesine ve küçük köylü tarımını desteklemekten vazgeçmesine, dolayısıyla girdi maliyetlerinin yükselmesine yol açıyor. Böylece tarımsal ürünlere verilen fiyat desteklerinden vazgeçiliyor, bu da köylünün dünya fiyatlarındaki dalgalanmalara maruz kalmasıyla ve nihayetinde bu sektörün ölümüyle sonuçlanıyor.⁵⁶

Dolayısıyla da işçi sınıfının yaşam standardının yükseltilmesi, açlığın ve yoksulluğun azaltılabilmesi kişi başı tüketilen gıda maddesinin artmasına bağlıdır. Bu ise tarımdaki küçük üretimin canlanmasını gerekli kılıyor. Ancak bu durum, neo-liberalizme ters bir durum olduğundan böyle bir rejim altında GSYH büyümesi hızı ne olursa olsun yoksulluğun azaltılması mümkün değildir. Bu durum aslında son 23 yılda Türkiye tarımının içinden geçtiği durumdur ve ülkede derinleşen yoksulluğun temel nedenlerinden birini anlatmaktadır.

Başka bir anlatımla, neo-liberalizm altında gerçekleşen bir iktisadi büyüme yoksulluğu ve açlığı azaltamaz. Sadece küçük üretim ve tarımsal üretimin sürdürülebilir bir canlılığıyla ortaya çıkacak bir büyüme yoksulluğu azaltabilir. Bunun için de üretim ve dağıtım örgütlenmesinin kooperatif ve komünler gibi diğer kolektif mülkiyet biçimleri altında yapılması gereklidir. Sosyal ilişkilere bakılmaksızın yoksulluğa karşı sadece iktisadi büyüme ile çözüm üretilemez.

Kapitalizme alternatif, yerli küçük üretimi koruyan ve teşvik eden, gönüllü olarak kurulan kooperatifler ve kolektifler aracılığıyla örgütlenme düzeyini yükselten (bunun için eşitlikçi toprak dağıtımı gerekli bir ön koşuldur), yatırım yapmak ve teknolojik ilerleme sağlamak için kamu sektörüne ve bu kooperatif sektörüne dayanan alternatif bir kalkınma gereklidir.

56 Prabhat Patnaik, "The Apparent Enigma of Growth", Peoples Democracy, Vol. XLIII, No. 04, 9 Mart 2019.

Böyle bir alternatif, kapitalist devletin sınıfsal karakterinde radikal bir değişikliği gerekli kılar. Tarım işçileri de dahil olmak üzere işçiler, köylüler ve küçük üreticilerin diğer kesimleri arasında bir iktidar ittifakına dayanan bir devlet yapılanmasını gerektirir. Ancak, böyle bir devletin ortaya çıkmasından önceki geçiş döneminde de ilerici güçler, ekonomideki yoksulluğu daha da arttıran neo-liberal kapitalist kalkınma paradigmasına karşı mücadele etmelidir.

Sonuç olarak, Çevre ülkelerin kalkınma hayali bir kez daha gerçekleşmeyecektir. Tıpkı 19'uncu ve 20'nci yüzyılın başlarında yaşanmış olan süreçlerde görüldüğü gibi, o zamanların en hızlı büyüyen Çevre ekonomileri bugünün azgelişmiş ülkeleri olarak kalacaklar. Dünün büyüme şampiyonlarının yarının en geride kalanları olması şaşırtıcı olmayacaktır.⁵⁷

“İnsanın Geleceği Bıçak Sirtında”

Bio-science dergisinde yayınlanan ve gezegenin yaşamsal belirtilerindeki son eğilimleri analiz eden, iklimle ilgili son felaketleri gözden geçiren ve bir iklim sorunları yelpazesinin (örneğin insan nüfusunun büyüklüğü ve tüketimi, enerji, ormanlar, mercanların beyazlaması, sosyal adalet, geri besleme döngüleri ve devrilme noktaları ve toplumsal çöküş riski) kısa özetlerini sunan, buradan hareketle de insanlığı artan tehditlere karşı uyarmanın ahlaki bir görev olduğunu düşünen 14 saygın iklim bilimcinin kaleme aldığı bir makalenin açılış paragrafında şu tespitler yer alıyor:

“İklim değişikliği küresel gıda güvenliğini ve çiftçilerin gelirlerini tehdit ediyor. ‘Dünya gezegeninde tehlikeli zamanlar’ önümüzde. Geri dönüşü olmayan bir iklim felaketinin eşiğindeyiz. Bu hiç şüphesiz küresel bir acil durumdur. Dünya üzerindeki yaşamın dokusunun büyük bir kısmı tehlike altında. İklim krizinin kritik ve öngörülemez yeni bir aşamasına adım

57 Agm.

atıyoruz. Uyarılara rağmen hala yanlış yönde ilerliyoruz; fosil yakıt emisyonları tüm zamanların en yüksek seviyesine çıktı, 2024 yılının temmuz ayında şimdiye kadarki en sıcak üç gün yaşandı ve mevcut politikalar bizi 2100 yılına kadar yaklaşık 2,7 santigrat derece (°C) en yüksek ısınmaya doğru götürüyor. Trajik bir şekilde, ciddi etkilerden kaçınmakta başarısız oluyoruz ve artık yalnızca zararın boyutunu sınırlamayı umabiliriz. İklim etkileri arttıkça, dünyanın dört bir yanında eş benzeri görülmemiş felaketlere ve acılara tanık oluyoruz. Kendimizi, insanlığın varoluş tarihinde daha önce hiç karşılaşılmamış vahim bir durum olan ani bir iklim değişikliğinin ortasında buluyoruz. Şu anda gezegeni, bizim ya da Homo cinsi tarih öncesi akrabalarımızın hiç tanık olmadığı iklim koşullarına getirdik.”⁵⁸

“Standart Kalkınmacı Paradigma” yoksul ülkelerin sanayilerini ve gelirlerini zengin ülkelerdekine yetiyecek ölçüde ve hızda büyütmelemlerini öngörür. Böyle bir büyüme ilave kaynak kullanımı, kirlilik, atık ve emisyon demektir. Ancak gezegenin daha fazla kaynak kullanımına (hem kullanım hem de bunun neden olduğı sera gazı emisyonu anlamında) tahammülü yoktur.

Oysa “bir ağaç bile yalnızca dallarının en uçlarındaki yapraklara besin gönderebildiğı noktaya kadar büyümeye devam eder ve bu noktada durur. Büyüme arayışı, tüm varlığının sağlığını besleyen ve sürdüren kaynakları dağıtmak ve dolaştırmak gibi daha büyük bir hedefle sınırlandırılmıştır.”⁵⁹

Bir başka anlatımla, günümüzde kalkınma için yeni paradigmalara ihtiyaç var çünkü her şeyden önce mevcut paradigmalara çevresel açıdan ne arzu edilir ne de uygulanabilir. Çin’in yaptığı gibi merdiveni tırmanmak suretiyle Amerika Birleşik Devletleri’nin örneklediğı Birinci Dünyayı yakalamak, bir bütün olarak azgelişmiş Çevre ülkeleri için bir seçenek değıl. Eğer tüm

58 Peter Sainsbury, “Environment: The Future Of Humanity Hangs in The Balance”, 24 Kasım 2024.

59 Kate Raword, “What Does Progress Look Like On A Planet At Its Limit?”, 13 Mayıs 2024.

dünya bu şekilde hareket etseydi ekolojik bir felaketten kaçınmak çok zor olurdu. Er ya da geç hayatta kalma zorunluluklarından dolayı hâkim değerler ve seçenekler değişecektir.⁶⁰

Bilim insanlarına göre, her yıl gezegenin ekolojik kapasitesi %60 oranında aşıyor. Yani bir aşırı kullanım söz konusu ve bu aşırı kullanımın neredeyse tamamı gelişkin/zengin ülkelerde gerçekleşiyor. Gezegenin kişi başı ekolojik kapasitesi 1,8 global hektar (kullanılan kaynak, atık, kirlilik ve misyon anlamında). Bu ölçü Gana ya da Guatemala'daki birinin standardına eşit. Avrupa'da bu 4,7 global hektar, ABD ve Kanada'da 8 global hektar. Herkes yüksek gelirli ülkeler düzeyinde tükettiğinde yeryüzünün üç ya da dört katı kadar büyüklükte bir ekolojik kapasiteye ihtiyacımız olacaktır.⁶¹

Bu yüzden de pek çok iktisatçı ve politika yapıcı, ekonomik kalkınmanın tasarım gereği bazı ekolojik kısıtlarla, çevresel baskılarla ilişkilendirilmesi gerektiğini savunuyor.

Gezegendeki herkesin temel ihtiyaçlarını karşılamak, kaynak kullanımını ve karbon emisyonlarını yoğunlaştıracaktır. Ancak bu hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde daha zengin gruplardan ve şirketlerden kaynaklanan basıncın azaltılmasıyla dengelenebilir. Şu anda meydana gelen çevresel zarar ne gerekli ne de kaçınılmaz. Aslında, bu büyük ölçüde, yoksullar tarafından orantısız bir şekilde üstlenilen çevresel maliyetleri yeterince hesaba katmayan egemen kalkınma modelinden kaynaklanır.⁶²

60 Rodrigo Arocena and Judith Sutz, "Reading Freeman when ladders for development are gone, Rodrigo Arocena and Judith Sutz Handbook of Alternative Theories of Economic Development", Edward Elgar Publishing Ltd, 28 Ekim 2016, içinde, s. 441-456.

61 Hickel, agk. s. 280-281.

62 Jayati Ghosh, "Development-for-whom", Haziran 2017.

KALKINMA, BÜYÜME VE EKOLOJİ İLİŞKİSİ

“Servetin babası emek ise anası da doğadır.”

William Petty

Emek tarafından üretilen kullanım değerinin tek kaynağı emek değil, aynı zamanda doğadır. Diğer yandan kapitalist büyüme, daha fazla üretim ve tüketim çılgınlığı doğayı tahrip ediyor. Çünkü kapitalist üretimin doğrudan amacı insan ihtiyaçlarının ya da toplumsal ihtiyaçların karşılanması değil, kâr, daha fazla kâr ve en fazla kâr elde etmektir. Daha fazla kâr için daha fazla üretim ve tüketim yapılır. Bunun sonucunda ekonomi büyür ancak böyle bir büyüme sırasında hem emek hem de çevre sömürülür, tahrip edilir. Keza hastalıklar, iş kazaları, iklim değişikliği gibi sermaye açısından aciliyet oluşturmeyen “dışsalıklar” da bu ölçüye dâhil edilmez. İşin aslı devasa ekolojik zarara rağmen ekonomi büyütülebilir. Aynı şeyler savaşlar için de söylenebilir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı yılları ABD ekonomisinin en hızlı büyüdüğü ama insanlık ve doğa açısından en büyük zararın da ortaya çıktığı yıllardır.

Ekolojinin hafife alınması ya da bir maliyetinin olmadığı görüşü kapitalizmin başından bu yana temel bir karakteristiğidir. Oysa kapitalist üretim sadece emeğe değil, ekolojiye de zarar verir. Yani ekolojik tahribat kapitalizmin genetiğinde mevcuttur. Doğal kaynaklar kesintisiz bir şekilde tüketilerek azaltılır.

Kâr güdüsünün insanlık için ne denli tahrip edici olduğu yönündeki Marx’ın algısı bugün çok daha önemli bir hale geldi. Para kazanma ve kâr güdüsü bugün kimyasallar üreten firmaların havayı, suyu kirletmesine ve

silah firmalarının kimlere karşı kullanılacağı dahi bilinmeyen devasa silah üretimine neden oluyor. Dolayısıyla toplumların gerçek anlamda demokratikleşmesi kâr motifinin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ekonomik büyümenin yalnızca daha fazla refah getirmediği giderek daha açık hale geldi. Yani büyümenin, kirlilik, kaynak israfı ve iklim değişikliği şeklindeki diğer yüzü, zamanımızın belki de en büyük zorluğu olarak ortaya çıktı.

Böylece ana akım iktisat teorisinin “kapitalist ekonomiyi, büyüme ve çevrenin el ele gittiği dengeli ve uyumlu bir sistem olarak gördüğü” görüşüne karşı, ekolojik iktisatçılar, bunun daha çok artan bir hızla enerji ve madde tüketen ve dolayısıyla hayatta kalması için gerekli olan temele karşı bir tehdit oluşturan istikrarsız bir sistem olduğunu ileri sürdüler.

Entropi Yasası

Öte yandan, Nicholas Georgescu-Roegen gibi ekolojik iktisadın önde gelen kurucuları, “Entropi Yasası” olarak da bilinen Termodinamiğin İkinci Yasasının büyüme tartışmasına olası bir son verdiğini öne sürüyor. Bu yasa, kapalı bir sistemde bir iş için mevcut enerji miktarının kullanımla birlikte zorunlu olarak azaldığını ileri sürüyor.

Georgescu-Roegen, çığır açan “Entropi Yasası ve İktisadi Süreç” başlıklı kitabında şu görüşü savunuyor: “Ekonomi aslında entropinin amansız bir şekilde arttığı ve maddi temelimizin ortadan kalktığı dev bir termodinamik sistemdir. Sanayi toplumu kaçınılmaz olarak artan çevre kirliliğine, enerji krizine ve sürdürülemez bir büyümeye yol açıyor.”⁶³

Nitekim, 1960 yılında 10 trilyon dolar civarında olan toplam küresel hasıla bugün 110 trilyon doları aştı. 2008 küresel finansal krizi öncesinde; gelişmiş dünya ekonomileri yılda ortalama %2, dünya ortalama %4–5, az gelişmiş dünya ekonomileri %7, Çin ve Hindistan ekonomileri yılda ortalama

63 Nicholas Georgescu Roegen, The Entropy Law and the Economic Process, Harvard University Press, Third Printing, 1976.

%10 büyüyordu. Eğer bu büyüme hızı sürseydi dünya ekonomisinin büyüklüğünün 2030'dan önce 140 trilyon dolar, 2050'den önce ise 280 trilyon dolar olması bekleniyordu.⁶⁴ Sınırsız ekonomik büyüme çabaları gibi, hızlı nüfus artışı da doğadaki kaynakların sınırlarını zorluyor. Örneğin 50 yıl önce dünya nüfusu 3 milyardı, bugünse neredeyse 8 milyarı aşıyor.

Bu gelişmeler kaynağı biyosfer olan, en başta fosil enerji kaynaklarını hızla tüketiyor ve iklim değişiklikleri, aşırı sıcaklar, şiddetli yağmur, sel ve fırtına gibi önemli sorunlara neden oluyor. Bir başka anlatımla, kapitalizmin hâlihazırdaki büyümesi gezegeni ve insanlığı imha etme potansiyeli taşıyor. Bu genişlemenin kaçınılmaz sonucu; ya az gelişmiş dünyada yaşayan bazı insanların fiilen soylarının yok olması ya da en azından bu insanların giderek daha da yoksullaşmaya mahkûm edilmesi olarak görülüyor. Nitekim sorunun böyle bir kalıcı-nihai çözümünü (!) meşrulaştırmaya dönük eko-faşist düşünce akımları hızla yayılıyor.

Biyosfer, gezegenimizin ekolojik sistemidir ve insanlar dâhil tüm canlıların litosfer, hidrosfer ve atmosfer ile olan karşılıklı etkileşimini anlatan bir kavramdır. İhtiyacımız olanı biyosferden alınız ve emek aracılığıyla onu ihtiyaçlarımız için dönüştürürüz. Örneğin üretim sırasında okyanuslardan atmosfere düzenli olarak, aralarındaki doğal değişimin belli bir oranında karbon salınıyor. Bu salım gezegenin ısınmasına neden oluyor. Son dönemlerde küresel sanayilerin devasa büyümesi göz önüne alındığında ortaya çıkan karbon salımının ve bu büyümeyi sağlamak için gerekli olan enerji ve hammaddenin büyüklüğü kendisini gösterir. Bu büyümeyi sağlayan tüm enerji ve hammadde biyosferden geliyor.⁶⁵ Bu çapta bir kullanım, daha fazla üretim ve daha fazla kâr için gerekiyor.

Ancak bu durum kaçınılmaz olarak; küresel ısınma, ozon tabakasının incilmesi, hava kirliliği ve asit yağmurları, su kirliliği, tehlikeli atıkların yarattığı tahribat, biyoçeşitlilik azalması (ekolojik çeşitlilik, tür biyoçeşitliliği ve gen çeşitliliği), ormanların bozulması (yağmur ormanlarının tahrip edilmesi),

64 Jeffrey D. Sachs, "Need versus greed", 4 Mart 2011.

65 National Geographic, "Encyclopedic Entry; Biosphere".

çölleşme, toprak kalitesinde azalma ve gıda krizleri gibi ciddi ekolojik sorunlara yol açıyor.

“Metabolik Yarılma”- Endüstriyel Tarım

Ekolojik tahribat söz konusu olduğunda Marksist yaklaşımda başvuru kavramların başında “metabolik” yarılma/yarık” geliyor. Buna ilişkin olarak Marx, kapitalist üretim tarzının, “toplumsal metabolizma ile toprağın doğal yasaları tarafından öngörülen doğal metabolizma arasındaki birbirine bağlı süreçte onarılamaz bir yarık açan koşullar ürettiğini yazar. Bunun sonucu toprağın canlılığının israf edilmesidir ve ticaret bu yıkımı tek bir ülkenin sınırlarının çok ötesine taşır. Kapitalist birikimin genişlemesiyle birlikte metabolik yarılma küresel bir sorun haline gelir.”⁶⁶

Çevre sosyologları John Bellamy Foster ve arkadaşları, “Ekolojik Yarılma” adlı kitaplarında, ekolojik krizin kaynağının, doğanın zenginliği de dahil olmak üzere kamusal zenginlik pahasına bireysel zenginlikleri artıran kapitalist toplumdaki zenginlik paradoksu olduğunu ileri sürerler. Bu süreçte, insanlar ve doğa arasında sürdürülebilir varoluş koşullarını baltalayan devasa bir ekolojik yarık açılır: İnsanlık ve doğa arasındaki metabolik ilişkide oluşan bu yarık kapitalist toplumda onarılamaz çünkü onun hareket yasalarının ayrılmaz bir parçasıdır.⁶⁷

Saito, Marx’ın, sermayenin sürekli genişlemesinin sadece emeği değil, kâr arayışı içinde doğayı da sömürdüğünü; bunun da toprağın tahribine, ormansızlaşmaya ve doğal kaynakların bozulmasının diğer biçimlerine yol açtığını aşamalı olarak fark ettiğini savunur. Sermaye giderek daha fazla değer ve özellikle de artı değer istemektedir. Bu, üretimin amacı haline gelir ve kapitalizmden önce insanlar ve doğa arasında var olan metabolik uyum bozulur. Artık kapitalizmin neden olduğu metabolik bir yarık vardır.

66 Michael Roberts, “Saito: The Metabolic Rift And De-Growth Communism”, 27 Kasım 2022.

67 John Bellamy Foster, Brett Clark, and Richard York, “The Ecological Rift: Capitalism’s War on the Earth”, Monthly Review Press, New York, 2010.

Marx bu noktayı, Justus von Liebig'in topraktan mümkün olduğunca fazla besin alıp geri vermeyen modern 'soygun' tarımı- Raubbau- eleştirisine atıfta bulunarak analiz eder. Bu "soygun tarımı", sürdürülebilir üretim için toprağın maddi koşullarıyla bağdaşmayan kâr maksimizasyonu tarafından yönlendirilir. Böylece, sermayenin değerlenme mantığı ile doğanın metabolizması arasında ciddi bir uçurum, yani insanın çevreyle etkileşiminde 'metabolik yarıklar' ortaya çıkar.⁶⁸

Bir başka boyutu ile ekolojik yarılma, kapitalizmin ortaya çıkışıyla birlikte köylülerin, daha önce kendilerine ait olan topraklarda, artık kapitalist şirketlerin işçileri olarak çalışır durumuna düşmeleri ve/veya ücretli işçiler olarak sanayilerin ortaya çıktığı kentlere göç etmeleri ile başlayan bir olguyu anlatır. Öyle ki kentlerin varoşlarında yaşamaya başlayan bu emekçi yığınlar kötü yaşam koşullarına ve köle gibi çalıştırılmaya katlanmak zorunda bırakıldılar. Böyle olunca, büyüyen kentleri beslemek için topraktan daha fazla ürün elde etmek kaçınılmaz hale geldi. Büyütülen "endüstriyel tarım"; doğanın ve insanın zehirlenmesinde, salgın hastalıkların ortaya çıkmasında ve yayılmasında da başlıca etken oldu. Toprağın doğal çevrimi bozulurken kentler; fabrikalar, hava kirliliği, asit yağmurları ve atık sorunları ile birer kirlilik kaynağına dönüştüler.

Öte yandan, sürdürülebilir bir ekonomik ve sosyal refah artışı ancak sürdürülebilir bir ekoloji ile mümkün olabilir. Bu ise, Marx'ın belirttiği gibi, insanın doğa sayesinde yaşadığını, yani doğanın onun bedeni olduğunu ve yok olmak istemiyorsa onunla sağlıklı bir ilişkiyi koruması gerektiğini anlatır. İnsanın fiziksel ve ruhsal hayatının doğayla bağıntılı olması doğanın kendisiyle bağıntılı olduğu anlamına gelir zira insan doğanın bir parçasıdır. Hiçbir canlı ya da birey dünyaya tek başına sahip değildir. Hiçbir ulus ya da halk da tek başına yeryüzüne sahip değildir. Doğa üzerindeki tüm canlılar, birbirini takip eden kuşaklara aittir, bu nedenle de korunup gözetilmelidir.

68 Michael Roberts, "Saito: the metabolic rift and de-growth communism", 27 Kasım 2022.

Ancak kapitalist üretim ilişkileri insanları topraklarına ve doğaya yabancılaştırıyor; kendisine, emeğine, ürününe yabancılaşmış insanın ve bu insanın tasarrufu altındaki zengin doğal varlıklar anlamında yeryüzünün oluşturduğu doğal temeller, kapitalist sermaye birikimi tarafından yok ediliyor.

Asıl Sorun Kalkınamamak!

Fetiş haline getirilmiş olan ekonomik büyümenin neden olduğu toplumsal ve ekolojik zararlardan dolayı giderek yoğun eleştirilere maruz kalmasına karşılık, “azgelişmiş ülkelerdeki asıl sorunun büyümeden ziyade kalkınamamak olduğu” kabul edilir. Ancak nasıl bir kalkınma gerçekleştirilmesi gerektiği çok fazla irdelenmez. “Gelişmiş-kalkınmış ülkelerle olan açığın kapatılması, bu ülkelerin ekonomik yapılarına benzer bir yapıya erişilmesi” kalkınma olarak tanımlanır.

Bir başka anlatımla, azgelişmiş ülkeler için düşük büyüme bir sorun olsa da asıl sorun kalkınma ve sanayileşme sorunudur. Çünkü bu ülkeler genelde gelişmişlerden daha hızlı büyüseler de kapitalist bir üretim tarzı içinde kalkınamıyor ya da sanayileşemiyorlar. Ya da en fazla “yarı- sanayileşmiş” bir ülke konumuna gelebiliyor ve ABD, Avrupa ve Japonya’nın terk ettiği sanayilere yönelebiliyorlar.

Diğer yandan ekonomi pastasını büyütürken (GSYH büyümesi), emek ve ekoloji ile uyumlu bir sosyoekonomik dönüşüm (kalkınma) nasıl sağlanacaktır? Bunun için kapitalizmi ehlileştirmek yeterli midir (reform), yoksa kapitalizmden radikal bir kopuş mu gereklidir? Özellikle de ekolojik yıkım dikkate alındığında böyle bir kopuş kaçınılmaz mıdır?

ANA AKIM İKTİSADIN SOL'UNDAN KALKINMA YAKLAŞIMLARI

Post Keynesyen iktisatçı Joseph E. Stiglitz'e göre asıl sorun kapitalizmin kendi değil, küreselleşmenin de etkisiyle onun uğradığı değişimdir. Dolaşısıyla da (ona göre) kapitalizmi karşısına alacak radikal çözümlere değil, onu ehlileştirecek reformlara ihtiyaç var. Ona göre şu ana kadar iki yol denendi ve başarısız kaldı: Aşırı sağ-milliyetçi otoriterlik (Trump vb.) ve neo-liberalizme insan yüzü yapıştıran sahte bir Merkez Sol Reformizm (Clinton, Blair). Bugün denenmesi gereken yol ise “İlerici Sol Yaklaşım” ya da ‘İlerici Kapitalizm’dir.

Stiglitz'e göre, bu yolun dört önceliği olmalıdır: (i) Piyasalar, devlet ve sivil toplum arasındaki denge yeniden kurulmalıdır. Böylece piyasaların neden olduğu düşük ekonomik büyüme, artan eşitsizlikler, finansal istikrarsızlık, çevresel bozulma gibi sorunların önüne geçilebilir. Bu sorunlar tek başına piyasaların çözebileceği sorunlar değildir. Devlet uygun araçlarla buna müdahale etmelidir. (ii) Piyasaları hukukun ve demokrasinin üstünlüğü kurallı çerçevesinde denetlemek (böylece haksız, rantçı büyümeyi önlemek) gereklidir. (iii) Piyasalardaki tekelleşme ile mücadele edilmelidir. Bunun için işçi sendikaları güçlendirilmelidir. (iv) Ekonomik güç ile politik güç ya da etki arasındaki bağ kopartılmalı, demokrasi tabana yayılmalıdır.⁶⁹

Dünya Bankası eski baş ekonomisti Branco Milanoviç, “Sadece Kapitalizm” adlı son kitabında, neo-liberal dönemin küresel çapta asıl kazananının orta sınıflar olduğunu, bunun da kendi buluşu olan “Fil Eğrisi”ni

69 Joseph E. Stiglitz, “After Neo-liberalism”, 30 Mayıs 2019.

doğruladığını ileri sürüyor. Ona göre bu gelişme sınıf mücadelesini esas alan sosyalizmin sonsuza kadar gündemden kalkacağı anlamına geliyor. Böylece, ona göre, kapitalizm tek sürdürülebilir sistemdir ancak onu daha etkin ve adil kılacak reformlar gereklidir. Bu amaçla kamusal hizmetlerin üretimi için yapılan kamusal harcamalar artırılmalı, zenginlerden, özellikle de servet ve mülk zenginlerinden daha fazla vergi alınmalıdır. Yani eşitsizlik azaltılarak kapitalizm iyileştirilmelidir.⁷⁰

Bir diğer reformist iktisatçı ve 2014 yılında kitabı yayımlandığında başta sosyal demokratlar olmak üzere sol kanat içinde çok ilgi gören Thomas Piketty'e göre ise, kapitalist ekonomilerdeki servet eşitsizliği çok ciddi boyutlarda ve toplumsal huzursuzluklara neden olacak ölçüde artma eğilimindedir. Bu eğilim kapitalizmin temel çelişkisidir. Bu nedenle de servet vergisi ve artan oranlı gelir vergisi başta olmak üzere, yeniden bölüştürücü önlemler alınmazsa kapitalizmin çöküşü kaçınılmazdır.⁷¹

Piketty'nin "Sermaye ve İdeoloji" (Capital and Ideology) adlı kitabında⁷² kullandığı "Katılımcı Sosyalizm" ise yeni bir sosyoekonomik yapılanma biçimi olarak tanımlanıyor. Piketty bu kitabında, geçen yüzyılda yapılan başarılı işler olarak tanımladığı; herkesin eşit eğitim, sağlık hakkına sahip olmasının bir devamı niteliğinde bir toplumsal dönüşümden söz ediyor. Mülkiyet biçimi konusunda mülkiyetin iki ayaklı olabileceği bir sistemi anlatıyor: (i) Ortak karar alma ve ortak yönetme (co- determination). Bunun hukuk sistemi ve şirketlerin yönetiminde yapılacak değişikliklerle sağlanabileceğine işaret ediyor. (ii) Artan oranlı bir gelir ve servet vergisi ve bununla birlikte gelecek olan kalıcı bir mülkiyet sirkülasyonu.

İlki ile ilgili olarak; 1950'lerde Almanya ve İsveç gibi ülkelerde başlayan büyük şirketlerin yönetim kurullarındaki koltukların %50'sinin seçilmiş işçi

70 Branco Milanovic, Capitalism Alone- The Future of the System That Rules the World, The Belknap Press of Harvard University Press, 2019.

71 Thomas Piketty, Capital –in theTwenty First Century (translated by Arthur Oldhammer), The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2014.

72 Thomas Piketty, Kapital ve İdeoloji, (Çeviren Hande Koçak), İş Bankası Kültür Yayınları, 2023, s. 853-864.

temsilcilerine bırakıldığı (işçilerin hissedar olmaları gerekmiyor) bir uygulamaya atıfta bulunuyor. Bunun karar almayı radikal biçimde etkileyeceğini ileri sürüyor. Bu sistemin giderek büyük sistemlerden, orta ve küçük ölçekli firmalara ve tüm dünyaya yaygınlaştırılması gerektiğine vurgu yapıyor. Böylece Piketty'e göre iktidar ya da güç, taraflar arasında dengeli bir biçimde dağıtılmış olacaktır.

Sistemin ikinci ayağı artan oranlı vergilemedir. Burada da Piketty geçmişte ABD'de (Roosevelt Dönemi) gelir vergisi marjinal oranının %91'e kadar çıktığı uygulamaya atıfta bulunuyor. Ayrıca vergi oranlarının 1980'e kadar oldukça yüksek seyrettiğinin altını çiziyor. Piketty bu uygulamayı çok başarılı buluyor çünkü 1980 sonrası ile kıyaslandığında bu dönemdeki verimlilik artışlarının daha yüksek olduğunu belirtiyor. Artan oranlı vergilemeyi sadece gelir vergisi ve miras vergisi ile sınırlı tutmuyor, yıllık olarak alınacak bir servet vergisinin de artan oranlı olarak alınması gerektiğini belirtiyor zira Piketty'e göre uzun erimde bir ekonomik sistem bu yönde değişmelidir. Böylece yazar eşitlik, adalet, ekonomik ve sosyal hakların çok daha dengeli ve adil biçimde dağılacağını düşünüyor. Bütün bunları sömürgecilik döneminden bu yana başlayan bir iyileşmenin devamı olarak da olumlu buluyor.

Bir başka ifade ile, küresel ekonomik büyümenin 2008 öncesine göre belirgin bir biçimde yavaşladığı koşullarda kalkınma konusunu ele alan iktisatçılar arasında ayrışma söz konusu. Bu ayrışmalarda ana gövdeyi reformistler (küresel Keynesyenler) ve antikapitalist kalkınma iktisatçıları oluşturuyor.

Yani Kalkınmacı ya da neo-Keynesyen olarak adlandırılabilir olan “reform ve yeniden bölüşümcü” ilk kanat kapitalizme derinden bağımlı ve işçi sınıfını, sermaye birikiminin ihtiyaçlarına tabi kılan bir perspektife sahiptir.

Oysa neo-liberalizm ve mevcut kriz, kapitalizmin temel çelişkilerini bir ifadesidir. Gerçek bir alternatif, ulus devleti ve onun metodolojisi olan milliyetçiliği reddeden bir kalkınma anlayışına sahip olmalıdır. Bu bağlamda sistem içi kalkınma stratejisi mevcut işçi ve sermaye hareketlerinden ayrı

tutulamaz. Gerçek alternatifler ise gerçek toplumsal hareketlere, toplumsal mücadelelere bağlıdır. Böyle alternatifler sınıfların, sınırların, ezen ve ezilenlerin emek ve doğa sömürsünün olmadığı, eşitlikçi, sosyal adaletçi bir toplum yaratacak toplumsal ve ekolojik hedefleri içermelidir.

“Devlet Öncülüğünde Ulusal Kalkınma Paradigması (UKP)”

Neo-liberalizmi piyasaların mutlak hakimiyetine indirgeyen yaklaşımlardan birisi genelde ulusalcı solun neo-liberalizme alternatif olarak önerdiği “Devlet Öncülüğünde Ulusal Kalkınma Paradigması”dır (UKP). Bu paradigmanın ortaya atılmasında, 1960’lı yılların, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu bazı azgelişmiş ülkelerde devlet öncülüğünde sağlanan ekonomik kalkınma kazanımları kadar, başta Çin olmak üzere Vietnam ve Laos’un 1989-2018 döneminde sergilediği görece olarak yüksek büyüme performansının çok büyük payı var.

Sömürgecilik döneminin sona ermesiyle birlikte (1960-1970), azgelişmiş bazı Afrika ülkelerinde, özellikle de Gana ve Mısır’da, bir tür Afrika Sosyalizmi denendi, Hindistan ve Doğu Asya’da yerli bebek sanayiler kuruldu. Bu ülkeler batıya karşı yüksek gümrük tarifeleri uyguladılar, yabancı sermaye kontrolü yaptılar ve yabancıların özel mülkiyet edinmesini kısıtladılar. 1960 ve 1970’li yıllarda özellikle de ithal ikamesine yönelik azgelişmiş ekonomiler yılda ortalama %3,2 oranında büyüdüler. Bu, Sanayi Devrimi döneminde Batı ekonomilerinin iki-üç katı ve sömürgecilik döneminin sömürge ekonomilerinin büyüme hızının altı katından fazlaydı.⁷³

Bunların önde gelenlerinden ikisi, Güney Kore ve Çin Halk Cumhuriyeti’nin sergilediği yüksek büyüme ve ekonomik dönüşümden etkilenen bir paradigma olan “Ulus Devlet Öncülüğünde Ulusal Kalkınma Paradigması”dır. Bu paradigmanın önde gelen savunucularından biri olan Güney Koreli iktisatçı Ha-Joon Chang’a göre, 1980’e kadar Doğu Asya’da devlet öncülüğünde gerçekleşen başka bir kalkınma türü, heterodoks yakalama paradigması olarak adlandıracağımız başka bir heterodoks paradigmayı

73 Hickel, The Divide, agk, s. 112.

körükledi. Bu paradigma, şematik olarak, ortodoks paradigmanın önerdiğinden çok farklı, ancak aynı zamanda sanayileşmiş ülkeler tarafından gerçekten tırmanılan merdivene oldukça benzeyen bir merdiveni tırmanarak Birinci Dünya'yı yakalama önerisi olarak nitelendirilebilir. Yani gerçek merdivenin basamakları giderek karmaşılaşan üretken faaliyetleri içerir; bu basamakları tırmanmak rekabet avantajlarını teşvik eden aktif politikalar gerektirir çünkü üst basamaklardaki ülkeler diğer ülkelerin kendilerine yetişmesini önlemek için sistematik olarak “merdiveni tekmelerler”.⁷⁴

Chang'ın kalkınmayı anlatırken kullandığı merdiven metaforu kendisinden önceki ortodoks kalkınma paradigmasına aittir. Çünkü bir zamanlar kalkınma süreci bir merdiveni tırmanmak olarak düşünülüyordu. Rakip paradigmaların ortak bir ana iddiası ise merdiveni tırmanmanın her şeyden önce sanayileşme anlamına geldiğiydi.

Birinci Dünya'da detaylandırılmış ve tarihsel kayıtlarının olumlu bir dengeyle şekillendirilmiş olan “Ortodoks Kalkınma Paradigması” savla özetlenebilir: (i) Merdiveni zaten gelişmiş ülkeler olarak adlandırılan endüstriyel kapitalist ülkeler tırmanmıştır, bu nedenle kalkınma sürecinin istenen sonucunu örneklemektedirler. (ii) Diğer ülkeler daha önce gelişmiş ülkeler tarafından izlenen aynı yolu izlemeye çalışmalıdır. (iii) Merdiveni tırmanmak, piyasalar ve karşılaştırmalı üstünlükler tarafından yönetilen küresel bir düzene tam katılımı en iyi şekilde teşvik edilmektedir.⁷⁵

Özetle Chang, çelişkili bir biçimde, bir yandan merdivenin hâlihazırda gelişmiş ülkelere tekmelenerek, diğerlerinin kalkınmasını önlediğini ileri sürerken, diğer yandan kapitalizm altında devlet tarafından konulan yeni bir merdiveni tırmanarak kalkınma ve sanayileşmenin mümkün olduğunu ileri sürüyor.

Bu yaklaşım çerçevesinde, azgelişmiş ülkelerin uluslararası ekonomik yarışta ötekileri yakalayabilmeleri için izlemeleri gereken strateji; uzun

74 Ha-Joon Chang, *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*, First Edition, Anthem Press, 2002.

75 Arocena and Sutz, agm.

dönemli büyüme için bebek sanayileri korumak, özelleştirmeler yerine örgütsel reformlar yapmak, özellikle nitelikli işgücünü yetiştirebilmek için eğitime önem vermek, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ulusal kalkınma stratejisine hizmet edecek şekilde yönlendirmek ve döviz, sermaye kontrolleri ve kamu bankalarının kredileri gibi araçlarla finans sektörünü ulusal kalkınmaya hizmet eder bir hale getirmek ve para politikasını enflasyonu düşürmekten ziyade, büyümeyi sürdürmek için kullanmaktır.⁷⁶

UKP'ye Soldan Eleştiriler

Böyle bir ulusal kalkınma paradigması konusundaki geçmişteki sol kanat eleştirisi ise şöyle özetlenebilir: (i) Kalkınmanın gerçek amacı kapitalizmle uyumlu değildir. (ii) Kalkınma merdiveni sanayileşmekte olan sosyalist ülkeler tarafından tırmanılmaktadır. (iii) Merkezi planlı sanayileşme yoluyla merdiveni tırmanmaya başlamak için devrime ihtiyaç vardır.⁷⁷ Diğer yandan, İkinci Dünya'nın sona ermesiyle -Sovyet bloğunun ortadan kalkması ve Çin'de piyasalara dönüş- bu paradigmanın geçerliliğinin nesnel temellerini ortadan kaldırmış gibi görünüyor.

Devletçi Ulusal Kalkıncı teorisyenlerin hemen hepsinin ilham kaynağı 19'uncu yüzyılın önde gelen iktisatçılarından olan Friedrich List'tir. List, İngiliz sanayi burjuvazisinin giderek artan hegemonyası karşısında Alman sanayicilerinin sözcülüğünü yapan ve bu hegemonyaya karşı “Bebek Endüstriler Tezi”ni ortaya atan sosyal bilimcidir. Bu tez daha sonra sanayileşme çabasındaki ülkelerin özellikle de dış ticaretteki korumacılık uygulamalarında sarıldıkları bir tez olmuştur. List, İngiltere'nin merdiveni tekmelediğini söyleyen ilk kişi oldu (1841). Bu nedenle List'e göre, ekonomik olarak geri ülkeler yerli firmalarını yabancı rekabete karşı korumalı ve desteklemelidir.⁷⁸

76 Chang & Grabel (2004: 66-188)'den aktaran Lucia Pradella and Thomas Marois, *Polarising Development, Alternative to Neoliberalism and the Crisis*, Pluto Press, 2015, s. 42.

77 Arocena and Sutz, agm.

78 Benjamin Selwyn, “The Political Economy of Development: Statism or Marxism?”, *Polarising Development-Alternatives to Neo-liberalism and the Crisis*, (Editors: Lucia Pradella and Thomas Matoes), Pluto Press, 2015, içinde s. 39-41.

List'in 1908-1918 arasında Türk milliyetçiliğini de özellikle de devletin ekonomideki başat rolü anlamında "Milli İktisat Politikası" nı ve bunu şekillendiren Ziya Gökalp ve Tekip Alp'i (İktisadiyyat Mecmuası) etkilediği de bilinir. Çünkü List gibi Alman Romantizminin öncülerinin etkisiyle, bu yazarlarca devlet bir organizmaya benzetilerek bir bütünsellik içinde görüldü, liberal iktisadi öğretiyeye ters düşen, dışa kapalı bir ulusal iktisadi yapı gündeme geldi.⁷⁹

Diğer yandan Marx, List'i yükselen Alman burjuvazisinin çıkarlarını savunan, tahrifat ve spekülasyonlar yapan, yalancı ve iftiracı biri olarak anlatır. List'in kullandığı araçlar; rekabetçi dış ticaretten yerli sanayiye korumak, emek sömürsün artırmak ve dışarıda emperyalist yayımlıdır. Bunun için List, Marx'a göre, Güney Doğu Avrupa'nın ve Merkez ve Güney Amerika'nın Alman kolonisi haline getirilmesini savunmuştur.⁸⁰ Böylece Marksist yaklaşım hem neo-liberalizmi hem de Ulusal Kalkınma Paradigmasını reddeder çünkü her ikisinin de yeşerdiği bir sosyal sistem olan kapitalizmi ortadan kaldırmayı hedefler.

Çin modeli ise düalisttir. Bir yandan Çin'in sanayileşmesi işçi sınıfının yoğun bir biçimde sömürülmesi ve baskılanmasına dayanırken, diğer yandan Çinli işçiler özel sektör ve devlet şirketlerine karşı verdikleri doğrudan mücadeleyle koşullarını iyileştirmeye çalışmaktadırlar.

Ulusal Kalkınma Paradigması emeğin baskılanması ve sömürsüne dayanır. Şöyle bir çelişkiye sahiptir ve bu çelişki aşılması zor bir çelişkidir: Devletçi iktisatçı ya da bürokratlardan oluşan azınlık bir seçkin grup yoksulluğun azaltılmasını ve yoksulların durumunun iyileştirilmesini ister, bunu yapabileceklerini ileri sürer, ama bunu yoksulları daha da ezerek ve sömürerek yapmayı öngörür.

79 Zafer Toprak, Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları, 1982, s. 20-26.

80 Works of Karl Marx, Draft of an Article on Friedrich List's book: Das Nationale System der Politischen Oekonomie, MECW Volume 4, Mart 1845, s. 265.

MARKSİZM'İN KALKINMA PARADİGMASI

Oysa Marksist Yaklaşımın bu konudaki önerdiği yol; emek (ve ekoloji) odaklı bir kalkınma paradigmasıdır. Bu paradigma hem devletin hem de sermayenin emekçi sınıfları baskılamasına ve sömürmesine karşı çıkar. İşçilerin çalışma saatlerinin azaltılarak, çalışma koşullarının iyileştirilerek, emek güçleri üzerindeki demokratik kontrollerini artırarak, işçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlar. Böylece işgücünü bir üretim maliyeti (ucuz) olmaktan çıkartan mücadeleyi savunur.

Kuşkusuz “işçi sınıfının durumunu iyileştirecek böyle bir mücadeleyi vermesi için hâlihazırda böyle bir devlet ve sermaye tarafından tutulan servetin olması gerektiği, eğer yoksa işçi sınıfının böyle bir birikimin oluşması için beklemesi gerektiği” ileri sürülebilir. Ancak böyle tezler kapitalist sosyal ilişkilerin kurulumunun devlet ve sermaye tarafından yukarıdan aşağıya doğru verdikleri başarılı mücadelelerle sağlanmasının bir sonucu olduğu gerçeğini görmezden gelir. UKP tezinde, böyle mücadeleler topluma “kalkınma stratejisi” olarak sunulur. Oysa bu sadece devletin ve sermayenin gelişip kalkınmasıdır ve bunun topraklarından kopartılmış yoksul köylülerin ve baskı altına alınmış işçilerin gelişimi ya da kalkınmasıyla bir ilgisi yoktur.

Nasıl ki kapitalist kalkınma stratejisini benimsemiş olanlar sermaye birikimini hızlandıran önlemleri savunuyorlarsa, emek ve ekoloji odaklı alternatif, kapitalizm içinde devlet ve sermayeden alınabilecek tüm tavizleri alma mücadelesini savunur. Ancak bunun yetmeyeceğinin de bilincinde olarak kapitalizme meydan okur, onu ortadan kaldırma mücadelesinin gerekliliğini de savunur.

UKP'nin önerdiği gibi işçi sınıfını büyük çaplı sermaye birikim süreci tamamlanana kadar bekletmeyi öngören bir paradigma, işçilerin mücadelesini donduran ve onları bu birikim sürecinin bir meta-girdisi haline getiren bir paradigmadır. UKP'nin tersine Marksist Yaklaşım, kapitalizm sonrası bir toplumda (sosyalizm) sosyal zenginliklerin emekçi sınıfların perspektifinden yaratılmasını, bölüştürülmesini ve tüketilmesini savunur.

Kalkınmacılık ve Kalkıncı Devlet

Ayrıca bugün UKP 19'uncu yüzyılın sonlarından itibaren görülen kalkınmacı devlet modelinden (developmental state) farklı bir paradigma değildir.

Bu modelin başarı ile uygulandığı Japonya'da devlet yönlendirmesi ve koordinasyonu o denli önemliydi ki önce Japonya, ardından Güney Kore, Tayvan ve Singapur kalkıncı kurumsal aygıt anlamında, "kalkıncı devlet" olarak adlandırıldı.

Özetle, geç sanayileşen bu ülkeler; yerli firmaları sanayileşmenin taşıyıcıları olarak teşvik etmek, bunların kurulması, yönetilmesi ve tasfiyesi için gelişmiş sistemler kurmak (iflas yasaları); kalkınma ve sanayileşmenin aracıları olarak, teknolojiden yararlanmak ve teknoloji edinmek (Tayvan'daki ITRI gibi) ve finansal kaldıraç (Singapur'daki EDB) gibi yönleri kapsayacak kurumlar inşa etmek; kurumların ve kalkınma ajanslarının rollerini ve işleyişlerini Kabine düzeyinde koordine etmek (kalkıncı devlet); kalkınma ajanslarının karşılıklı kontrol mekanizmaları ilkelerini benimsemesini sağlamak; kurumsal karışımı gerektiğinde uyarlamak, uluslararası rekabet gücü zemininde veya standardında ölçülen yeni kurumlar oluşturmak ve gerektiğinde eskilerini tasfiye etmek biçiminde özetlenebilecek yapısal reformlar gerçekleştirdiler.⁸¹

UKP'ye yapılan en önemli eleştirilerden biri, sadece kapitalizme karşı olmaması değil, neo-liberalizme alternatif de olmamasıdır. Çünkü bu paradigma da neo-liberalizm gibi emeğin baskılanmasına ve aşırı sömürüsüne

81 John A. Mathews, "Latecomer industrialization", Handbook of alternative theories of economic development içinde, s. 629.

dayanır. Bir yandan devletin ekonomik büyümeyi hızlandırıp, kalkınma yarışında ilerleyerek yoksulluğu azaltmasını öngörürken, diğer yandan bunu yoksul emekçileri ezerek ve sömürerek yapmasını öngörür.⁸² Eylemleri işçi sınıfını manipüle etmeye dayalıdır. Yukarıdan aşağıya doğru hegemonik bir politik ekonomiyi temsil eder ki bu modelde devlet ve kapitalist girişimciler birlikte kalkınmanın temel aktörleri olarak görülürken, emek sadece bir ucuz üretim faktörü olarak kabul edilir. Özetle bu paradigma sadece geçmişteki örneklerle dayanan ve yeni bir kalkınma teorisi sunmayan ya da Küresel Güney'deki farklı gerçeklikleri dikkate almayan bir devlet stratejisi önerisinden öteye geçmeyen bir paradigmadır.

“Sosyal Piyasa Ekonomisi”

Çin Halk Cumhuriyeti 1980'li yıllardan itibaren, “sosyal piyasa ekonomisi” ya da “piyasa sosyalizmi” adı verilen, piyasa ekonomisini sosyalizmle birleştirdiği ileri sürülen bir kalkınma modelini uyguluyor. Bu model daha sonra Vietnam ve Laos tarafından da uygulanmaya başlandı.

Bu sistem altında hem ulusal kalkınmanın gerçekleştirilebildiği hem de insanların yaşam standartlarının iyileştirildiği ileri sürülüyor. Nitekim, Çin aşırı yoksulluğu çok büyük ölçüde ortadan kaldırdı (ve böylece dünyadaki mutlak yoksul sayısını azalttı) ve bilim ve teknolojiye önemli ilerlemeler kaydetti.

Sosyal piyasa ekonomisi (piyasa sosyalizmi), reel sosyalizmin iktisadi etkinlik konusundaki ve kapitalizmin etkinliğe ilave olarak adil bölüşüm konusundaki başarısızlıkları karşısında ara bir çözüm gibi görülüyor. Sosyal piyasa ekonomisi kaynakların etkinliği anlamında piyasa mekanizmasına güvenir. Ekonomik süreçler boyunca kaynakların etkin kullanımı ve gelir dağılımında adaleti sağlayacak bir sistem arayışı içindedir. Hem neo-klasik iktisadın etkinlik koşulunu esas alır ve hem de sosyalizmin kurucu değerlerini savunur. Üretim araçları büyük ölçüde kamuya aittir ancak toplumsal

82 Selwyn, agm.

ihtiyaçların kayıtsız şartsız karşılanması yerine, kaynakların etkin bir seviyede kullanılarak işletmelerin matematiksel rasyolar seviyesinde dengeye gelmesi beklenir. Bu model, sosyalist yönetim felsefesi ile kapitalist işletme sisteminin harmanlandığı revizyonist sosyalist yaklaşım olarak da kabul edilebilir.

Bugün bu modeli uygulayan bu üç ülke ekonomik planlama, tarımın kolektifleştirilmesi ve devlete ait işletmelerin komünal mirasını paylaşıyor. Her üç ülkede devlet merkezi bir rol oynayarak, 1970'lerin sonlarında “Gaige kaifang” (“Reform ve Açılma”, 1978/79), “Doi moi” (“Yenileme”, 1986) ve “Chin Thanakaan Mai” (“Yeni düşünce” veya “Yeni ekonomik mekanizma”, 1986) ile piyasa reformlarını hayata geçirmeye başladı. Bu modelde büyük ve politik olarak tercih edilen kamu iktisadi teşebbüsleri (rolleri azalmış olsa da) sosyalist mirasın kanıtı olarak varlığını sürdürüyor. Bu model aslında, ülkeyi yöneten komünist partiler tarafından yürütülen neo-liberal ve devletçi kalkınma stratejilerinin bir sentezidir. Bu modelin en başarılı uygulayıcısı konumundaki Çin Halk Cumhuriyeti’nin, 1970’lerin dünya çapındaki krizlerinden ortaya çıkan küresel dönüşümü yakalama konusunda oldukça hızlı davrandığı kabul ediliyor.⁸³

Richard D. Wolff’ a göre⁸⁴, Sovyetler Birliği kapitalizmi kamu teşebbüsü biçimlerine güçlü bir vurgu yaparak geliştirirken, Çin Halk Cumhuriyeti (İskandinavya ve Batı Avrupa’nın da yaptığı gibi) özel ve kamu işletme biçimlerini birleştirerek bu ekonomik sistemi geliştirdi. Ancak öncelikli sosyal hedeflere ulaşmada hem özel hem de kamu işletmelerini koordine etmek ve harekete geçirmek için güçlü bir merkezi kontrol sistemi de kurdu. 1980’li yıllardan itibaren Çin’de liderlik, kaynakları yeniden tahsis etmekten çok, planlı ekonominin yapısında derin reformlar yapmayı amaçladı. Bu reformlar; üretim kararlarının adem-i merkezileştirilmesi, maddi teşviklere öncelik verilmesi, piyasa güçlerinin tanıtılması ve ekonominin serbestleş-

83 Arve Hansen, “The Socialist Market Economy in China, Vietnam and Laos: A development model to embrace?”, 11 Ocak 2021.

84 Richard D. Wolff, “What China learned from US capitalism’s development”, 20 Kasım 2021.

tilmesi idi. Ancak, temel alınan merkezi planlama altında, tüm üreticiler devlet tarafından belirlenen bir fiyatla satılan üretim kotasından sorumluydu. Merkezi plan, hammadde ve bitmiş ürün akışını koordine ettiğinden bu alanlarda gerçekleştirilen piyasa işlemleri yasa dışı kabul edildi.

Diğer yandan, kamu işletmeleri daha düşük kamu fiyatlarıyla üretim kotalarını karşılamak zorunda olsalar da işletmelerin piyasada herhangi bir kotayı aşan üretimi daha yüksek fiyatlarla satarak kâr etmelerine izin verildi. Tahıl, pamuk, çelik ve kömür gibi temel malların fiyatları bir süre devlet tarafından belirlenirken, tüketim malları sektörü oldukça hızlı bir şekilde ve bütünüyle serbestleştirildi. Bu ikili sistem devlete, genel ekonomik istikrarı korurken, piyasa ilişkileri tarafından yönetilen ekonomi alanını kademeli olarak büyütmeye olanağı sağladı.⁸⁵ Böyle bir modelin ekonomileri daha yüksek oranda büyüttüğü ve aşırı yoksulluğu azalttığı bir gerçek olsa da aynı başarının insan hak ve özgürlüklerinin geliştirilmesi, emeği korumaya dönük ilerici politikalar, gelir bölüşümü adaletinin iyileştirilmesi ve ekolojinin korunması açılarından sağlanabildiğini ileri sürebilmek çok iddialı olur. Bu model altında üç ülkedeki ekonomik gelişmelere bakıldığında: 1989-2018 yılları arasında Çin ekonomisi yılda ortalama %8,4; Vietnam %5,4 ve Laos %5,1 oranında büyüdü. Çin’de uygulamaya geçirilen reformlarla birlikte 850 milyon insanın yoksulluktan kurtarıldığı, Vietnam’da 2000 yılından bu yana 45 milyondan fazla insanın yoksulluk sınırından uzaklaştırıldığı, son 20 yılda yoksulluğun yarıya indirildiği tahmin ediliyor. Üç ülke de 1990-2015 döneminde, BM İnsani Gelişim Endeksi’nde en çok aşama kaydeden 10 ülke arasında yer aldı. Öyle ki, 25 Şubat 2021 tarihinde Çin Hükümeti 1,4 milyar nüfuslu ülkede aşırı yoksulluğun ortadan kaldırıldığını duyurdu. Bu gelişme aynı zamanda dünyadaki toplam yoksulluktaki azalmanın %70’inin Çin’de gerçekleştiği anlamına geliyordu.⁸⁶

Keza bu üç ülke, diğer benzer ülkelerin çoğundan daha kapsayıcı bir ekonomik sanayileşme sağladı. Çin, özellikle ihracat sektörüne, büyük yabancı yatırımlar çekti, ancak aynı zamanda güçlü bir yerli sanayi sektörü geliştirdi.

85 Jake Werner, “China’s Market Reformers”, 2021.

86 “Serve the People: The Eradication of Extreme Poverty in China”, 23 Temmuz 2021.

tirmeyi başardı ve yüksek teknolojiye doğru ilerledi. Vietnam büyük ölçüde yabancı teknolojiye bağlı doğrudan yabancı sermaye önderliğinde emek yoğun bir sanayi sektörü geliştirebildi. Laos ise kayda değer bir sanayi gelişme olmaksızın, tarım ve doğal kaynak ihraç eden bir ekonomi olmayı sürdürdü.

Çin’de kapitalist bir sınıf mevcut olsa da bu sınıfın siyasi gücü konsolide etmesine izin verilmiyor. Devletin ve diğer kurumların özel sermaye tarafından yönlendirildiği Küresel Kuzey toplumlarında mevcut olan dinamikler, bu kurumların sosyalizme bağlı bir siyasi güç tarafından yönlendirildiği Çin’de mevcut değil. Ayrıca Çin’de toprak, finans, ticaret ve ağır sanayiye kapsayan büyük bir kamu sektörü var. Bu sektörün, kapitalist değer yasaasının Çin’deki ekonomik karar alma mekanizmasını ezmesini önleyecek kadar güçlü olduğu ileri sürülüyor.⁸⁷

Çin’in yapmış olduğu piyasacı reformlar yabancı yatırımlar ve ortak girişim sermayesi üzerinde etkili oldu. Bunlar sadece parasal istikrarı sağlamakla kalmadı, aynı zamanda teknoloji transferini, yönetsel özerkliği ve işçi sınıfının ve sendikaların gücünü zayıflatmada son derece başarılı oldu. Bu da ihracata dönük sanayileşmeyi kolaylaştırdı. Çin’in ucuz emeği, yabancı yatırımları çekerek ve ihracatı artırarak döviz kazandırdı. Bu da daha sonra en kritik öneme sahip kamu işletmelerinin enerji ithalatını ve endüstriyel iyileştirmeleri finanse etmeyi sağladı.

Tarihte hep, “her ne pahasına olursa olsun ekonomik büyüme stratejisi ve ekonomik kazanımlar için Batı’nın rehber alınması”, Güney’in az gelişmiş ülkelerinin alternatif yollara başvurmasını önleyen bir strateji oldu. Böyle bir standart Batıcı kalkınma modeli insanlığı iklim değişikliği ve ekolojik krizlerle karşı karşıya bıraktı.⁸⁸

Çünkü böyle bir kalkınma modeli yoksul ülkelerin sanayilerini ve gelirlerini gelişkin ekonomilerdekine yetiyecek ölçüde ve hızda büyütmelerini öngörüyor. Böyle bir büyüme daha fazla kaynak kullanımı, kirlilik, atık ve

87 Tricontinental: Institute for Social Research, “Towards a New Development Theory for the Global South”, Dossier 84, 14 Ocak 2025.

88 Hickel, The Divide, agk., s. 141.

emisyon anlamına geliyor. Yani bir aşırı bir kaynak kullanımı söz konusu. Ancak gezegenin daha fazla kaynak kullanımına (hem kullanım hem de bunun neden olduğu sera gazı emisyonu anlamında) tahammülünün olmadığı bilimsel araştırmalarla ortaya konulan bir gerçek.

Nitekim bu üç ülkenin uygulamakta olduğu özde devletçi ulusal kalkınma modeli olarak nitelenebilecek model de çevresel sürdürülebilirliği imkânsız hale getiriyor. Çünkü hızlı ekonomik büyüme, her üç ülkede de doğal kaynaklar ve çevre üzerinde ağır bir etkiye sahip. İklim değişikliği ve doğal afetler kalkınma çabalarını baltalıyor.

Ayrıca, reform döneminde her üç ülkede de eşitsizliklerin arttığı görülüyor. Çin’de, 2010-2015 dönemi için Gini Katsayısı 0.422 olarak hesaplandı. Vietnam ve Laos’ta daha eşitlikçi bir bölüşüm olmasına rağmen bu katsayının hala yüksek olduğu biliniyor. Özellikle Çin’de olmak üzere, her üç ülkedeki seçkinler önemli miktarda zenginlik ve güç biriktirdiler. Dahası, etnik çoğunluk ve azınlık nüfusu arasında bariz ve keskin bir eşitsizlik bulunuyor. Etnik azınlıklar her üç ülkede de yoksulluk istatistiklerinde en aşağı seviyelerde yer alıyor.⁸⁹

Diğer yandan, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ve eşitsizliğin artmasının yanı sıra, bireysel hak ve özgürlüklerinin ve örgütlenme özgürlüğünün baskılanması ciddi ölçüde sosyalist ideallerden sapıldığını gösteriyor. Bu özellikle de emeğe dönük baskıcı politikalarda kendini gösteriyor. Ayrıca bugün Çin’de, özellikle de Covid-19 salgını sonrasında, ekonomik büyümenin ve verimlilik artışlarının yavaşladığının, inşaat-emlak balonlarının devasa boyutlara eriştiğinin, gölge bankacılığın tehlikeli bir biçimde büyüdüğüne ve yolsuzluklara ve eşitsizliklere karşı yaygın bir öfkenin de biriktiğinin altını çizmek gerekiyor.

Kısaca ne Ulusal Kalkınmacı Paradigma ne de Sosyal Piyasa Ekonomisi liberalizme emekten ve doğadan yana gerçek bir alternatif oluşturmuyor. Çünkü bu modeller emeğin yoğun bir biçimde baskılanmasına ve sömürülmesine dayanıyor. Yani, bu stratejiler altında, kapitalist devlet özel sektörle

89 Hansen, agm.

birlikte, ekonomik büyümeyi hızlandırıp, kalkınma yarışında ilerleyerek aşırı ya da mutlak yoksulluk azaltırken, bunu emekçileri ve yoksul köylüleri sömürerek ve ezerek yapıyor.

Bu paradigmlar ve buna uygun olarak hayata geçirilen ekonomik gelişme modelleri işçi sınıfının özgürleşmesini, emek sömürsünden kurtuluşunu sağlamaktan çok uzaktır. Tersine işçileri kapitalist sermaye birikiminin ihtiyaçlarına tabi kılan bir perspektife sahiptir. Sermaye kadar kapitalist devletin de sömürünün ve azgelişmişliğin nedeni olduğu gerçeğini görmezden gelirler.

Bu paradigmlar yukarıdan aşağıya doğru hegemonik bir stratejiyi benimsiyor, devlet ve kapitalist girişimcileri (birlikte) kalkınmanın temel aktörleri olarak, işçi sınıfını ise ucuz emek sunan, baskılanabilir, manipüle edilebilir, sömürülebilir bir üretim faktörü olarak görüyor. Her ne kadar, bir toplumsal “kalkınma stratejisi” olarak sunulsa da bu, sadece devletin ve sermayenin gelişip zenginleşmesi ve bunun topraklarından kopartılmış yoksul köylülerin ve baskı altına alınmış işçilerin kurtuluşu ile bir ilgisi yoktur. Bu yüzden de bu modellerin sosyalist ekonomik kalkınma modelleri olarak adlandırılması doğru değildir.

Ayrıca 500 yıllık geçmişi olan kapitalizmin, özellikle de son 200 yılında, insanlığı olduğu kadar ekolojiyi de telafisi mümkün olmayan bir büyük çöküşe sürüklediği bilimsel çalışmalarla ortaya konulan bir gerçek. Reel Sosyalizm ya da Sosyal Piyasa Ekonomisi örnekleri de ekolojik tahribat konusunda sorunludur.

Diğer yandan, kalkınma sorunsalı ile birlikte ekolojik yıkımı durdurabilmek ve tersine çevirebilmek için paradigma arayışları kesintisiz olarak devam ediyor. Bu noktada kabaca üç çizgi söz konusudur: “Küçülme Teorisi (Degrowth)” savunucuları, “Yeşil Büyüme/Yeşil Kapitalizm” savunucuları ve “Eko-sosyalizm” savunucuları.

“KÜÇÜLME/ RADİKAL BOLLUK TEORİSİ”

Herman Daly, Tim Jackson, Serge Latouche, Jason Hickel gibi iktisatçı ve entropolojistler gezegeni kurtarabilmenin tek yolunun küçülmek (de-growth) olduğunu ileri sürüyorlar. Buradaki ana fikir, kapitalizmin yavaşlatılabileceği, “sabit bir durumda” çalıştırılabileceği ve hatta “küçültülebileceği”dir.

Gerçekten de dünyaya baktığımızda, daha fazla iktisadi kalkınma ya da büyümeden önce, çevre sorunlarıyla, toprak sorunlarıyla, arazi yönetimi ve nehir havzalarının özelleştirilmesi, tahrip edilmesi ve bozulmasıyla daha fazla ilgilenmek gerekiyor. Aksi takdirde bu telafisi mümkün olmayan bir çöküşü beraberinde getirecektir.

Nitekim bir çalışmaya göre, küresel ısınmayı 2°C derecenin altında tutabilmek için az gelişmiş ülkeler ancak 2025 yılına kadar mevcut büyüme hızları ile büyüyebilirler. Gelişkin ülkelerse, kendilerine kalan kotayı etkin kullanabilmek için emisyonlarını her yıl %10 oranında azaltmalıdırlar. İleri ve temiz teknolojilerin bunun %4’ünü sağlayabileceği dikkate alındığında, hala üretim ve tüketimin yılda %6 oranında düşürülmesinin gerekliliği ortaya çıkar. Bu çerçevede az gelişmiş ülkeler de 2025 yılından sonra büyümelerini 3 puan düşürmek zorundalar.⁹⁰

Temmuz 2023’te BM Genel Sekreteri António Guterres, “küresel ısınma çağının sona erdiği ve küresel kaynama çağı geldiği” konusunda uyarda bulundu. “Küresel Kaynama Çağı”nda daha yüksek okyanus sıcaklıklarının çevre üzerinde uzun vadeli etkileri söz konusu olacaktır. Buna okyanusun

90 Hickel, The Divide, agk., s. 291-293.

karbondioksit tutma kabiliyetindeki azalma da dahildir. Sıcak su, en önemli sera gazı olan karbondioksit de dahil olmak üzere soğuk suya göre daha az gaz tutar. Dolayısıyla, okyanus ısındıkça havadan daha az ısı tutucu gaz uzaklaştırılır ve daha fazlası atmosferde kalır. Bu bir kısır döngüdür: Okyanus ısındıkça daha az karbondioksit emilir ve daha fazlası havada kalır, bu da gezegenin daha da ısınmasına neden olur.⁹¹

Son IPCC raporunda 1,5°C derecelik ısınma için ortaya atılan dört senaryodan üçünün büyük çapta negatif emisyon teknolojilerinin varlığına bağlı olduğu görülüyor. Ancak bu üç senaryo altında kullanılması öngörülen teknolojilerin etkinliği kanıtlanmış olmadığı gibi bunlar adil de değiller. Dördüncü senaryo ise küresel üretim ve tüketimin ciddi biçimde azaltılmasını öngörüyor.⁹²

Öte yandan, doğa üzerindeki varsayılan hakimiyetimiz bir yanılsamadan ibarettir. Teknolojik yenilikler ne kadar akıllıca görünürse görünsün, termodinamik yasalarına tabi olmaya devam ederler. Sonuç olarak, büyüme merkezli bir kapitalist ekonomi, %100 döngüsel, hizmet odaklı ve sıfır atıklı bir varoluşu hedefleyerek, kendini doğadan tamamen ayırmaya yönelik beyhude girişimlere hapsolür. Bu saplantı, büyümeyen, metabolizmasının hem niceliğinin hem de niteliğinin güvenli ekolojik ve gezegensel sınırlar içinde kaldığı bir ekonomiyi hayal edememekten kaynaklanır. Bu nedenle radikal alternatif çözümler aranmalıdır. Bu alternatiflerden biri de küçülmedir (de-growth). En geniş anlamıyla küçülme gezegensel sınırlara saygı duymak ve sosyal adaleti teşvik etmek amacıyla malzeme ve enerji akışlarını azaltmayı ve adil bir yeniden bölüşümü amaçlayan sosyoekonomik bir dönüşümü temsil eder.⁹³

Aslında ekonomik büyümenin sınırlarına ilk dikkat 40 yıl kadar önce “Roma Kulübü” tarafından çekildi. 2008 yılında Serge Latouche’ye atfen “sıfır bü-

91 David Hastings, “We Have Entered the Era of Global Boiling - Marine Wildlife, Ecosystems, and Economies Are Being Devastated”, <https://observatory.wiki>, 25 Ocak 2025.

92 Joël Foramitti, Marula Tsagkari, Christos Zografos, “Why degrowth is the only responsible way forward”, 19 Eylül 2019.

93 Real-World Economics Review Blog, “In search of radical alternatives”, 22 Nisan 2024.

yüme” ya da “büyümesiz ekonomi” (de-growth economy) kavramı ortaya atıldı ve 2010 yılında Barselona’da buna ilişkin bir açıklama (De-growth Declaration) yayınlandı. Ancak 2008 küresel krizi göz önüne alındığında sıfır büyüme kavramı bizi çok önemli bir soru ile karşı karşıya bırakıyor: Kapitalist bir “büyü ya da öl” toplumunda ekonominin sıfır büyümesi yapılabilir bir şey midir? Bu yeni bir topluma geçiş için bize ne anlatıyor?⁹⁴

Bu teoriyi savunanlara göre,⁹⁵ yaşamımızın doğal dayanaklarını koruyabilmek için daha az çalışmalı, daha az üretmeli ve daha az tüketmeliyiz. Herkes için iyi bir yaşam Küçülme Teorisi’nin özüdür. Bu tez gezegenin doğal sınırlarını dikkate alarak ortaya atılmış olan bir tezdır. Etkinlik sağlayıcı teknolojilerle ekolojik sorunlar çözümlenemez. Bu iddiayı destekleyen deliller mevcut değildir. Mevcut teknolojilerin potansiyeli sınırlı ve gelecekteki inovasyonlar belirsizdir. Gerçekleşme ihtimali düşük fikirlere ise güvenilemez. Etkinlik artışı emisyon azalmasını sağlayabilir ancak büyüme sürdürükçe böyle kazanımların daha fazla genişleme ve büyüme için kullanılması kaçınılmaz olacaktır.

‘Küçülme Teorisi’ne Yönelik Eleştiriler

Diğer yandan: (i) “Küçülmenin gerekli olmadığı” (teknolojik inovasyonlarla sorun halledilebilir), (ii) “küçülmenin adil olmadığı”, (iii) “küçülmenin insanlığın ilerlemesinin sonu olduğu” iddialarıyla bu teoriye itiraz edilmektedir.⁹⁶

Bu eleştirilere Küçülme Teorisini savunanların spesifik yanıtı “küçülmenin adil olduğu” yönündedir. Özellikle de eşitsizlik ve adaletsizliğin çok yaygın olduğu bir dünyada bu önemli bir konudur. Bu yüzden de küçülürken, insanlık ve ekoloji için daha az yararlı ya da daha zararlı faaliyetlerden işe başlanmalıdır.

94 John Bellamy Foster, “Capitalism and Degrowth: An Impossibility Theorem”, 1 Ocak 2011.

95 Agm.

96 Leigh Phillips, “The degrowth delusion”, 30 Ağustos 2019.

Büyümenin azaltılması argümanı, ekolojik krize verilen bir yanıtın ötesine geçerek daha adil bir sistem arayışını da içeriyor:

“Çocukken ailem bana küçük bir kaplumbağa vermişti. Zamanla, akvaryum için çok büyük hale gelmeden önce büyümesinin durduğunu fark ettim. Yine de daha büyük bir akvaryum aldık ve kaplumbağa büyümeye devam etti. Ancak bir kez daha, çok büyük olmadan önce durdu. Kaplumbağa artık boyut ve ağırlık olarak büyümese de oranlarında, renklerinde ve davranışlarında değişmeye devam etti. Dolayısıyla, büyümenin sona ermesi gelişimin sona ermesi anlamına gelmez, aksine kendimizi zorlayıcı ve yıkıcı kapitalist sistemden kurtarmak için bir fırsattır. Bu sayede daha sağlıklı, daha sosyal, sürdürülebilir ve adil bir yaşam sürdürebiliriz.”⁹⁷

Bunun adil bir dönüşüm olabilmesi için de katılımcı ve yerel otonomiye dayalı bir karar mekanizması gerekiyor.⁹⁸ Ayrıca son özgürleşme aracı olarak “ilerleme” kavramı da sorgulanmalıdır. Nitekim geçmişte kalkınma ve gelişme adına sömürgecilik faaliyetleri ve halkların kendi topraklarından çıkartılıp atılması gibi faaliyetler meşrulaştırıldı. Özgür insanın, sadece özgür ve kendine saygı duyulan bir doğada mümkün olabileceği, insan olarak özgürlüğümüzün diğer insanlar ve doğanın haklarının kabul edilmesi ile sınırlı olduğu unutulmamalıdır.

Bu teoriye göre, liberal fikirlerden kendimizi kurtarırsak ilerleme ve iyi bir yaşamı daha fazla tüketimle değil, daha az maddiyatçı bir yaşamla sağlayabileceğimize inanabiliriz. Bunun adı “gönüllü yeterlilik”tir. Eğer kolektif olarak ve demokratik bir biçimde neyin gerekli olduğunu ve iyi bir yaşam için neyin yeterli olacağını belirleyebilirsek bolluk içinde yaşayabiliriz. Bu yüzden de Küçülme Teorisine aynı zamanda “Radikal Bolluk Teorisi” adı verilir.⁹⁹

97 Real-World Economics Review Blog, “In search of radical alternatives”, 22 Nisan 2024.

98 Foramitti vd. agm.

99 Jason Hickel, “Thought experiment: Radical abundance”, 9 Temmuz 2019.

Buna göre, yaşam kalitesi düşürülmeden daha az çalışıldığında gereksiz üretim yapılmayacak, böylece daha fazla tüketim şeklinde bir baskı da oluşmayacaktır. Ayrıca daha fazla boş zaman sayesinde insanlar daha fazla eğlenebilecekler, sevdikleriyle daha çok zaman geçirebilecekler, sağlıklı gıdayı pişirebilecekler, komşularıyla etkileşebilecekler, arkadaş, eş dostla daha fazla görüşebilecekler, doğayı keşfedecekler, böylece de zaman kıtlığı nedeniyle ortaya çıkan gereksiz tüketim tarzları da azaltılmış ya da ortadan kaldırılmış olacaktır. Keza insanlar yeni beceriler geliştirme fırsatını da yakalayarak (müzik, bakım işleri, gıda üretimi ve mobilya yapımı gibi) yerel öz yeterliliklerini de güçlendirmiş olacaklar. Yapay bir kıtlık baskısı ortadan kaldırıldığında insanların daha üretken olmak için rekabetçi olmaları durumu giderek ortadan kalkacaktır.

Enerjimizi ve zamanımızı sürekli büyüyen bir üretim, tüketim ve ekolojik tahribat canavarını beslemek için kullanmak zorunda kalmayacağız. Ekonomi sonuçta daha az üretecektir ama sonuçta daha azına da ihtiyaç duyacaktır. Belki daha küçük bir ekonomimiz olacak ama kesinlikle bu daha cömert bir ekonomi olacaktır. Böyle bir ekonomide özel zenginlik (ya da GSYH) küçülebilir çünkü zenginlerin gelirleri azalır ama kamusal zenginlikler artar. Bu da herkesin refahını artırır, hayatını iyileştirir. Aniden bir yeni paradoks oluşur: Bolluk, büyümenin panzehiri olarak kendini ortaya çıkarır. Bu önemli bir noktadır. Bazıları küçülmeyi kemer sıkmanın yeni bir biçimi olarak değersizleştirmeye çalışsa da tam tersi bir gerçeklik söz konusudur. Kemer sıkma daha fazla büyüme için kıtlığa neden olurken, küçülme gereksiz-aşırı büyümeyi ortadan kaldırmak için bolluğu gerekli kılar. Böylece bolluk ekoloji krizine karşı temel çözümdür. Eğer iklimsel çöküşler yaşamak istenmiyorsa 21'inci yüzyılın çevreciliği yeni bir taleple ortaya çıkmalıdır: Radikal Bolluk Talebi.¹⁰⁰

Latoyche'ye göre, asıl soru ekonomik küçülmenin kapitalizm ile uyumlu olup olmadığı sorusudur:

“Eko-kapitalizm teoride akla yatkındır ama pratikte uygulanabilir değildir. Ekolojik ayak izlerinin azaltılabilmesi yüksek

100 Agm.

düzeyde düzenlemeyi gerektirir. Ancak çok uluslu şirketlerce domine edilen piyasa sistemi böyle bir şeye izin vermez. Güce karşı güç yöntemi, sosyal demokrat dönemin Keynesçi-Fordist düzenlemelerinde olduğu gibi akla yatkındır ve arzu edilir. Ancak, kapitalizm altında ekonomik küçülmeye dayalı bir toplumsal düzen mevcut olamaz.”¹⁰¹

Küçülme Teorisinin kapitalizme içkin olan büyük resesyonlar ve uzun süreli durgunluklar (stagnasyon) gibi iktisadi kriz dönemlerinde işlevsiz kalması söz konusudur. Hatta kapitalist küçülmenin kendi (depresyon değilse bile) durgunluk anlamına gelir. Bu anlamda kapitalizm altında sermaye birikiminin durdurulması kapitalizmdeki uzlaşmaz sınıfsal çelişkiyi görememek demektir.

Ayrıca bu yaklaşım işsizlerin sorunlarıyla doğrudan ilgilenmek yerine (ki bu sürdürülebilir bir toplumla uyumlu biçimde gerçek kullanım değeri yaratmayı hedefleyen istihdam alanları açmak gibi radikal bir programla mümkün olabilir) daha kısa çalışma saatlerine vurgu, Evrensel Temel Gelir ya da Temel Gelir Güvencesi gibi düzenlemelere güvenirlir. Ancak bu tür düzenlemelerin bir yandan sermaye birikimi rejimini ve piyasaları korurken, aynı zamanda geliri garantilemesi ve aynı zamanda da ekonomiyi küçültmesi beklenir. Bu aslında çelişik bir durumdur. Sosyalist toplum dışında çalışma saatleri düşürülürken temel bir gelir garantisinin sağlanması mümkün olamaz. Zira Marx'ın Kapital'de yazdığı gibi sermayenin kuralı “biriktir, biriktir”dir. Bu Musa’dır, peygamberlerdir. Kapitalizmin kurumsal temelini oluşturan “Değer Kanunu” ile bağları koparmak ya da emek sömürüsünün temelini oluşturan yapıyı sorgulamak (her ikisi de çalışma saatlerinin düşürülmesi ve yeterli bir gelir garantisi ile tehdit edilirler), sistemle ilgili büyük ve ciddi sorular sormak demektir. Ayrıca yeni bir toplum sadece gelir ve eğlenceyi sunmamalı ayrıca daha faydalı, daha yaratıcı ve yabancılaşmamış işlere olan ihtiyaca da önem vermelidir.¹⁰²

101 Serge Latouche, “The Globe Downshifted,” Le Monde Diplomatique (English edition), 13 Ocak 2006, aktaran Foster, Capitalism and, agm.

102 Foster, Capitalism and., agm.

Keza Küçülme Teorisinin çözmesi gereken önemli bir diğer sorun mutlak yoksulluktur. Çin ve Hindistan gibi ülkeler son yıllardaki kısmen içermeci yüksek ekonomik büyümeleriyle yoksulluklarını azaltabildiler. Böylece, bu ülkelerin ekonomileri küçüldüğünde yoksulluğun tekrar artma tehlikesi söz konusu olabilir. Aynı durum Vietnam, Ruanda ve Gana gibi ülkeler için de geçerlidir.

Buna bir çözüm olarak Temel Gelir Güvencesi ve Yeni Yeşil Sözleşme/Yeşil Büyüme gibi programlar öneriliyor. Yeni Yeşil Sözleşme altında kamu garantili istihdam programlarını hayata geçirebilmesi mümkün olsa da Yeşil Sözleşmeciler öz itibariyle küçülmeyi değil, büyümeyi savunurlar.

Bugün gezegenin ekolojik bozulmasının temel nedeninin ekonomik büyüme olduğu kesindir. Ancak, yüzyıllık sosyal bilimlere dışarıda tutarak ve tarihsel perspektifi inkâr ederek sadece soyut bir büyüme toplumuna odaklanmak doğru değildir. “Sıfır Büyüme” kavramı ekolojik anlamda çok önemli olsa da bu ancak sermaye birikimine ilişkin bir eleştirinin ve sürdürülebilir, eşitlikçi komünal bir düzene geçişin bir parçası olarak gerçek anlamını kazanabilir. Komünal düzenle birlikte üreticiler gelecek kuşakların ve doğanın kendisinin yararına olmak üzere doğa ve toplum arasındaki metabolik yarılmayı yönetebilirler.

İlave olarak, sürdürülebilirlik bağlamında zengin ülkelerin insanları çevre üzerinde talep anlamında kişi başı tüketim talebini düşüren bir biçimde daha az ile yetinmesini öğrenmelidir. Aynı zamanda gerçek insan ihtiyaçlarının karşılanmasından hareketle gezegenin niteliksel gelişimine odaklanılmalıdır. Kör bir üretkenlikten azade böyle bir strateji insanlara anlamlı işler yapma fırsatı da sunar. Böyle ele alınan bir ekolojik mücadele soyut biçimde sıfır büyümeyi değil, daha somut olarak sermaye azaltımını da (de-accumulation) hedeflemelidir. Sınırsız bir sermaye birikimine dayalı sistemin yerine devrimci yeni bir toplum inşa edilmeli ve bu toplum insanlığın ve çevrenin ortak ihtiyaçlarına kendisini vakfetmelidir.¹⁰³

103 Agm.

YEŞİL KAPİTALİZM-YEŞİL BÜYÜME

Diğer bir yaklaşım ‘Yeşil Kapitalizm’ ya da ‘Yeşil Büyüme’ yaklaşımıdır. Buradaki fikir, büyümenin sonsuza kadar devam edebileceği ve aynı zamanda çevre için zararsız hale getirilebileceğidir.

İklim ve çevresel bozulma arttıkça politika yapımcıları ekolojik bozulmaya neden olmayan, sizin refahınızı koruyan ve artıran yeni bir kavram üzerinde çalışmaya başladılar. Böylece kaynak kullanımını ekonomik büyümeden ayırtıran stratejiye “Yeşil Kalkınma/Büyüme Stratejisi” adı verildi.

Yeşil kalkınmayı savunan iktisatçılar karbon vergileri, güneş enerjisi, led ampuller kullanılması çağrısında bulunurlar. Bu politika ve teknolojilerden bazıları sayesinde insanların daha iyi durumda olduğuna şüphe olmasa da yeşil kapitalizm bizi kurtarmaz. Gezegenin ihtiyaçları ile sermayenin ihtiyaçları zaman zaman örtüşüyor olsa da bu örtüşme sistematik bir örtüşme değildir. Gezegeni kurtarmak için şirketlerin büyüme ve kârlarını insanları kurtarmaya tabi kılmaları gerekir. Ancak bu kesimler bize karşı değil, şirket hissedarı olan sermayedarlara karşı sorumlu olduklarından bunu yapamazlar.¹⁰⁴

Bugün “yeşil olmak” kârlı olduğu kadar moda da uygun hale geldi ve şirketler kendilerini sosyal sorumluluk sahibi olarak göstermek için birbirleriyle yarışıyor. Sonuçta kim sürdürülebilir olarak görülmek istemez ki? Gucci kıyafetlerinizi gönül rahatlığıyla alıp giyebilirsiniz çünkü şirket daha az kâğıt kullanarak yağmur ormanlarının korunmasına yardımcı oluyor.

104 Richard Smith, “Degrowth, Green Capitalism And The Promise Of Ecosocialism”, 22 Ağustos 2016.

News Week, Hewlett-Packard, Dell, Johnson & Johnson, Intel ve IBM gibi kurumsal devlerin 2009'un en iyi beş yeşil şirketi olduğunu ileri sürüyor. Bunun nedeni yenilenebilir enerji kaynakları kullanmaları, sera gazı emisyonlarını raporlamaları (ya da azaltmaları) ve resmi çevre politikaları uygulamalarıdır.¹⁰⁵

“Yeşil kalkınma” veya “yeşil büyüme” terimleri çeşitli yorumlara tabi olsa da temel fikirleri; fosil yakıtlardan başka bir şeye ve kapsamlı kaynak üretimine dayalı bir endüstriyel sistemin inşa edilmesi gerekliliğidir. Böylece küçük başlangıç adımlarıyla da olsa her zaman fosil yakıtlı ayak izinin en aza indirilmesi amaçlanır. Böyle bir yaklaşımın amacı, “Döngüsel Ekonomi”ye doğru ilerleyerek, yenilenebilir enerji gelirleriyle giderek daha fazla yaşayabilen enerji sistemleri ve işlenmemiş kaynak girdilerini en aza indirme eğiliminde olan malzeme işleme sanayileri inşa etmektir. Her iki husus da ülkelerin kalkınma beklentileri üzerinde derin etkilere sahiptir.¹⁰⁶

Bu çerçevede son yıllarda çeşitli “Yeşil Stratejiler” ortaya atıldı. Bunlar genellikle yenilenebilir enerji altyapısının büyük ölçüde geliştirilmesi ve sosyal güvenlik ağının güçlendirilmesini hedefliyor. Ancak Yeşil Strateji, yeşil teknoloji ve alt yapıya kamusal yatırımları yönlendirerek ekonomik büyüme ve işsizliği azaltmayı amaçlasa da büyük çapta teknolojik bir strateji olan bu stratejiye işçilerin nasıl monte edileceği belirsizdir. Oysa doğayı tahrip eden iktisadi büyümeye dönük eleştiriler sınıf perspektifinden yapılmalıdır.

Yeşil Büyüme, ekonomik büyümenin ekolojik tahribat yaratmadan sürdürülebileceği anlamına gelen bir tür Ayrıştırma (de-coupling) Tezi'dir. Ekonomik büyümeden vazgeçmenin bedelinin demokrasiden vazgeçme olduğunu ileri süren bu yaklaşıma göre, teknolojik gelişme ve piyasa güçleri daha temiz ve düşük kaynak kullanımlı üretime (dolayısıyla da daha az ekolojik zarara) yol açar.

105 Fred Magdoff and John Bellamy Foster, What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism, Monthly Review Press, New York, 2011, s. 102.

106 John A. Mathews, “Latecomer industrialization”, Handbook of alternative theories of economic development içinde, s. 630.

Bir başka anlatımla, büyümenin sürdürülebilirliğini savunanlar, uzun yıllardır Ayrıştırma Tez'ine sığınır. Bu tez, çevresel yükü artırmadan iktisadi büyümenin olanaklı olduğunu anlatır. Buna göre yeşil büyüme; etkinlik, verimlilik, yeni teknolojiler ve dönüştürüm sayesinde hammadde, malzeme, enerji kullanımı artırılmadan ve atıklarla karbon salımları azaltılarak sağlanabilir.¹⁰⁷

Diğer yandan, bu yaklaşım altı bilim insanının hazırladığı “Sürdürülebilirliğin Tek Yolu Olarak Yeşil Büyüme Stratejisine Karşı Deliller ve Tezler” başlıklı bir raporla çürütüldü ve sonuçta yeşil büyümenin emisyonu azaltmadığı ortaya çıktı.

Araştırmacılar yeşil büyümenin emisyonu azaltmamasının en az yedi nedeni olduğunu ileri sürüyorlar: Artan enerji harcamaları, sekme etkisi (rebound effect), sorunun yer değiştirmesi, hizmetlerin etkilerinin hafife alınması, sınırlı geri dönüşüm potansiyeli, yetersiz ve uygun olmayan teknolojik değişim ve maliyet kaydırması. “Ancak bu büyüme de küresel ısınma sınırı olan 1,5°C sınırının aşılmasını önleyemez. Çünkü kaynak kullanımını azaltmıyor.” Raporun temel çıkarımı budur. Raporda geçmişte böyle bir ayrışmanın yaşanmadığı, gelecekte de yaşanamayacağı görüşü vurgulanıyor.¹⁰⁸

Liberallerin yeşil ekonomiye geçişin neredeyse maliyetsiz olacağı yönündeki iddiaları ise, gerçekçi değildir. Milyonlarca işçinin yeni işlere geçmesi, ulaşım sistemlerinin güçlendirilmesi ya da değiştirilmesi, yeni ticaret modellerine uyum sağlanması ve daha az enerjiye erişim ihtiyacı göz ardı edilemez. Güneş panelleri, yel değirmenleri ve diğer her şeyi inşa etmek için gerekli altyapı, zehirli “nadir toprak” mineralleri de dahil olmak üzere büyük miktarda kaynak kullanacaktır. Yenilenebilir enerji, bir geleceğimiz olacaksa hayati öneme sahip olsa da küresel ısınmayı tersine çevirmek için kestirme bir yol değildir.¹⁰⁹

107 Aykut Çoban, Çevre Politikası, Ekolojik Sorunlar ve Kuram, İmge Kitabevi Yayınları, 2020, s. 202.

108 Decoupling debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability, 8 Temmuz 2019, aktaran Joan Martinez Alier, Nick Meynen, “Never-Ending Growth?”, 29 Temmuz 2019; Çoban, agk. s. 202-203.

109 Systemic Disorder, “Capitalism can't overcome the laws of physics”, 29 Mayıs 2024.

İşin aslı, Yeşil Büyüme Yaklaşımıyla ilgili esasta bir sorun mevcuttur. Tek bir amacı olan, yani sürekli genişleyen bir ölçekte sermaye birikimi için sonsuz bir arayış içinde kâr maksimizasyonu yapan ve böylece dünyadaki her şeyi fiyatı olan bir metaya dönüştürmeye çalışan bir sistem, ruhsuz bir sistemdir; asla bir ruha sahip olamaz, asla yeşil olamaz. Asla duramaz, ancak sonsuza kadar büyümek ve daha fazla satmak için kaprisleri ve istekleri manipüle etmeye ve üretmeye yönlendirilir. Önünde hiçbir engel olmasına izin verilmez.¹¹⁰

Richard Smith’in 2014 yılında yazdığı “Yeşil kapitalizm: Başarısız olan Tanrı” başlıklı makalesinde de vurguladığı gibi,

“Yeşil Kapitalizm” baştan mahkumdur çünkü kâr maksimizasyonu ve çevrecilik genel olarak çatışma halindedir; uyum içinde olabilecekleri nadir zamanlar istisnaidir ve geçicidir. Bunun nedeni, şirket yöneticilerinin topluma değil, özel mülk sahiplerine ve hissedarlara karşı sorumlu olmalarıdır. Kapitalizmde kâr maksimizasyonu her şeyin üstündedir ve bu durum ekolojik reformun sınırlarını belirler.”¹¹¹

Uygulamada yeşil teknolojilerin başarısız kaldığı görülüyor. Enerji ve diğer kaynakların kullanımında daha fazla etkinlik sağlanması, daha fazla çevre korumasıyla değil daha fazla ekonomik büyümeyle sonuçlanırken, bu durum ekoloji üzerinde daha fazla baskıya neden oluyor. Yani ekonominin ve nüfus artışının çevre üzerindeki yükünü hafifletebilmek için (çevrenin fiziki kapasitesini artırabilmek mümkün olmadığı için), düzenlemelerin denklemin diğer tarafında yapılması gerekiyor. Dengesizlik öyle boyutlara ulaştı ki başarılı olabilmek için geçen birkaç yüzyılın belirgin trendlerini yavaşlatmak yetmeyebilir. Onları tamamen tersine çevirmek gerekebilir. Nitekim bu endişe Herman Daly gibi bazı ekoloji iktisatçıları arasında 19’uncu yüzyılın son klasik iktisatçısı J.S. Mill’in “Durağan Durum Ekonomisi” tezinin benimsenmesine neden oldu.

¹¹⁰ Magdoff and Foster, agk. s. 95.

¹¹¹ Systemic Disorder, “Capitalism can’t overcome the laws of physics”, 29 Mayıs 2024.

Sonsuz İktisadi Büyümeye Fiziki Sınır

Roegen'in yukarıda sözünü ettiğimiz savına göre,¹¹² kapitalizmin öngörülebilir bir gelecekte devam etmesinin imkânsızlığı sadece içsel çelişkileri ve yıkıcı eğilimlerinden değil, aynı zamanda fiziksel sınırlarından da kaynaklanıyor olabilir. Sonsuz büyüme ve hayatta kalmak için sonsuz büyümeye ihtiyaç duyan bir sistemin, sadece doğal kaynakların sınırlı olması, onu besleyen baskı ve sömürünün eninde sonunda bir patlama noktasına ulaşması ve artık tüm yerküre onun tarafından kuşatıldığı için artık genişleyememesi mümkündür.

“Entropi yiyeceklerin bozulması, metal erozyonu ve giysilerin yıpranması gibi günlük nesnelerin bozulmasında da kendini gösterir. Bir sistemin tamamen bozulmasını önlemek için dışarıdan bir şeyin ek enerji sağlaması gerekir. Dünyanın doğal sistemi için bu dış etken Güneş'tir. Biyosfer, ‘yararlı işler’ yapmak, yani dağınık enerji ve maddeyi yeni formlara yoğunlaştırmak için güneş enerjisinden yararlanır. Sağlıklı ve iyi işleyen bir biyosfer, entropideki artışı dengeleyebilecek dünya üzerindeki tek güçtür. Ancak doğa sınırsız bir şekilde kendini yenileyemez. Doğal bir biyosfer ve içinde yaşayan yaşam için yeterli yeni besin kaynakları yaratılsa da kapitalizm denen yıkıcı canavarın metabolizması biyosferin ayak uyduramayacağı kadar hızlı genişlemektedir. Kapitalizmin metabolizması, doğanın kendini yenileme yeteneğini geride bırakır.”

Yukarıdaki tespitlerse Crelis Rammelt adlı bir akademisyenin tespitleridir. Yazar, bir makalesinde, küresel kapitalizmin “kendi yaşam alanını yok ettiği” ve “her 20 ayda bir Everest Dağı değerinde kaynak tükettiğini” ileri sürer. Bu çok fazla kaynak demektir. Üstelik gelecekte ay sayısı daha az olacaktır çünkü yapısal olarak kapitalizm genişlemek zorundadır. Bu durum, sistemin genellikle göz ardı edilen dinamiğidir. Rekabetin zorlukları, tüm

112 Nicholas Georgescu Roegen, The Entropy Law and the Economic Process, Harvard University Press, Third Printing 1976.

kapitalistleri başarılı bir şekilde rekabet edebilmek için maliyetleri düşürmeye ve yeni müşteriler bulmaya zorlar, bunu yapamamaksa işin dışında kalmak anlamına gelir. Tüm rakipler bu sonsuz koşu bandına girmeye zorlandığından, tüm sistem genişlemeye ve yeni pazarlar yaratmaya bağımlıdır. Artık kapitalizm yeryüzündeki hemen her alanı fethettiğine göre, daha fazla coğrafi genişleme olamaz. Dolayısıyla rekabetin baskısı daha da şiddetlenirken, daha fazla doğal kaynak çıkarma ihtiyacı da kaçınılmaz olarak daha zor ve daha pahalı hale gelir.¹¹³

Dolayısıyla, sürekli büyüme gerektiren bir ekonominin fiziksel bir sınıra ulaşması gerektiği sonucu kaçınılmazdır, böyle bir sınıra ulaşmak ise küresel çevresel çöküşten başka bir şey değildir. Bu yüzden de Rammelt, kökten farklı bir yolu, “küçülme”yi savunur.

Diğer yandan M. Roberts’a göre, doğayı bozmak, türleri yok etmek ve gezegenin atmosferini yok etmekle tehdit etmek, sistemin dışından gelen varoluşsal bir tehdidin değil, kapitalist üretim tarzının kendinde bulunan çelişkilerin sonucudur. Artan kirlilik ve çevresel bozulma oranları, teknolojilerin kendinden değil, kapitalistlerin ekolojik tahribat pahasına kâr peşinde koşmalarından kaynaklanır. Bu nedenle de sosyalistler üretim araçları ile bunların kapitalizm altında kullanımı arasında ayırım yapmalıdır.¹¹⁴

Kısaca, sonlu bir gezegende sonsuz büyümeye sahip olmak mümkün değildir. Bu da kaçınılmaz olarak, tüm dünya halkları için rasyonel, sürdürülebilir ve eşitlikçi bir ekonomik sistem lehine kapitalizme son verme gerekliliğini ortaya koyar.

Hickel ise yeşil büyümenin yanıltıcı bir kavram olduğunu ileri sürer. Ona göre, “Yeni Yeşil Düzen’in ekonomik büyüme için iyi ya da kötü mü olduğu” sorusu yanlış bir sorudur. Asıl sorulması gereken soru “bizim büyümeye ihtiyacımızın olup olmadığı”dır. Büyümesiz bir yeşil ekonomi yaratmak gereklidir. Kaldı ki temiz enerji havadan gelmiyor, bunun için ağırlıklı olarak Güney’den ciddi miktarda materyalin çıkartılıp getirilmesi gerekiyor.

113 Systemic Disorder, “Capitalism can’t overcome the laws of physics”, 29 Mayıs 2024.

114 Michael Roberts, “Saito: the metabolic rift and de-growth communism”, 23 Ocak 2025.

Bu inanılmaz tahrip edici bir durumdur. Ayrıca ekonomiyi büyütürken %100 yenilenebilir enerjiye tam geçiş yapılsa da bu sadece emisyonun sıfırlanmasına yardımcı olabilir ama bu diğer ekolojik çöküş biçimlerini ortadan kaldırmaz.”¹¹⁵

Hickel’e göre, ihtiyacımız olan “Büyümesiz Bir Yeşil Ekonomi”dir. Böyle bir ekonomide; toplumsal olarak gereksiz ve ekolojik olarak zararlı üretim azaltılır (sanayi et üretimi, gıda israfı ve reklamların önlenmesi gibi); tam istihdam ve dönüşüm için emeği mobilize edebilmek için; çalışma saatleri kısaltılır, nitelikli bir yaşam ücretine dayalı bir garantili istihdam programı uygulanır; kamusal hizmetlerin ticarileştirilmesi durdurulup, tersine çevrilir ve bu hizmetlerin kapsamı genişletilir; sermaye birikimi tersine çevrilir; ulusal gelir ve servet adaletli bir biçimde bölüştürülür ve yurttaşlara temel gelir güvencesi verilir. Kısaca büyümeyi sürdürürken aynı zamanda da ekolojik çöküşü önleyemeyiz. Ama herkesin yaşamını iyileştirirken ekolojik çöküşü tersine çevirebiliriz. Anlatmamız gereken yeni ve umutlu hikâye budur. Tüm bu politikalara halkın desteği son derece büyük olacaktır.¹¹⁶

115 Jason Hickel, “A response to Pollin and Chomsky: We need a Green New Deal without growth”, 27 Kasım 2022.

116 Agm.

TOPLUMSAL EKOLOJİ

Bookchin'e göre kapitalizmin asıl çelişkisi Marksistlerin ileri sürdüğü gibi emek-sermaye çelişkisi değil, kapitalizmin doğa ile olan çelişkisidir. Bu durum insanın, insanlıktan çıkmasına ve doğa tahribatına neden olmaktadır. Ona göre, “doğaya kurulan hegemonya aynı zamanda insanın insan üzerinde kurduğu hegemonyadır.”

Böylece, “Toplumsal Ekoloji Projesi” ne göre, adil bir toplum için, kapitalizmin patriarka ve doğa tahribatlarına son verilmesi gereklidir. Sürdürülebilir toprak kullanımı ve agroekolojik pratikler birleştirilmelidir. Bu sadece bölge topluluklarının yaşam koşullarının iyileştirilmesini sağlamak ya da zararlı kimyasalların kullanılmasını önlemek için değil, aynı zamanda büyük ölçekli ihracata yönelik sınai tarıma karşı, yerli halkın kendi topraklarındaki komünler ve kooperatifler biçiminde örgütlenmiş olan işletmelerinde yapılan tarımın üstünlüğünü ve halkın yararına olduğunu ortaya koymak için de önerilmektedir.¹¹⁷

117 Petar Stanchev, “From Chiapas To Rojava: Seas Divide Us, Autonomy Binds Us”, 17 Şubat 2015.

DEMOKRATİK KATILIMCI EKONOMİ PARADİGMASI VE EKOLOJİ

Demokratik Katılımcı Ekonomi Paradigması¹¹⁸ bir ayağı bugünde diğer ayağı gelecekte olan bir emek ve ekoloji programıdır. Bu program siyasal alanın gerçek anlamda demokratikleştirilmesi anlamına gelen ve Güçlendirilmiş Parlamenter Sistem’in de ötesine geçen bir yerelden “devrimci demokrasi” programının ekonomik alandaki tamamlayıcısıdır, dolayısıyla da özü itibarıyla “devrimcidir”, “antikapitalist”tir.

Bu paradigmanın ekonomi alanında “Ekonomik Demokrasi” geçerlidir. “Ekonomik Demokrasi” sadece ekonomide eşitlik, karar alma mekanizmasına eşit yurttaşlık biçiminde katılım ve bunların gerektirdiği mülkiyet ilişkileri ve kaynak tahsisi ile sınırlı bir konu değildir. Bu aynı zamanda bizi sınıfsız ve sömürsüz bir topluma götürebilecek bir ara durak olan bir “Geçiş Programı”dır. Ekonomik demokrasi bu ara durağın ekonomik altyapısının ne olması gerektiği üzerinden türetilmiş bir kavramdır ve temel iddiası ne kapitalist ekonomilerin görünmez eline (yani piyasalar ve fiyat mekanizmasına), ne de geçtiğimiz yüzyılda yaşanmış olan reel sosyalizmin hiyerarşik bürokrasisine ihtiyaç olduğudur.

Özetle bu paradigmanın amacı: Tabana yayılmış, yereli önceleyen, temsili demokrasinin başarısızlıklarını ortadan kaldıran radikal bir demokrasinin inşası ve etkin bir şekilde işletilmesidir. Temel ilkesi: Katılımcı Demokrasinin (hem siyasal hem ekonomik) inşa edilmesidir. Araçları: Özde, herkes tarafın-

118 Bu konuda bakınız: Mustafa Durmuş, Demokratik Cumhuriyet Yolunda Bir Geçiş Ekonomisi, İmge Kitabevi Yayınları, 2023.

dan ve etkilendikleri ölçüde alınan kararlardır. Meclisler katılımcı demokrasi-
nin temel aracı olarak görüldüklerinden, kararlar en temel toplumsal örgüt-
lenmeler olan tüketici ve üretici meclislerinde ve komünlerde alınır.

Bu paradigma yeni bir ekonomi anlayışını öngörür. Bu, insanı ve gezegeni
yaşatmak için “yaşayan ve yaşatan bir ekonomi”dir ve üç ayak üzerinde
durur: (i) Ekosistemin sağlığı ve dengesi: Yaşamı her şeyin üzerinde tutmak
ve gezegenin biyosfer kapasitesini geliştirmek. (ii) Refahın adil paylaşılma-
sı: Kaynakları herkes için eşit ve adil bir biçimde maddi refah ve manevi
zenginlik sağlamak için kullanmak. (iii) Yaşayan ve yaşatan bir demokra-
sinin inşası: Eşit yurttaşlık temelinde, yurttaşlara, özellikle de kendilerini
ilgilendiren konularla ilgili olarak, aktif ses yükseltme ve örgütlenme hakkı
vermek ve şeffaf bir biçimde yürütülen süreçlerle, sorunları, tartışmalarla,
müzakerelerle, şiddetsiz ve adaletli bir şekilde çözmek.

Bu paradigmanın ilk halinde ekoloji hesaba katılmıyordu, çevrenin korun-
ması modelin orijinal değerlerinden biri değildi ve ortak doğal çevremizi
korumak ve beslemek için önerilen hiçbir kurum yoktu. Bu eksikliği kabul
ederek paradigmanın güncellenmiş hali gösterge fiyatları (piyasa ekono-
mileri sosyal ve çevresel maliyetlerin etkilerini göz ardı ederken, gösterge
fiyatlar bunu fiyatlara dahil eder) ve katılımcı planlama prosedürünü, çev-
renin korunmasına ve kirleticilerin en aza indirilmesine yardımcı olmak için
“nesilsel eşitlik kısıtı”nı ve “etkilenen taraflar toplulukları” nı (ETT) hesa-
ba katıyor. ETT’ler belirli bir kirleticiden etkilenen bireyler veya gruplardan
oluşur ve işçi meclisleri ve tüketici meclisleri ile birlikte katılımcı planlama
prosedürüne dahil edilir.¹¹⁹

119 Mitchell Szczepanczyk, “How does a participatory economy protect the environment?”,
15 Ocak 2025.

EKO-SOSYALİZM

Ekolojik sol için birden fazla çerçeveye tek bir çerçeveden daha etkili olabilir ve farklı bağlam ve coğrafyalarda en uygun olanı kullanmak büyük olasılıkla en iyi stratejidir.

Bu bağlamda, eko-sosyalizm, üretkenlik yanlısı cüruflardan arındırılmış bir Marksizm'in kazanımlarını kendi kazanımları haline getiren ekolojik bir eylem ve düşünce akımıdır. Eko-sosyalistler için piyasa ve kâr mantığı -tıpkı bürokratik otoriterizmin “reel sosyalizm” ateşi gibi- doğal çevrenin korunması için ihtiyaç duyulan unsurlarla bağdaşmaz. Eko-sosyalist yaklaşımlar, işçi hareketindeki egemen akım ideolojilerini eleştirmekle birlikte, işçilerin ve örgütlerinin sistemin radikal değişimi ile yeni, sosyalist ve ekolojik bir toplumun tesis edilmesi için gerekli olan temel güce sahip olduklarının bilincindedir.

Başkaya'nın anlatımıyla,

“Eko-sosyalizm Marksizm'in temel ilkelerinden ve kazanımlarından hareket eden ama onun büyümecilik, “üretimcilik”, verimlilik, üretkenlik ve teknoloji saplantısından arınmış bir sosyal, politik, ekonomik, ekolojik, etik paradigma demektir. Eko-sosyalizm kapitalizme özgü piyasacı mantık dahilinde ekolojik yıkımı durdurmanın imkansızlığı tespitinden hareket ediyor. Zira kapitalizm, sınırsız büyüme ve genişleme dinamiğine ve eğilimine dayalı bir işleyişe sahiptir. Tabii sınırsız büyüme de sınırsız tüketimi varsayıyor. Öylesi bir kör mantığa göre işleyen kapitalizm dahilinde sosyal adaletin ve refahın gerçekleşmesi mümkün olmadığı gibi, ekolojik yıkım

da kaçınılmazdır. Geride kalan dönemde öyle olduğunu yaşayarak öğrenmiş bulunuyoruz.”¹²⁰

Eko-sosyalizm esas itibarıyla, Manuel Sacristan, Raymond Williams, Rudolf Bahro (ilk yazılarında) ve Andre Gorz gibi düşünürlerin çalışmaları ve James O'Connor, Barry Commoner, John Bellamy Foster, Joel Kovel, Juan Martinez-Alier, Francisco Fernandez Buey, Jorge Ruechman (İspanya), Jean-Paul Deleage, Elmar Altvater, Frieder Otto Wolf'un ve Kapitalizm, Doğa ve Sosyalizm, Ekolojik Politika (Capitalism, Nature and Socialism, Ecologia Politica) vb. dergilerde fikirlerini anlatan daha birçoklarının değerli katkılarıyla son 30 yıl içinde gelişti.

Siyaseten homojenlikten uzak olan eko-sosyalizm akımının birçok temsilcisi birçok ortak fikirde buluşur: Doğayı tahrip eden bir üretim ve tüketim tarzının sonsuzca yayılmasına karşı olan bu akım, -kapitalist ve/veya bürokratik biçimdeki- üretime dayalı “ilerleme” ideolojisinden de kopar. Bu akım Marksist sosyalizmin temel fikirleriyle ekolojik eleştirinin kazanımlarını birbirine eklemleyen bir özgün girişimi ifade eder.¹²¹

Eko-sosyalizm, Marx'ın kapitalizmin “yıkıcı ilerlemesi” olarak adlandırdığı şeye bir radikal uygarlaşma alternatifi sağlamak hedefindedir. Toplumsal ihtiyaçları tatmin eden ve ekolojik dengeyi koruyan bir ekonomik politika önerir; o halde bu politika parasal olmayan ve ekonomi dışı ölçütlere dayalı olmalıdır. Eko-sosyalizm, hem kapitalist sisteme uyum gösteren “piyasa ekolojisi” hem de doğanın sınırları meselesine kayıtsız kalan “üretime dayalı sosyalizm”in eleştirisidir.¹²²

Michael Löwy ve Joel Kovel, 2001 tarihli Eko-sosyalist Manifestolarında, ekolojik sorunu çözmek için birikime sınır koymak gerektiğini belirttiler. Bugün de kapitalizm dünyayı yönetmeye devam ettiği sürece, bunun mümkün olmadığını açıklayarak devam ediyorlar. Gerçekten de onların ve diğer

120 Fikret Başkaya, Eko-sosyalist Paradigma, Komünist Topluma Giden Yol, Yordam Kitap, 2019, s. 152-153.

121 Michael Löwy, Eko-sosyalizm, Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif, (Çeviren: Hande Turan Abadan), Birinci Basım, Epos Yayınları-94, 2015, s. 25-26.

122 Agk, s. 8-39.

önde gelen eko-sosyalistlerin de belirttiği gibi, “kapitalizm ya büyümeli ya da ölmelidir.”¹²³

Eko-sosyalistler, ekolojik çöküşten kaçınmak için üretim ve tüketimde önemli ölçüde bir küçülmenin gerekli olduğu konusunda hemfikirler. Ancak, küçülme teorilerine yönelik eleştirel bir değerlendirmeye sahiptirler çünkü: (i) “Küçülme” kavramı alternatif bir program tanımlamak için yetersizdir. (ii) Küçülmenin kapitalizm çerçevesinde gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini açıklığa kavuşturamaz (söylemleri açıkça anti kapitalist değil). (iii) Azaltılması gereken faaliyetler ile geliştirilmesi gerekenler arasında ayırım yapmaz.¹²⁴

Kendimizi gereksiz ve zararlı metalar üretme zahmetinden kurtarmak, iş gününü kısaltmak, kapitalizmin vadettiği ama asla sunmadığı boş zamanın tadını çıkarmak, daha az tüketirken aslında daha zengin olan bir yaşam biçimini ifade etmek için yaşam standardının anlamını yeniden tanımlamak bizi özgürleştirecektir. Hepimiz çocuklarımıza bırakabileceğimiz güzel bir dünya inşa ederken, bu muhteşem mavi gezegeni paylaştığımız harika yaşam formlarına da yer ve kaynak bırakabiliriz. İşte eko-sosyalizmin potansiyeli budur.¹²⁵

Gerçekten de tarihin dünyayı değiştiren o önemli anlarından birinde yaşıyoruz; insanlık tarihinin belki de en kritik anındayız. Kapitalizm yüzlerce yıldır sürse de devletler gibi ekonomik sistemler de gelip geçicidir. Kendimizi kurtarmak için yapmamız gereken değişikliklerin büyüklüğünü kimse inkâr edemez. Hiç şüphe yok ki kapitalizm defterini kapatmak ve “sahiple-nici bireycilik” kültürünü paylaşım, topluluk ve sevgi kültürüyle değiştirerek daha yüksek bir uygarlık aşamasına ‘eko-sosyalizme’ geçmek, insanlığın bugüne kadar karşılaştığı en büyük meydan okumadır. Bu, gerçekleşmesi gereken bir devrimdir.

123 Giacomo D’Alisa, “Ecosocialism versus degrowth: a false dilemma”, 9 Şubat 2021.

124 Michael Löwy, “Ecosocialism and/or Degrowth?”, 8 Ekim 2020.

125 Richard Smith, “Degrowth, Green Capitalism And The Promise Of Ecosocialism”, 22 Ağustos 2016.

Demokratik Sosyalist Planlama ve Ekoloji

Ekoloji ile uyumlu bir kalkınma paradigması (eko-sosyalist paradigma) açısından Demokratik Sosyalist Planlamaya dayalı bir ekonomi kaçınılmazdır. Ancak planlama sosyal bir boşlukta da var olamaz. Sadece çevre bilincine sahip bir halkın katılımı ve tam yetkilendirilmesi yoluyla, geçmişteki çevresel yaraların iyileştiricisi olma potansiyelini gerçekleştirebilir ve sürdürülebilirlik için bir çerçeve sağlayabilir. Demokrasinin hayati unsurları ortadan kaldırıldığında, teknoloji ve kalkınmayla ilgili tüm hayati konulardaki kararlar hesap vermeyen bir bürokrasinin alanına girer ve kitlesel yabancılaşma hızla kök salar.

Bu yüzden de sadece sosyalizm, kapitalistlerin kazanılmış çıkarlarını ortadan kaldırarak toplumu kaynakların tükenmesi ve kirliliğe karşı savaş için kilit silahlarla donatır. Bunu öncelikle, büyük sanayi ve finans sektörünü toplumsal mülkiyet kapsamına alarak yapar. Böylece büyük ölçekli çevresel onarım için acil durum planlarının uygulanmasını sağlar.¹²⁶

Ayrıca, şu anda zenginlerin lüks tüketimi için israf edilen kaynaklar yeniden yönlendirilebilir ve çevresel onarım ve dönüşüm harcamalarında ihtiyaç duyulan büyük artışın finanse edilmesine yardımcı olabilir.

Keza, ticari sır ve patent hakları gibi kapitalizmin temel dayanaklarından birinin ortadan kaldırılması, çevreye en zararsız teknolojilerin, bir ya da iki şirketin süper kâr kaynağı olarak kıskançlıkla korunmak yerine tüm dünyada uygulanmasına olanak tanır.

İlave olarak, şu anda dağınık ve parçalı olan çevre hareketine, enerjilerini çevresel bozulmaya karşı kalıcı ve örgütlü bir haçlı seferinde yoğunlaştırma gücü verir.

Son olarak, az gelişmiş ülkelerde, “kırsal nüfus fazlalığından” kaynaklanan çevresel baskıyı yüzeysel olarak hafifletmenin ön koşulu olan büyük ölçekli toprak reformunun yolunu açar.¹²⁷

126 Richard Fidler, “A Socialist Approach to Climate Crisis”, 22 Mart 2019.

127 Agm.

Özetle, temel üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ve karar alma mekanizmalarının demokratik toplumsal mülkiyeti, kendisi de giderek daha fazla toplumsal olan bir çevreyle uyumlu bir toplumu yönetmenin tek yoludur. Bu yol, “istikrarlı bir duruma”, sürdürülebilir bir ekonomiye giden tek yoldur. Mümkün olan tek “sürdürülebilirlik dönüşümü”, kendi kaderini kontrol edebilen, çevre bilincine sahip bir halk tarafından gerçekleştirilebilecek olandır. Sadece çok iyi tasarlanmış eko-sosyalist bir ekonomi doğal çevreyi yeterince koruyabilir. Ancak eko-sosyalist bir toplumun kurulması asıl hedef olarak kabul edilirken, bugünden yapılacak pek çok şey de mevcuttur.

SONUÇ

Bu çalışmada, iktisadi ve sosyal kalkınma ve büyüme sorunları, çoklu krizler perspektifinden, özellikle de doğa tahribatı açısından ele alınmıştır. Çalışmanın “Giriş” bölümünde sorulan soruların yanıtları bağlamında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

İlk olarak, kapitalist sistem içinde kalkınma aslında bir yanılsamadır ve bu kavram tarihsel olarak azgelişmişliğin sürdürülebilmesinin ve sömürgecilik ve emperyalizm olgusunun meşrulaştırılmasının bir aracı olarak kullanılmıştır/maktadır. Yani kalkınma sorununun azgelişmiş olarak nitelenen ülkelerin bir iç sorunu olduğu ileri sürülmekte ve küresel kapitalist sistemin neden olduğu eşitsizlikler gizlenmekte, hatta bu sistem aklanmaya çalışılmaktadır.

Bu kavram, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge halkların dünya sahnesine çıkıp biçimsel de olsa siyasal bağımsızlıklarını elde ettikleri bir döneme rastlar. Nitekim savaş sonrasında ABD’de Truman devlet başkanı olduğunda, konuşmasını dört temaya dayandırmıştır: “Barış”, “bolluk”, “özgürlükler” ve “kalkınma”. Bunların içinde diğerlerinin önüne geçen kavram “kalkınma”dır. Bu projenin arkasında aslında, savaş sonrasında dünya sistemlerinden biri haline gelen sosyalizmin Batılı halklar ve işçiler üzerindeki etkisini kırmak gibi bir niyet söz konusudur. Özellikle de sömürgecilik dönemi sonrasında azgelişmiş ülkelerde, bilhassa sosyalizmin ve Marksist görüşlerin etkisiyle, bir uyanış dönemi ortaya çıkmış ve bu dönemde bu ülkeler küresel eşitsizlikleri ve geri kalmışlığın nedenlerini sorgulamaya başlamışlardır.

İkinci olarak, kapitalizmin özellikle de mevcut çağında, azgelişmiş ülkelerin iktisadi ve sosyal olarak kalkınma şanslarının artık kalmadığı ana akım kalkınma iktisadının savunucuları tarafından dahi kabul edilmektedir. “Merdiveni tekmelemek” olarak da adlandırılan bu yaklaşıma göre, gelişmiş ülkeler kalkınma merdivenini tekmeledikleri için artık azgelişmişlerin merdivene çıkma şansları kalmamıştır.

Yapılan hesaplara göre (Thirlwall), kapitalist dünya sistemi altında 2020 yılında azgelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasında 2003 yılında mevcut olan kalkınma ya da gelişmişlik açığının aynen korunabilmesi için azgelişmiş ülkelerin yılda en az %12 oranında büyümeleri; aynı yıl her iki grubun da aynı gelir düzeyinde olabilmelerinin sağlanabilmesi (örneğin 45,000 dolar) için bu ülkelerin yılda en az %20 oranında büyümeleri gereklidir. Bu, azgelişmiş ülkelerin mevcut büyüme hızlarını 6 kat artırımları ve milli gelirlerinin en az %50’sini tasarruf ederek yatırıma ayırmaları ve bu kaynağı israf etmeden etkin bir biçimde kullanmaları gerektiği anlamına gelir. Bu, pratikte gerçekleşmesi imkânsız bir durumdur. Zira azgelişmiş ülkeler içinde gayrisafi sermaye oluşumunun GSYH içindeki payı açısından en yüksek orana sahip ülke olan Çin dahi bu hedefin altındadır (%40’ın üzerinde). Türkiye’de ise bu oran %20-22 civarındadır. Bu veriler büyümenin niteliksel özelliklerinden kaynaklanan sorunlarının yanı sıra, niceliksel olarak da mevcut kapitalist yoldan gelişmişlik ya da kalkınmışlık farkını ortadan kaldıramayacağını ortaya koymaktadır.

Üçüncü olarak, iktisadi büyüme ile kalkınma sıklıkla birbirinin yerine kullanılan, hatta burjuva iktidarlar tarafından kasıtlı olarak yaratılan bir yanılsamadır. Oysa bu iki olgu birbirinden sadece nicelik değil niteliksel olarak da farklıdır. Öyle ki iktisadi büyüme GSYH’deki yüzdesel artışla ölçülür, kişi başı milli gelirdeki artışla ifade edilir. Ama bu ölçüm tatmin edici değildir zira insana ait maliyetleri ve faydaları, emek ve emekçilerin çalışma koşullarını göz ardı ederken, ticari işlemlerin değerleri üzerinde yoğunlaşır. Sadece belirli piyasa işlemlerinin değerini ölçer. Üretimi ya da örneğin özgün bir biçimde faydalı mal üretimini göstermez. Bunun nedeni ölçmenin emtianın “değişim değerine” dayandırılması, kullanım değerlerinin göz ardı edilmesidir.

Diğer taraftan iktisadi büyüme kalkınma sürecinin ilerleticisi iken, kalkınma; üretici güçlerde kesintisiz bir değişme ve gelişme ve dinamizm, ekonomik, sosyal, toplumsal ve siyasal yapıların değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanlarda ilerlemesi, birey ve toplum refahının artması, yani sosyoekonomik yapısal bir dönüşümü anlatır. Ancak kalkınmanın bu tanımı doğa tahribatını ya görmezden gelir ya da bunu basit bir “dışsallık” olarak kabul eder.

Az gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan ve daha ziyade yerkürenin Güney’inde yer alan ülkeler açısından kalkınma, büyümeden çok daha önemli bir konudur. Çünkü bu ülkeler genelde gelişmişlerden daha hızlı büyüseler de (örneğin Türkiye) kapitalist bir üretim tarzı içinde kalkınamamakta ya da sanayileşememektedir. Kaldı ki Türkiye dahil az gelişmiş ülkelerin kapitalist sistem içinde sanayileşebilmesi ve iktisadi anlamda dahi kalkınabilmesi artık kapitalizmin uzun süreli krizleri ve durgunlukları çağında çok daha zordur. Bir dönemin küreselleşme savunucuları (Yakınsama Teorileri) az gelişmişlerin, gelişmişlerden daha hızlı büyüyerek kalkınma açığını kapatacaklarını ileri sürmüş olsalar da bu öngörü şu ana kadar gerçekleşmediği gibi aksine ıraksama yaşanmaktadır. Yani Türkiye örneğinde olduğu gibi, tek başına yüksek iktisadi büyüme bütüncül bir kalkınmayı sağlamadığı gibi, ülkedeki başta gelir ve servet eşitsizlikleri olmak üzere eşitsizlikler daha da artırmıştır.

Dördüncü olarak, iktisadi büyüme ve sanayileşmenin doğaya zarar vermediği, verse bile yeni (yeşil) teknolojilerle bu zararın asgaride tutulabileceği görüşü son derece yanıltıcıdır. Öncelikle ekolojinin hafife alınması ya da bir maliyetinin olmadığı görüşü kapitalizmin başından bu yana temel karakteristiğidir. Oysa kapitalist üretim sadece emeğe değil, doğaya da zarar verir. Yani doğa tahribatı kapitalizmin genetiğinde mevcuttur. Doğal kaynaklar kesintisiz bir şekilde tüketilerek azaltılır.

Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ekonomik büyümenin yalnızca daha fazla refah getirmediği giderek daha açık hale gelmiştir. Yani büyümenin, kirlilik, kaynak israfı ve iklim değişikliği şeklindeki diğer yüzü,

zamanımızın belki de en büyük zorluğu olarak ortaya çıkmaktadır. Para kazanma ve kâr güdüsü kimyasallar üreten firmaların havayı, suyu kirletmesine ve silah firmalarının kimlere karşı kullanılacağı dahi bilinmeyen devasa silah üretimine neden olmaktadır. Dolayısıyla toplumların gerçek anlamda demokratikleşmesi kâr motifinin ortadan kaldırılmasıyla mümkündür.

Beşinci olarak, ana teması kapitalizmin yavaşlatılabileceği, “sabit bir durumda” çalıştırılabileceği ve hatta “küçültülebileceği” olan “Küçülme Teorisi” gezegeni kurtarabilmenin tek yolunun küçülme olduğunu iddia eder. Bu teoriyi savunanlara göre, yaşamımızın doğal dayanaklarını koruyabilmek için daha az çalışmalı, daha az üretmeli ve daha az tüketmeliyiz. “Herkes için iyi bir yaşam” bu teorinin özüdür. Bu tez gezegenin doğal sınırlarını dikkate alarak ortaya atılmış olan bir tezdır. Teze göre, etkinlik sağlayıcı teknolojilerle ekolojik sorunların çözümlenebileceği iddiasını destekleyen deliller mevcut değildir. Mevcut teknolojilerin potansiyeli sınırlı ve gelecekteki inovasyonlar belirsizdir. Gerçekleşme ihtimali düşük fikirlere ise güvenilemez. Etkinlik artışı emisyon azalmasını sağlayabilir ancak büyüme sürdükçe böyle kazanımların daha fazla genişleme ve büyüme için kullanılması kaçınılmaz olacaktır.

Diğer yandan, karşı bir sav olarak, küçülmenin az gelişmiş ekonomiler açısından adil olmadığı ve yüksek işsizlik gibi nedenlerden dolayı hayata geçirilmesinin pratikte çok zor olduğu ileri sürülebilir. Ayrıca bu yaklaşım altında işsizlerin sorunlarıyla doğrudan ilgilenmek yerine, daha kısa çalışma saatlerine, Evrensel Temel Gelir ya da Temel Gelir Güvencesi gibi düzenlemelere güvenilmektedir. Ancak bu tür düzenlemelerin bir yandan sermaye birikimi rejimini ve piyasaları korurken, aynı zamanda geliri garantilemesi ve aynı zamanda da ekonomiyi küçültmesi beklenir. Bu aslında çelişkili bir durumdur. Sosyalist toplum dışında çalışma saatleri düşürülürken temel bir gelir garantisinin sağlanması mümkün değildir.

Altıncı olarak, fosil yakıtlardan güneş enerjisi de dahil, başka kapsamlı kaynak kullanımına dayalı bir endüstriyel sistemin inşa edilmesini esas alan, böylece iktisadi büyümenin sonsuza kadar devam edebileceğini ve

aynı zamanda doğa için zararsız hale getirilebileceğini savunan “Yeni Yeşil Düzen” ya da “Yeşil Büyüme” teorilerinin inandırıcılığı yapılan bilimsel araştırmalarla giderek azalmaktadır. Yeşil büyümenin kaynak kullanımını azaltmadığını ileri süren bir araştırma, “artan enerji harcamaları, sekme etkisi, sorunun yer değiştirmesi, hizmetlerin etkilerinin hafife alınması, sınırlı geri dönüşüm potansiyeli, yetersiz ve uygun olmayan teknolojik değişim ve maliyet kaydırması gibi en az yedi nedenden dolayı yeşil büyümenin emisyonu azaltmadığını” ortaya koymaktadır.

Yedinci olarak, ulusalcı solun neo-liberalizme alternatif olarak önerdiği “Devlet Öncülüğünde Ulusal Kalkınma Paradigması”, az gelişmiş ülkelerin bugünün sanayileşmiş ülkeleri tarafından geçmişte tırmanılan merdivene benzeyen bir merdiveni tırmanarak gelişmiş ülkeleri yakalayabileceğini öngörür. Böyle bir merdivenin basamakları giderek karmaşıklaşan üretken faaliyetleri içerir. Bu basamakları tırmanmak rekabet avantajlarını teşvik eden aktif politikalar gerektirir çünkü üst basamaklardaki ülkeler diğer ülkelerin kendilerine yetişmesini önlemek için sistematik olarak merdiveni tekmelerler. Özetle bu paradigma, çelişkili bir biçimde, bir yandan merdivenin hâlihazırda gelişmiş ülkelerce tekmelenerek diğerlerinin kalkınmasını önlendiğini ileri sürerken, diğer yandan kapitalizm altında ulus devletler tarafından konulan yeni bir merdiveni tırmanarak kalkınma ve sanayileşmenin mümkün olduğunu ileri sürmektedir.

Ancak, gerçek bir ekonomik ve sosyal kalkınmanın amacının kapitalizmle uyumlu olmadığı gerçeği bir yana, bu paradigma da emeğin baskılanması ve sömürsüne dayanır. Öyle ki devletçi iktisatçı ya da bürokratlardan oluşan azınlık bir seçkin grup yoksulluğun azaltılmasını ve yoksulların durumunun iyileştirilmesini isterken, bunu yoksulları daha da ezerek ve sömürerek yapmayı öngörürler. Oysa emek ve doğadan yana, emek (ve ekoloji) odaklı bir kalkınma paradigması hem devletin hem de sermayenin emekçi sınıfları baskılamasına ve sömürmesine karşı çıkan bir paradigma olmak durumundadır. Böyle bir paradigma, işçilerin çalışma saatlerinin azaltılarak, çalışma koşullarının iyileştirilerek, emek güçleri üzerindeki demokratik kontrollerini artırarak, işçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesini amaçlar.

Böylece işgücünü (ucuz) bir üretim faktörü olmaktan çıkartan mücadeleyi savunur.

Sekizinci olarak, bir ayağı bugünde diğer ayağı gelecekte bir emek ve ekoloji programı olarak tanıtılan ve siyasal alanda, Güçlendirilmiş Parlamenter Demokrasinin ötesine giden bir yerelden devrimci demokrasi ve ekonomik alanda, ekonomik demokrasi programını temel alan Demokratik Katılımcı Ekonomi Paradigması'nın, kapitalizmi yıkmadan ve onun temel koruyucusu konumundaki ulus devleti ortadan kaldırmadan bu programları nasıl hayata geçirebileceği" sorusu cevabı henüz verilmemiş bir sorudur.

Son olarak, "kapitalizm ya büyümeli ya da ölmelidir" ilkesini esas alan eko-sosyalistler, ekolojik çöküşten kaçınmak için üretim ve tüketimde önemli ölçüde bir küçülmenin ve mülkiyet ilişkilerinde değişikliğin gerekli olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak, küçülme teorisini eleştirerek; "küçülme" kavramının alternatif bir program tanımlamak için yetersiz olduğunu ve küçülme teorisini savunanların söylemlerinin açıkça antikapalist söylemler olmadığını ileri sürerek, alternatif bir ekolojik sosyalist program önermektedirler.

Bir başka anlatımla, eko-sosyalizm tek parçadan oluşan bir akım değildir, çeşitli konularda birbirinden farklı anlayışları içinde barındırır. Eko-sosyalizm şemsiyesi altında yer bulan yaklaşımlarda iktisadi büyüme eleştirisi, bir kutupta "planlı küçülme",¹²⁸ öbür kutupta teknoloji yoğun, büyük işletmelere dayalı olarak üretimin eko-modernist dönüşümü¹²⁹ olmak üzere geniş bir skala oluşturur.

Ancak bu tartışmada Marksist pusulayı yitirmemek için, kapitalist ve sosyalist üretim tarzlarını yalnızca iktisadi büyüme kavramıyla kavramaya çalışmak yanlışına düşmemek gerekir. Bir başına ne büyüme ne de büyüme iktisadi, toplumsal ve ekolojik sorunları çözme gücüne sahip sihirli bir anahtardır. "Büyümeyi, liberal yaklaşımlarda olduğu gibi olumlu bir mite ya

128 John Bellamy Foster, "Planned Degrowth: Ecosocialism and Sustainable Human Development," 01 Temmuz 2022.

129 Matt Huber, "Mish-Mash Ecologism," 18 Ağustos 2023.

da küçülme yaklaşımlarında olduğu gibi olumsuz bir mite dönüştürmekten uzak durulmalı” sınıfsal, siyasal ve ekolojik ilişkiler bütününe odaklanılmalıdır.¹³⁰

¹³⁰ Aykut Çoban, “Ekonomik Büyüme Sosyo-ekolojik Yıkımın Hududunu Genişletir,” Mezo-potamya Ajansı, 23 Aralık 2024.

KAYNAKÇA

- Alier, J. M., Meymen, N. (2019) “Decoupling debunked: Evidence and arguments against green growth as a sole strategy for sustainability Never-Ending Growth?”, <https://www.commondreams.org>
- Arocena R., Sutz, J. (2016). “Reading Freeman when ladders for development are gone, Rodrigo Arocena and Judith Sutz Handbook of Alternative Theories of Economic Development”, Edward Elgar Publishing Ltd.
- Başkaya, F. (2009). Paradigmanın İflası, Resmî İdeolojinin Eleştirisine Giriş, 14. Baskı, Özgür Üniversite.
- Başkaya, F. (2019). Eko-sosyalist Paradigma, Komünist Topluma Giden Yol, İstanbul: Yordam Kitap.
- Betschka, L., García Soto N., Glanville, M. (2024), “Resilience in Uncertain Times”. <https://oecd ecoscope.blog/resilience-in-uncertain-times>
- Boianovsky, M. (2017). When the history of ideas meets theory: Arthur Lewis and the classical economists on development, CHOPE Working Paper, No. 2017-08, Duke University, Center for the History of Political Economy (CHOPE), Durham, NC.
- Boyer, R. (2017). “Development and régulation theory,” Handbook of Alternative Theories of Economic Development, s. 352-386.
- Cassidy, J. (2020). “Can we have prosperity without growth”, <https://www.newyorker.com>
- Chang, H. (2002). Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective, First Edition, Anthem Press.
- Coyle, D. (2015). “GDP: A brief but affectionate history”, <https://www.youtube.com/watch?v=EryTJln7l2g>

- Çoban, A. (2020). Çevre Politikası, Ekolojik Sorunlar ve Kuram, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çoban, Aykut (2024), “Ekonomik Büyüme Sosyo-ekolojik Yıkımın Hududunu Genişletir,” Mezopotamya Ajansı, <https://mezopotamyaajansi.com>
- Durmuş, M. (2003). Maliye Politikaları, Teori ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi. Yaklaşım Yayınları.
- Durmuş, M. (2023). Demokratik Cumhuriyet Yolunda Bir Geçiş Ekonomisi, İmge Kitabevi Yayınları.
- Engels, F. (1969), Condition of the Working Class in England, 1844/1845/1887/1969 (Panther Edition).
- Foramitti, J., Tsagkari, M., ve Zografos, C. (2019). “Why degrowth is the only responsible way forward”, <https://www.opendemocracy.net/> .
- Foster, J. B. (2007). “The Imperialist World System, Paul Baran’s Political Economy of Growth After Fifty Years”, <https://monthlyreview.org/the-imperialist-world-system>.
- Foster, J. B. (2011). “Capitalism and Degrowth: An Impossibility Theorem”, <https://monthlyreview.org> .
- Foster, J. B. (2023), “Planned Degrowth: Ecosocialism and Sustainable Human Development,” <https://monthlyreview.org/planned-degrowth>
- Foster, J. B., Clark, B. ve York, R. (2010). The Ecological Rift: Capitalism’s War on the Earth, New York: Monthly Review Press.
- Frank, A. G. (1966). “The Development of Underdevelopment”, Monthly Review 18(4).
- Furtado, C. (1964. Development and Underdevelopment. Berkeley: University of California Press.
- Ghosh, J. (2017) “Development-for-whom”, <https://greattransition.org/publication>.
- Giacomo D’Alisa (2021), “Ecosocialism versus degrowth: a false dilemma”, <https://undisciplinedenvironments.org/ecosocialism-versus-degrowth-a-false-dilemma>
- Goulet, D. (1971). The Cruel Choice: A New Concept on The Theory of Development. New York: Atheneum.
- Great Transition Initiative (2020), “GDP Up, Progress Down”, <https://greattransition.org/post/gdp-up-progress-down> (18 Eylül 2020).

- Hansen, A. (2021). “The Socialist Market Economy in China, Vietnam and Laos: A development model to embrace?”, <https://developingeconomics.org>
- Hastings, D. (2025) “We Have Entered the Era of Global Boiling - Marine Wildlife, Ecosystems, and Economies Are Being Devastated”, <https://observatory.wiki>.
- Hickel, J. (2017). The Divide- A Brief Guide to Global Inequality and Its Solutions, Penguin Random House.
- Hickel, J. (2019). “Thought experiment: Radical abundance”, <https://rwer.wordpress.com>
- Hickel, J. (2022). “A response to Pollin and Chomsky: We need a Green New Deal without growth”, <https://www.resilience.org>
- Huber, Matt (2022), “Mish-Mash Ecologism,” <https://newleftreview.org/sidecar/posts/283>
- Jacob Assa (2022), “What is a Developed Country?”, <https://developingeconomics.org/what-is-a-developed-country>
- Kate Raword (2024), “What Does Progress Look Like On A Planet At Its Limit?”, <https://www.theguardian.com/what-does-progress-look-like-on-a-planet-at-its-limit>
- Latouche, S. (2006). “The Globe Downshifted,” Le Monde Diplomatique (English edition), <http://mondediplo.com>’dan aktaran Foster, Capitalism and, agm.
- Löwy, M. (2015). Ekosozyalizm, Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif, (H. Turan-Abadan çev.), Birinci Basım, Epos Yayınları.
- Magdoff, F., Foster, J. B. (2011). What Every Environmentalist Needs to Know About Capitalism, New York: Monthly Review Press.
- Marx. K. (2011). Kapital 1. Cilt-Sermayenin Üretim Süreci. (M. Selik, N. Satlıgan Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap
- Mathews, J. A. “Latecomer industrialization”, Handbook of alternative theories of economic developments, s. 629.
- Metcalf, S. (2023), “Can Development Respond to The Challenge of Polycrisis”. <https://www.ids.ac.uk/news/can-development-respond-to-the-challenge-of-polycrisis>
- Michael Löwy (2020), “Ecosocialism and/or Degrowth?”. <https://climateandcapitalism.com/ecosocialism-and-or-degrowth>

Michael Roberts (2022), “Saito: the metabolic rift and de-growth communism”, <https://thenextrecession.wordpress.com/saito-the-metabolic-rift-and-de-growth-communism>

Milanovic, B. (2019). *Capitalism Alone- The Future of the System That Rules the World*, The Belknap Press of Harvard University Press.

Mitchell Szczepanczyk (2025), “How does a participatory economy protect the environment?”, <https://participatoryeconomy.org/how-does-a-participatory-economy-protect-the-environment>

National Geographic, “Encyclopedic Entry; Biosphere”, <https://education.nationalgeographic.org/resource/biosphere> (24 Ocak 2025)

Palma, J. G. (2017) “The dependency school and its aftermath: why Latin America’s critical thinking switched from one type of absolute certainties to another”, *Handbook of Alternative Theories of Economic Development*, s. 386-416.

Partant, F. (1985). *Kalkınmanın Sonu-“Bir Alternatif mi Doğuyor?”*, (F. Başkaya Çev.), Birinci Baskı, Birey ve Toplum Yayınları.

Patnaik, P. (2017). “Marxist theory and the ‘underdeveloped economies””, *Handbook of Alternative Theories of Economic Development*, s. 307-323.

Patnaik, P. (2018). “Capitalism’s discourse on “development”, <https://mronline.org/capitalisms-discourse-on-development>

Patnaik, P. (2019). “The Apparent Enigma of Growth”, <https://peoplesdemocracy.in/apparent-enigma-growth>

Perelman, M. (2011). *The Invisible Handcuffs of Capitalism*, Monthly Review Press.

Petar Stanchev (2015), “From Chiapas to Rojava: seas divide us, autonomy binds us”. <https://roarmag.org/essays/chiapas-rojava-zapatista-kurds/etar>

Peter Sainsbury (2024), “Environment: The Future Of Humanity Hangs in The Balance”. <https://johnmenadue.com/environment-the-future-of-humanity-hangs-in-the-balance>

Phillips, L. (2019). “The degrowth delusion”, <https://www.opendemocracy.net>

Piketty, T. (2014). *Capital –in the Twenty First Century* (translated by Arthur Oldhammer), Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Piketty, T. (2023). *Kapital ve İdeoloji*, (H. Koçak Çev.), T. İş Bankası Kültür Yayınları.

- Pilling, D. (2018) The Growth Delusion: Wealth, Poverty, and the Well-Being of Nations, Tim Duggan Books (30 Ocak 2018).
- Pradella, L., Marois, T. (2015). Polarising Development, Alternative to Neoliberalism and the Crisis, Pluto Press.
- Rajan, R. (2010). Fault Lines: How Hidden Fractures Still Threaten the World Economy New Jersey: Princeton University Press,
- Raskin, P. (2022), "Which Future Are We Living In? Opening Essay for a GTI Forum". <https://greattransition.org/gti-forum/which-future-raskin>
- Real-World Economics Review Blog (2024), "In search of radical alternatives". <https://rwer.wordpress.com/in-search-of-radical-alternatives>
- Reinert, E., Ghosh, J., ve Kattel, R. (2017). "Understanding economic development and demolishing neoliberal development myths", <https://www.networkideas.org/news-analysis>
- Richard Fidler (2019), "A Socialist Approach to Climate Crisis". <https://lifeonleft.blogspot.com/a-socialist-approach-to-climate-crisis.html>
- Richard Smith (2016), "Degrowth, green capitalism and the promise of ecosocialism", <http://links.org.au/degrowth-green-capitalism-ecosocialism-richard-smith>
- Roegen, N. G. (1976). The Entropy Law and the Economic Process, Harvard University Press, Third Printing.
- Rostow, W. W. (1980). İktisadi Gelişmenin Merhaleleri, (E. Güngör Çev.), Kalem Yayıncılık, İkinci Baskı, 1980.
- Sachs, J. D. (2011). "Need versus greed", <https://www.aljazeera.com/opinions/need-versus>
- Saito, K. (2023). Marx in the Anthropocene: Towards the Idea of Degrowth Communism.
- Selwyn, B. (2015). "The Political Economy of Development: Statism or Marxism?", Polarising Development-Alternatives to Neoliberalism and the Crisis, (L. Pradella and T. Matois ed.), Pluto Press, s. 39-41.
- Sen, Amartya (1999). Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press,
- Stiglitz, J. E. (2019). "After Neoliberalism", <https://www.projectsyndicate.org>
- Systemic Disorder (2024), "Capitalism can't overcome the laws of physics", <https://systemicdisorder.wordpress.com/capitalism-cant-overcome-physics/>

- The Current and Future Condition of China's Working Class", Research on Chinese Workers Editorial Collective, Issue 4 (2011), <http://chinaleftreview.org>
- Thirlwall, A. P. (2003). Growth and Development. 7th Edition, Palgrave: Macmillan,
- Toprak, Z. (1982). Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları.
- Tregenna, F. (2016). "Deindustrialization and Premature Deindustrialization". Handbook of Alternative Theories of Economic Development (s. 710-728). Edward Elgar Publishing Ltd.
- Tricontinental: Institute for Social Research (2021), "Serve the People: The Eradication of Extreme Poverty in China". <https://thetricontinental.org/studies-1-socialist-construction>
- Tricontinental: Institute for Social Research (2025), "Towards a New Development Theory for the Global South", Dossier 84. <https://thetricontinental.org/towards-a-new-development-theory-for-the-global-south>
- Tziamalis, A. (2018). "Why our obsession with GDP ignores harm done to welfare and the World", <https://theconversation.com>
- UNCTAD (2024), "2024 Trade and Development Report". <https://unctad.org/publication/trade-and-development-report-2024>
- UNDP (2022). Belirsiz Zamanlar, Huzursuz Yaşamlar- İnsani Gelişme Raporu 2021-2022 Özet.
- Werner, J. (2021) "China's Market Reformers", (Fall 2021) <https://www.dissentmagazine.org/article/chinas-market-reformers>
- Wolff, R. D. (2021) "What China learned from US capitalism's development", <https://asiatimes.com/what-china-learned-from-us-capitalisms-development>
- Works of Karl Marx, Draft of an Article on Friedrich List's book: Das Nationale System der Politischen Oekonomie, MECW Volume 4 (Mart 1845), <http://hiaw.org/defcon6/works/1845/03/list.htmls>
- World Bank Group (2025). Global Economic Prospects, <https://www.worldbank.org/ext/en/home> (Erişim Tarihi: Ocak 2025).
- World Economic Forum (2023), "Global Risks Report 2023". <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2023> (11 Ocak 2023).



TEZ-KOOP-İŞ

TÜRKİYE TİCARET, KOOPERATİF, EĞİTİM, BÜRO VE GÜZEL SANATLAR İŞÇİLERİ SENDİKASI

Mebusevleri, İller Sokak No: 7 06850 Tandoğan-Ankara Tel: 0312 213 34 44 Faks: 0312 213 34 30

İnternet: www.tezkoopis.org Elektronik posta: sendika@tezkoopis.org

Toplu İş Sözleşmesi Bürosu: tis@tezkoopis.org Örgütlenme Bürosu: orgutlenme@tezkoopis.org

Eğitim Bürosu: yayin@tezkoopis.org Muhasebe Bürosu: muhasebe@tezkoopis.org Hukuk Bürosu: hukuk@tezkoopis.org



POLEN EKOLOJİ ENSTİTÜSÜ

Hasanpasa Mah. Fahrettin Kerim Gökay Cad. No:63/2 Kadıköy/İstanbul

İnternet: <https://ekolojenstitu.org> Elektronik posta: polenenstitu@gmail.com

X: @polenenstitu Instagram: @polenenstitu X: @polenekoloji